

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vesna Kores

**Percepcije etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih
priseljencih v Sloveniji**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Vesna Kores

Mentor: red. prof. ddr. Rudi Rizman

Somentor: izr. prof. dr. Mitja Hafner-Fink

**Percepcije etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih
priseljencih v Sloveniji**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

Zahvala

Trajalo je...

Mentorju, red. prof. ddr. Rudiiju Rizmanu, in somentorju, izr. prof. dr. Mitji Hafner-Finku, se prisrčno zahvaljujem za vse njune napotke, pripombe, popravke in bodrilne besede.

Hvala red. prof. dr. Mitji Žagarju, ker je kot koordinator študijskega programa vedno priskočil na pomoč pri različnih zagatah.

Hvala mojim delovnim kolegom Igorju, Jani in Vidi.

Hvala staršema, bratu, Katji in bližnjim sorodnikom za pozitivno naravnost glede izida moje študijske poti.

Hvala Zdenku za vso razumevanje, predvsem v zadnjih mesecih, in Nini za po e-pošti prelito moralno podporo.

Hvala prijatelju B. in vsem albanskim priseljencem, ki so temu delu dali vsebino.

Izjava o avtorstvu

Percepcije etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih priseljencah v Sloveniji

Magistrsko delo obravnava etnocentrizem in ksenofobijo v percepcijah albanskih priseljencev Sloveniji. Etnocentrizem je v tem delu razumljen kot pojav, pri katerem posameznik ljudi vrednoti na podlagi lastne etnične pripadnosti (»mi« v primerjavi z »njimi«), pri čemer izhaja iz večvrednosti lastne etnične skupine in njenih etničnih obeležij. Etnocentrizem je tako posledično pomanjkanje sprejemanja kulturne raznolikosti. Ksenofobijo definiram kot skupek obrambnih delovanj posameznika oziroma skupine (odklanjanje, nestrpnost, diskriminacija) proti drugi skupini, ki izvirajo iz strahu pred tujim, neznanim in občutkov ogroženosti zaradi priseljencev oziroma priseljevanja iz drugih držav.

Albanci predstavljajo eno od slovenskih priseljenjskih skupnosti. Čeprav v večjem deležu spadajo med priseljence iz nekdanje skupne države, se v marsičem razlikujejo od ostalih pripadnikov narodov in narodnosti s tega območja. Predstavljajo največji delež priseljencev iz nekdanje SFRJ, ki govorijo neslovanski jezik (poleg Turkov in Romov), izvirajo iz različnih držav, in sicer Makedonije, Jugoslavije (današnja Srbija, Črna Gora in Kosovo), Hrvaške in Albanije. Zaradi zgodovinskih naključij pretežno pripadajo kar trem veroizpovedim: okrog 80 % Albancev je muslimanov, 12 % pravoslavcev in 8 % katolikov. Na lestvicah socialne distance so bili Albanci vedno izpostavljeni kot manj ali nezaželeni. Med vsemi ponujenimi narodi (Slovenci, Hrvati, Srbi, Črnogorci, Madžari, Makedonci, Italijani in Muslimani) so bili najpogosteje izbrani kot tisti, s katerimi bi se anketiranec čim manj družil ali se jim izogibal. Že samo poimenovanje Albancev Šiptarji ima slabšalen prizvok. Etnični stereotipi, predsodki, različne oblike diskriminacije in nestrpnosti so pojavi, preko katerih se manifestirata etnocentrizem in ksenofobija.

Empirični del raziskave temelji na podatkih, zbranih in obdelanih skladno z načeli kvalitativne metodologije. Polstrukturirani intervjuji so bili izvedeni na vzorcu šestih pripadnikov albanske priseljenjske skupnosti v Sloveniji. Vsi udeleženci so kdaj zaznali etnocentričen ali ksenofoben odnos s strani Slovencev, vendar je njihovo dojetje omenjenih pojavov zelo različno.

Ključne besede: etnocentrizem, ksenofobija, Albanci, albanski priseljenci v Sloveniji.

Perceptions of ethnocentrism and xenophobia at albanian immigrants in Slovenia

The master's thesis deals with ethnocentrism and xenophobia in the perception of Albanian immigrants in Slovenia. Ethnocentrism is here understood as a phenomenon, in which an individual values people on the basis of his own ethnic belonging ('we' in comparison to 'them'), drawing on the superiority of his own ethnic group and its ethnic memorials. Ethnocentrism is thus lack of acceptance of cultural diversity. I define xenophobia as a unit of defensive activities of an individual or a group (rejection, intolerance, discrimination) against another group, which originates in fear from something foreign, unknown and the feelings of jeopardy because of immigrants and immigrating from foreign countries.

Albanians represent one of the Slovenian immigrant communities. Although they, in a great share, belong to the immigrants from the former joint country they are, in many ways, different from other nations in this region. They represent the biggest share of immigrants from former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), who speaks a non-Slavic language (along with the Turks and Roma people). They originate from different countries, namely Macedonia, Yugoslavia (current Serbia, Montenegro and Kosovo), Croatia and Albania. For historical coincidences they mainly belong to three religions: 80% of Albanians are Muslims, 12% are Orthodox and 8% are Catholics.

On a social distance scale, Albanians have always been less desirable or even undesirable. Among all offered nations (Slovenians, Croats, Serbs, Montenegrins, Hungarians, Macedonians, Italians, and Muslims), Albanians were most frequently selected as the ones the interviewees would not like to socialize with or would even try to avoid them. The mere naming of Albanians 'Šiptarji' has a negative connotation. Ethnic stereotypes, prejudice, discrimination of various kinds and intolerance are the phenomena through which ethnocentrism and xenophobia manifest.

The empirical part of the research is based on data, collected and processed in accordance with the principles of qualitative methodology. Semi-structured interviews were carried out on a sample of ten members of the Albanian immigrant community in Slovenia. All participants at least once perceived ethnocentric or xenophobic attitude by the Slovenians, but their perception of these phenomena in varies.

Key words: ethnocentrism, xenophobia, Albanians, Albanian immigrants in Slovenia

1 UVOD	8
2 TEORETSKI OKVIR IN METODOLOGIJA	11
2.1 OPREDELITEV PROBLEMA	11
2.2 OPREDELITEV POJMOV	12
2.2.1 Etnija, etnična skupina/skupnost, etnična identiteta	12
2.2.2 Narod, nacionalna identiteta in nacionalizem	15
2.2.3 Nacionalizem in patriotizem	23
2.2.4 Etnocentrizem	25
2.2.5 Ksenofobija	29
2.2.6 Predsodki in stereotipi	31
2.2.6.1 Etnični in nacionalni predsodki in stereotipi	36
2.2.7 (Ne)strpnost in diskriminacija	41
2.2.8 Multikulturalizem	43
2.3 METODOLOGIJA.....	49
3 ALBANSKA PRISELJENSKA SKUPNOST V SLOVENIJI	51
3.1 DRUŽBENI KONTEKST ALBANSKE PRISELJENSKE SKUPNOSTI V SLOVENIJI	51
3.1.1 Slovenska priseljenska politika	52
3.1.2 Javno mnenje	57
3.2 KRATKA ZGODOVINA ALBANCEV	66
3.2.1 Albanci v Albaniji.....	69
3.2.2 Albanci na Kosovu.....	71
3.2.3 Albanci v Nekdanji jugoslovanski republiki Makedoniji.....	73
3.2.4 Albanci v Črni gori	75
3.2.5 Albanci v Sloveniji	75
4 PERCEPCIJE ETNOCENTRIZMA IN KSENOFOBIJE PRI ALBANSKIH PRISELJENCIH V SLOVENIJI: EMPIRIČNA ANALIZA	81
4.1 PREDSTAVITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA IN PRISTOPA K RAZISKOVANJU.....	81
4.2 METODE ZBIRANJA PODATKOV	82
4.2.1 Vzorčenje	84
4.2.2 Potek obdelave podatkov	86
4.3 PREDSTAVITEV IN INTERPRETACIJA REZULTATOV	86
4.3.1 Družina in njen pomen.....	88
4.3.2 Vzrok selitve.....	90
4.3.3 Šolanje (otrok) v Sloveniji	90
4.3.4 Odnos do lastne etnične in verske identitete	93
4.3.5 Doživljanje Slovencev in Slovenije	96
4.3.6 Doživljanje albanske etnične skupnosti	98

4.3.7	Dojemanje življenja na Kosovu pred in po selitvi	101
4.3.8	Odnosi s pripadniki drugih etničnih skupnosti.....	102
4.3.9	Društvo Albancev Migjeni in Odnos do Albancev v Kraljevini SHS/Jugoslaviji in SFRJ.....	103
4.4	ZAKLJUČEK	105
5	SKLEP	113
6	LITERATURA.....	115
7	PRILOGE	122
7.1	PRILOGA A - Intervju s Pjetrom	122
7.2	PRILOGA B – Kodiranje intervjuja s Pjetrom	131

1 UVOD

Albanci so ena od manjšin v Republiki Sloveniji. Kot priseljenska skupnost oz. manjšina so družbeno zapostavljena kategorija, saj imajo v primerjavi s slovenskim prebivalstvom slabše izhodišče za uspešno vključevanje v družbo. Med pripadniki drugih narodnosti z območja nekdanje Jugoslavije je glede na popisne podatke iz leta 2002 nekoliko večji delež nezaposlenih kot med pripadniki slovenske narodnosti (Bešter 2007), čeprav med obema populacijama ni bistvenih razlik v izobrazbeni strukturi (prav tam). Priseljeni delavci močneje čutijo posledice ekonomske in posledično socialne krize. So prvi, ki izgubijo zaposlitev. Še posebej to velja za tiste, ki so v državi priselitve krajši čas in niso razvili zadostne količine socialnega in kulturnega kapitala (jezik, kvaliteta socialne mreže), zaradi česar imajo slabše možnosti, da obdržijo delo (Lukič 2010, 131). Priseljenci iz območja nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci so nadpovprečno zastopani v poklicih, ki veljajo za manj ugledne in so slabše plačani (Bešter 2007, 234).

Namen magistrskega dela je **preučiti medetnične odnose s poudarkom na etnocentrizmu in ksenofobiji ter predstaviti percepcije le-teh pri pripadnikih albanske priseljske skupnosti v Sloveniji**. V magistrskem delu sem skušala doseči različne cilje, in sicer a) operacionalizirati relevantne koncepte s področja medetničnih odnosov; b) predstaviti značilnosti albanske priseljske skupnosti v Sloveniji; c) spoznati priseljsko problematiko z vidika albanskih priseljencev v Sloveniji in raziskati, če in kako albanski priseljenci v Sloveniji zaznavajo etnocentrizem in ksenofobijo. Na lestvicah socialne distance so bili Albanci vedno izpostavljeni kot manj ali nezaželeni¹. Med vsemi ponujenimi narodi (Slovenci, Hrvati, Srbi, Črnogorci, Madžari, Makedonci, Italijani in Muslimani) so bili najpogosteje izbrani kot tisti, s katerimi bi se anketiranec čim manj družil ali se jih izogibal. Že samo poimenovanje Albancev »Šiptarji« ima slabšalen prizvok. Etnični stereotipi, predsodki, različne oblike diskriminacije in nestrpnosti so pojavi, preko katerih se manifestirata etnocentrizem in ksenofobija. Na podlagi teoretskih opredelitev ključnih pojmov in podatkov raziskav Slovensko javno mnenje, ki potrjujejo obstoj ksenofobije, sem si zastavila raziskovalno vprašanje: **ali albanski priseljenci v Sloveniji zaznavajo etnocentrizem in ksenofobijo in če jo, na kakšen način**. Pri iskanju odgovora na raziskovalno vprašanje so mi bila v pomoč naslednja podvprašanja:

- Kako raziskovanci dojemajo in sprejemajo svojo etnično pripadnost?

¹ Raziskave Slovensko javno mnenje SJM80, SJM81/82, 1SJM89, SJM86 IN SJM90/2 (Toš idr. 1997) so med drugimi vsebovale tudi vprašanje: »V Jugoslaviji živimo pripadniki različnih narodov in narodnosti. Zanima nas, kako ste se vi osebno pripravljene povezati s pripadniki teh narodov in narodnosti?« Največ anketirancev bi v vseh letih z Albanci najraje vstopala le v prijateljske odnose, sledijo dobri sosedski in delovni odnosi. Najmanj anketirancev bi se poročilo z Albancem oz. Albanko.

- Kako doživljajo oz. so doživljali odnose med različnimi etničnimi skupnostmi (v Sloveniji in v svojih izvornih okoljih)?
- Kakšne so njihove izkušnje s pripadniki različnih etničnih skupnosti?
- Kako raziskovanci vidijo odnos večinskega prebivalstva do sebe in do svoje priseljske skupnosti?
- Kakšne so izkušnje raziskovancev z etnocentrizmom in ksenofobijo (stereotipi, predsodki, nestrpnostjo, diskriminacijo)?
- Kako raziskovanci razumejo različne dejavnike etnocentrizma in ksenofobije?

Zakaj ravno Albanci? Albanska priseljska skupnost v Sloveniji je zanimiva za raziskovanje iz več razlogov. Albanski jezik ni slovanskega izvora, kar predstavlja precejšnjo oviro za komunikacijo, po drugi strani pa je le-ta neke vrste prisila za učenje slovenskega jezika. V Slovenijo prihajajo kot državljani različnih držav, kar zelo opredeljuje njihove poglede na svet, in se med seboj – znotraj svoje narodne pripadnosti – razlikujejo še po veroizpovedi.

Etnocentrizem, ksenofobija, stereotipi, predsodki, nestrpnost in diskriminacija so del vsakdanjega življenja, kažejo se na različne načine. Mnogokrat jih dojemamo kot nekaj povsem naravnega in – žal – normalnega, zato pogosto spregledamo njihove razsežnosti in posledice. Raziskave Slovenskega javnega mnenja (Toš in skupina, 1968 – 2013), diskurzivne analize medijev (Kralj, 2008), podatki raziskave Percepcije slovenske integracijske politike (Medvešek in Komac, 2005) in zapisi na spletnih forumih (npr. www.harvardi.com) potrjujejo prisotnost omenjenih pojavov na naših tleh. V zadnjih letih se v Sloveniji povečuje zanimanje za priseljske skupnosti, vendar je zelo malo del, ki predstavljajo albansko priseljsko skupnost, predvsem stališča, izkušnje in življenjske zgodbe njihovih pripadnikov.

Delo je razdeljeno na **tri osrednje vsebinske dele**. V **prvem delu** najprej predstavim nekatere teoretske poglede na pojme oz. pojave, ki so v tesni povezanosti z etnocentrizmom in ksenofobijo: etničnost, etnična skupnost, etnična identiteta, etnija, narod, narodna/nacionalna identiteta, nacionalizem, multikulturalizem, predsodki, stereotipi, nestrpnost in diskriminacija. Z navajanjem pogledov različnih avtorjev prikažem raznolikost in predvsem kompleksnost medetničnih odnosov. Kot ilustracijo uporabljam ksenofobne (usmerjene proti tujcem) oziroma etnocentrične (ki povečujejo slovenstvo) komentarje z različnih spletnih forumov. Vsi naštetih pojavi imajo močno čustveno komponento in velik vpliv na vsakdanje doživljanje sveta.

Ker so moj raziskovalni problem percepcije etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih priseljenkah in priseljencih v Sloveniji, v **drugem delu** predstavim albansko priseljsko skupnost v Sloveniji. Podajam kratek pregled zgodovine Albancev in predstavim izvorne države albanskih priseljencev v Sloveniji. Pri tem se sklicujem na podatke statističnih uradov posameznih držav in Poročil o človekovem razvoju, ki

jih pripravlja Razvojni program Združenih narodov (UNDP). Izpostavljene so splošne značilnosti slovenske priseljske politike in družbeni kontekst. Empirični podatki raziskave Percepcije slovenske integracijske politike so pokazali obstoj etnične nestrpnosti večinske populacije do priseljencev (Medvešek in Vrečer 2003). Podobno kažejo rezultati raziskav SJM, zato nekatere od njih podrobneje predstavim. Zanimalo me je predvsem, pri katerih temah so se anketiranci v zvezi s priseljenci v večjih deležih opredeljevali etnocentrično oz. ksenofobno ter ali so se deleži takšnih anketirancev tekom let spreminjali.

V **tretjem, empiričnem delu** predstavim rezultate lastnega raziskovanja, torej prikaz rezultatov analize intervjujev, ki sem jih opravila s pripadniki albanske priseljske skupnosti v Sloveniji. Pri raziskovanju sem uporabila **kvalitativni pristop**, ki po navedbah Vogrinca (2008, 29) temelji na interpretativni paradigmi (za razumevanje ravnanja proučevanih oseb je treba poznati subjektivne pomene določnega ravnanja iz vsakdana ljudi), konstruktivizmu (znanje o svetu je konstrukt vsakega posameznika), simboličnem interakcionizmu (ljudje delujejo povezani v celote družbenih odnosov, družba je le rezultat njihovega interpretativnega delovanja) in fenomenologiji (usmerjenost na proučevanje posameznikovih izkušenj realnosti).

2 TEORETSKI OKVIR IN METODOLOGIJA

2.1 OPREDELITEV PROBLEMA

V magistrskem delu želim predstaviti etnocentrizem in ksenofobijo v povezavi z albanskimi priseljenci v Sloveniji. Skozi zgodovino je bila Slovenija (ali bolje rečeno: ozemlje, ki pripada Republiki Sloveniji od osamosvojitve) vedno del večjih, večetničnih državnih skupnosti, kar je iz različnih vzrokov vplivalo na spreminjanje njene etnične sestave. Dolenc (2005) navaja, da je priseljevanje v Slovenijo doseglo vrh med letoma 1978 in 1980. Na začetku osemdesetih je bila v Sloveniji rojena že več kot četrtnina neslovenskega prebivalstva (prav tam) ali drugače povedano: četrtnino neslovenskega prebivalstva² so predstavljale osebe, ki so se rodile v Sloveniji in jih starši niso opredelili kot pripadnike slovenske narodnosti. Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo je prišlo do naraščanja mednarodnih selitev (Josipovič 2009, 30).

Etnocentrizem je v tem delu razumljen kot pojav, pri katerem posameznik ljudi vrednoti na podlagi lastne etnične pripadnosti (»mi« v primerjavi z »njimi«), pri čemer izhaja iz večvrednosti lastne etnične skupine in njenih etničnih obeležij. Etnocentrizem je tako posledično pomanjkanje sprejemanja kulturne raznolikosti. Ksenofobijo definiram kot skupek obrambnih delovanj posameznika oziroma skupine (odklanjanje, nestrpnost, diskriminacija) proti drugi skupini, ki izvirajo iz strahu pred tujim, neznanim in občutkov ogroženosti zaradi priseljencev oziroma priseljevanja iz drugih držav.

Tema magistrskega dela sta etnocentrizem in ksenofobija v percepcijah albanskih priseljenk in priseljencev.

Raziskovalni problem so percepcije etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih priseljenkah in priseljencih v Sloveniji.

² Koncept neslovenskega prebivalstva uporabljam za populacijo, ki se ne opredeljuje za pripadnike slovenske narodnosti, vendar prebiva v Republiki Sloveniji.

2.2 OPREDELITEV POJMOV

2.2.1 ETNIJA, ETNIČNA SKUPINA/SKUPNOST, ETNIČNA IDENTITETA

Tako etnične skupine, etnične skupnosti (etnijske) kot tudi etnična identiteta so trajno povezane z zgodovino človeštva, s človekom in odnosi med ljudmi. Najdemo jih lahko v vseh regijah in v vseh obdobjih: različni zgodovinski viri pričajo o kulturni in etnični raznolikosti. Po svojem nastanku so starejši pojavi kot narodi in narodne identitete, ki so nastali v moderni dobi. Večina nacionalnih držav sloni na etničnem jedru, dominantni etniji, okoli katere se je oblikovala država in katere člani v velikem delu predstavljajo državno elito in vodijo njene politične institucije (Korunić 2005, 87–88). Pojem etnije in etničnosti se po Južničju (1993) veže na **štiri kontinuitete**: teritorialno, biološko – genetično (resnično ali zgolj namišljeno skupno poreklo), jezikovno (komunikacijska skupnost) in politično, zraven pa bi lahko dodali še sklenjen gospodarski prostor. V etniji še ni prave ideološke elaboracije in težnja k izraziti politični nadgradnji. Pojem etnična skupina se najpogosteje navezuje na manjšine. Za Bufona (2004, 37) so etnije objektivne politične tvorbe, katerih pripadniki imajo isti etnični izvor, jezik in historično izročilo ter zasedajo neko ozemlje. K istemu etnosu avtor prišteva tudi tiste člane etnije, ki se preselijo drugam, vendar ohranijo svojo prvotno etnično identiteto. Korunić (2005, 87) podaja razlago razlike med pojmom etnična skupina in etnija: pojem »etnična skupina« označuje skupino ljudi, ki si na podlagi enake kulture, tradicije, religije, zgodovine, jezika, etničnega porekla in drugih lastnosti delijo skupno identiteto; »etnijska« je celotna etnična/človeška skupnost, utemeljena na skupnosti etnosa, posebnih vrednotah in zgodovinski kontinuiteti. Etnijske imajo poudarjeno **etnično zavest** (identiteto) in ime, po katerem se prepoznajo (etnonim). Večinsko etnijo lahko sestavljajo subetnijske in subetnične skupine, ki delijo temeljne vrednote in značilnosti etnije, znotraj katere se nahajajo. Da je skupine ljudi, s katerimi se posameznik identificira tudi na podlagi subjektivne odločitve, izredno težko opredeljevati, nakaže tudi Roterjeva (2007, 10), ko navaja, da na multilateralni ravni še ni prišlo do dogovora o tem, katere pogoje bi morale izpolnjevati posamezne etnične skupnosti, da bi bile upravičene do določenih posebnih pravic. Smith (1991b, 21) govori o šestih **temeljnih značilnostih etnične skupnosti** (ethnie): ustrezno skupno ime, mit o skupnem poreklu, skupen zgodovinski spomin, eden ali več razlikujočih elementov skupne kulture, združevanje v specifično »domovino« in občutek solidarnosti med značilnimi skupinami populacije. Gre za skupnost zgodovine in kulture, kjer je prisotna močna subjektivna komponenta. Mit o skupnih prednikih, zgodovini in domovini je ključen za identifikacijo etnične skupnosti in njenih pripadnikov: na podlagi, od kod izviro, vemo, kdo smo (prav tam, 22). Etnijske se po Smithovem (2005) mnenju v času in prostoru spreminjajo, a so hkrati trajne entitete.

Dinamični in ekspresivni značaj etnične identitete lahko razumemo šele, ko začnemo etničnost proučevati skozi mite, spomine, simbole in vrednote, ki se prenašajo iz roda v rod in po katerih se razlikujejo od ostalih etničnih skupin.

Po mnenju Phinneyeve (1990, 503–506) je etnična identiteta sestavljena iz štirih **komponent**. Posameznik se vidi kot član določene narodne skupine. Samoidentifikacija (prva komponenta) je lahko določena s poreklom, možna pa je tudi kot izkaz lastne opredelitve. Občutek pripadnosti določeni skupini (druga komponenta) lahko glede na svojo intenzivnost variira od zelo močnega, pri katerem je prisotna intenzivna emocionalna navezanost, do zgolj formalnega občutka pripadnosti skupini. Vsak član skupine ima do nje lastna stališča. Biti član neke skupine (tretja komponenta) ne pomeni nujno tudi imeti pozitivno stališče do nje. Pozitivna stališča se kažejo kot ponos, zadovoljstvo s pripadnostjo skupini in sprejemanje lastne skupine. Izražanje negativnih stališč kaže na zavračanje in zanikanje lastne narodne identitete. Kaže se kot želja po prehodu v drugo etnično skupino. Vključenost v delo etnične skupine (četrti komponenta) se nanaša na sodelovanje v negovanju lastne narodne tradicije in kulture. Le-ta se najbolj izraža skozi uporabo jezika, način sklepanja prijateljskih in intimnih zvez, prisotnost v oblikovanju narodnih institucij in podobno. Psihološki aspekt nacije/etnične je po Šibrovem (1998) prepričanju občutek pripadnosti oz. skupnosti in kot sistem stališč do lastne nacionalne/etnične skupine. Nacionalna identiteta se oblikuje znotraj določene družbene skupine. Posameznik prevzema kulturo, oblike vedenja in vrednote ter se počuti kot pripadnik skupine. Čeprav je občutenje nacionalnosti po njegovem mnenju subjektivna kategorija, je v veliki meri odvisna od vedenja drugih do nas ter od njihovega vrednotenja naše nacionalne identitete (prav tam).

Fredrik Barth (v Armstrong 1991) je predlagal **družbeno-interakcijski model etnične identitete**, ki ne predpostavlja trdnega »karakterja« ali »bistva« skupine, ampak raziskuje percepcijo njenih članov, ki jih razlikuje od drugih skupin. Etničnost je določena z mejniki, zato se lahko spreminjata tako kulturna kot tudi biološka vsebina te skupine, dokler ohranjajo mejniške mehanizme, ki pa morajo biti zelo strogi (Barth 1998). Njihova kompleksnost je zasnovana na obstoju pomembnih in komplementarnih kulturnih razlik, normirane morajo biti znotraj etnične skupine (družbena identiteta vsakega člana mora biti stereotipizirana, da so medetnične interakcije lahko zasnovane na etnični identiteti), kulturne značilnosti vsake skupine pa morajo biti stabilne, da lahko v soočenju z zelo bližnjimi medetničnimi odnosi obstanejo. Čeprav imajo mejniki lahko svoje ozemelske dvojnike, etnične skupine niso nujno utemeljene na zasedbi posebnega ozemlja. Etnična meja usmerja družbeno življenje, saj vsebuje zapleteno organizacijo vedenja in odnosov. Etnična identiteta v kompleksnih večetničnih družbah sili posameznika k določenemu delovanju na različnih področjih. Te moralne in družbene konvencije so toliko bolj odporne, ker so med seboj povezane na stereotipen način. Prepoznavanje drugih kot tujcev

oz. članov neke druge etnične skupine pomeni, da se priznavajo omejitve v medsebojnem razumevanju in razlike v kriterijih presojanja vrednot in postopkov, interakcije pa se reducirajo le na tista področja, kjer sta možna medsebojni interes in razumevanje. Etnične skupine obstajajo kot pomenske enote le, če vsebujejo obstoječe kulturne razlike (Barth 1998, 223–229).

Južnič (1993, 268) pravi, da se etnična identiteta **pridobi** v kaki že ustaljeni skupnosti, ki se zaveda svojega obstoja in obstajanja. Med najbolj učinkovitimi označevalci etničnosti je po njegovem mnenju zgodovinski spomin, ki ga ne razume kot neko natančnost v povzemanju preteklega dogajanja temveč kot zgodovinske mite (prav tam, 270). Vsaka etnija, še zlasti na poti k nacionalnemu formiranju in še posebej v definiranju svoje države kot političnega okvirja etničnosti, teži h kar se da širokim in obsežnim teritorialnim zahtevam (prav tam, 271). Skupine same sebe ne definirajo z nanašanjem na svoje značilnosti, ampak s primerjanjem s tujci in izključevanjem le-teh (Barth 1998). Primitivnega človeka je vznemirjala skrivnostna izkušnja soočenja z drugimi, ki so ob njegovih poskusih oralnega komuniciranja ali komuniciranja s simboličnimi gestami neizbežno ostali nemi. Izrazi, ki so jih uporabljali za tujce, vsebujejo dožemanje človeške nepopolnosti oseb, ki niso mogle komunicirati z jedrom skupine, sestavljenim iz edinih »pravih ljudi«. Taki izrazi so običajno izločili enega ali dva tuja soseda in v odnosu do teh tujcev so velike etnične skupine prepoznale svoje relativno tesno prijateljstvo (Armstrong 1991, 42)³.

Etnična identiteta se **razvija v treh fazah** (Phinney 1990, 504–503). Prva je faza difuzne, neraziskane identitete. V njej se nahajajo adolescenti in osebe, ki niso nikoli raziskovale etnične identitete. Nekateri avtorji poudarjajo, da se pri pripadnikih etničnih manjšin v tej fazi pojavlja preferenca dominantne kulture. Tak izbor je lahko posledica nerazmišljanja o etničnosti ali pa posameznik enostavno prevzame večinsko identiteto po svojih starših. Druga je faza raziskovanja, odraža se preko vključevanja v življenje lastne etnične skupine, zavest o pripadnosti le-tej pa se povečuje skozi branje, informiranje ter

³ Glavni znak nastajanja etnične identifikacije je bil po Armstrongovem (1991, 44) mnenju pojav artikulirane elite med množico kmetov, ki so se do takrat razlikovali od drugih družbenih plasti v državi le po nenavadni folklori in jezikovni zvrsti, omejeni na sporazumevanje v majhni skupini. Ta protielita, značilna za nastajajočo etnično kolektivnost, je poskusila vstopiti v menjalni odnos z vladajočo elito države. Etnična identifikacija je mogoča šele, ko poklicna piramida postane dovolj popolna, da namesto neurejenega podrejanja manipulaciji vladajoče elite omogoči vstop v zavestna pogajanja o lastnem položaju v državi.

Govoriti o etnični skupini popolnoma izolirano je enako absurdno kot poslušati zvok ploskanja ene roke, naj bi nekoč rekel Bateson (v Eriksen 1993, 9). Uporaba termina »etnična skupina« sugerira na stik in medsebojni odnos. Skupinska identiteta mora biti vedno definirana v odnosu na tisto, ki to ni, torej v odnosu na nečlane skupine. Gre za razlikovanje med Nami in Njimi. Čikaška šola (npr. Park) je prispevala nekaj pomembnih ugotovitev, ki se nanašajo na etničnost: etnični odnosi so spremenljivi in stvar pogajanj, njihova pomembnost se spreminja glede na situacijo, zaradi svojih zahtev po prvobitnosti in kulturnih koreninah so etnične identitete zavestno uporabljane in vpletene v manipulacije v gospodarskem tekmovanju v modernih družbah (Eriksen 1993, 20).

sodelovanje v kulturnem dogajanju. Tretja je faza internalizacije identitete, kar pomeni razumevanje in vrednotenje lastne etničnosti. Pomen internalizirane identitete je pri vsakem posamezniku in skupini drugačen, saj obstajajo različne osebne in zgodovinske izkušnje. Internalizirana etnična identiteta ne pomeni nujno visoke stopnje etnične vključenosti, ker se oseba lahko zaveda svoje etnične pripadnosti, vendar ne ohranja običajev. To tudi ne pomeni konca procesa, saj lahko ponovno pride do raziskovanja identitete. Etnične tradicije same na sebi niso statične, saj jih zunanji izzivi vedno znova dopolnjujejo, reinterpreterirajo, izbirajo in rekombinirajo. Hobsbawm (2007) je ta proces poimenoval »**izumljanje tradicij**«. Pravi, da so države in režimi državni patriotizem krepili, če so ga le lahko, s čustvi in simboli zamišljene skupnosti, ne glede na to, odkod so ti prišli in kako so nastali, in s tem, da so ta čustva osredotočali sami nase. Obdobje med letoma 1880 in 1914 je bilo po njegovem mnenju obdobje do tedaj največjih preseljevanj, obdobje imperializma in čedalje večjih mednarodnih rivalstev, ki so pripeljala do svetovne vojne. Nacionalizme na obeh straneh je najbolj spodbujal prav mednarodni konflikt (»mi« proti »njim«). Da bi ljudi navezali na državo in zastavo, so si države začele izmišljati tudi tradicije ali celo nacije (nacionalni inženiring).

2.2.2 NAROD, NACIONALNA IDENTITETA IN NACIONALIZEM

»Naša organizacija je bistveno širša od ozkih strankarskih interesov slovenskih političnih 'elit'! Združuje in povezuje nas najvišja vrednota, ki nam je za vedno dana že ob rojstvu - slovenstvo! Povezujejo nas slovenski jezik, slovenska zgodovina, slovenska kultura (meseci, narodne noše, jezik ...), naš način življenja, naši skupni predniki. V političnem smislu je naš program moderna Zedinjena Slovenija, v kateri se bomo počutili ponosni in varni.« (Hervardi)

Anderson (1991, 5) opozarja na **tri paradokse**, s katerimi se srečujejo raziskovalci nacionalizma: objektivna sodobnost narodov v očeh zgodovinarjev proti starodavnosti teh narodov v očeh nacionalistov, formalna univerzalnost narodnosti kot družbenega in kulturnega koncepta (vsak posameznik je lahko, si želi biti, mora biti pripadnik določenega naroda ali narodnosti) proti partikularnosti njenih konkretnih manifestacij in politična moč nacionalizma proti njegovi filozofski revnosti oz. nekoherentnosti. V nasprotju z ogromnim vplivom, ki ga ima nacionalizem na sodobni svet, je teorija o njem zelo skopa (Anderson 1991, 3). Bakić (2006, 232) navaja šest osnovnih raziskovalnih pristopov k raziskovanju naroda⁴, Smith raziskovalce, ki so se posvečali etničnosti,

⁴ Pristopi se med seboj razlikujejo tako po vprašanjih, ki se jim zdijo vredna postavljanja, kot po odgovorih. Ti pristopi so **primordializem** (teorija prvobitnega obstoja naroda – predstavnik Pierre van den Berghe in Anthony D. Smith), **perennializem** (teorija večstoletnega obstoja naroda – najvidnejši predstavnik John Armstrong), **modernizem** (Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric J. Hobsbawm), **etnosimbolizem** (Anthony D. Smith), **interakcionizem** (Fredrik Barth) in **postmodernistični pristop** (Ernesto Laclau in Chantal Mouffe).

(1991a, 52) deli v dva tokova⁵. Rizman (1991, 27) poudarja, da se različni pristopi med seboj v marsičem pokrivajo, kljub temu pa ohranjajo svoje posebnosti. Meni, da je najbolj prepričljiva identifikacija razlag etnonacionalizma tista, ki jo je podal John Breuilly⁶. Pri raziskovalcih naroda torej ni nekega splošno sprejetega raziskovalnega pristopa.

Bufon (2004, 38) narode vidi kot etnije, ki so poleg objektivne uspešno razvili tudi subjektivno in institucionalno plat etno-jezikovne identitete. Prizadevajo si, da bi poleg visokih kulturnih osnov samozavedanja (jezikovna standardizacija, razvita pisna in komunikacijska kultura ter šolska izobrazba v lastnem jeziku) ustanovili tudi lastno državo ali vsaj dosegli zadovoljivo politično in teritorialno avtonomijo. Nacije opredeljuje kot narode, ki jim je uspelo izoblikovati lastno državo in se v tej uveljavljajo kot večinska in dominantna družbena skupina. Po Smithovem mnenju je etnija manj jasno politična kot narod (2005, 23). Gellner (2008, 34–37) meni, da šole sokonstruirajo identiteto posameznikov, ko ustvarijo generično kulturno podlago, brez katere ne bi bilo ne sporazumevanja ljudi ne poklicne mobilnosti. Visoka kultura, ki posameznikom podeljuje identitete, je vezni člen v nacionalni državi, kjer so posamezniki anonimni in ne obstaja skupinsko članstvo. Družba, v kateri so posamezniki lahko zamenljivi, bo uspešno delovala le v primeru, če bo posameznike povezovala nacionalna kultura (prav tam). Rizman (1991, 18) narod razume kot samozavestno etnično skupino, medtem ko etnično skupino kot tako spoznajo drugi. Narod (nacija) je politično ozaveščena etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti, ideologijo, ki postavlja ta zahtevek, pa označuje z nacionalizmom. **Nacionalna država** je po njegovem prepričanju torej država, ki jo sestavlja en sam narod oz. nacija (prav tam). Connor (1994, 197) je prepričan, da je objektivni kriterij nezadosten za določanje, če je neka skupina narod ali ni. Bistvo naroda je psihološka vez, ki povezuje ljudi v tej skupini in jih odločilno razlikuje od ne-članov te skupine.

Konstanten spremljevalec etničnosti je jezik, ki je eden od konstitutivnih elementov **skupinske zavesti** (prav tam 281). Smith (2005, 23–24) pravi, da je etnična skupnost poimenovana človeška skupnost, ki

⁵ Prvi (primordialisti, prvobitneži ali parmenidovci) menijo, da je kvaliteta etničnosti neločljiv del človeških združb, čeprav se njene pojavne oblike in njena intenzivnost spreminjajo. Etničnost je zanje nekaj danega, čeprav se njen obseg v različnih segmentih človeštva spreminja. Drugi (heraklitovci) menijo, da partikularne etnije nastajajo in razpadajo. Spremenljiva in nepomembna postavka je tudi sama etničnost. Smith (1991a, 54) meni, da različnosti in kompleksnosti etničnih pojavov ter trdoživosti in vztrajnosti etničnih vezi in čustvovanja ne moremo zadovoljivo razložiti z nobenim od omenjenih gledišč, ampak je treba ključ za razumevanje narave in vloge etničnosti poiskati v mitsko simbolnih kompleksih ter v povezavi vrednot in spominov, ki ločujejo in združujejo množice ter usmerjajo njihova nagnjenja in čustva.

⁶ Omenjeni avtor pristope deli na **nacionalistične** (etnonacionalizem si ves čas prizadeva spraviti nacionalno identiteto pod ideološki pokrov nacionalne države), **komunikacijske** (narod je razvit sistem notranjih komunikacij, ki proizvajajo občutek skupne identitete), **marksistične** (v središču analize družbe je konflikt), **funkcionalne** (nacionalizem je sredstvo za pospeševanje modernizacije) in **psihološke** (ko dotedanje identitete izgubijo svojo privlačnost, se pojavi potreba po novi, ki jo nadomesti nacionalizem).

navadno nima politične oznake ter pogosto ne vključuje javne kulture in ozemeljske razsežnosti, ima pa skupne mite o prednikih, skupne spomine, eno ali več prvin obče kulture in določeno stopnjo solidarnosti vsaj med elitami. Zanj ni nujno, da fizično zaseda svoje zgodovinsko ozemlje. Narod razume kot poimenovano človeško skupnost, ki naseljuje skupno domovino, ima skupne mite, zgodovino, občo javno kulturo, enotno ekonomijo ter obče pravice in dolžnosti za vse člane. Gellner (2008, 6-7) izpelje definicijo naroda s pomočjo dveh pomožnih definicij. Dva človeka sta iste narodnosti, če delita isto kulturo (sistem idej, znakov, združb ter načinov vedenja in komuniciranja) in če drug drugega prepoznata kot pripadnika istega naroda. Ravno **prepoznavanje** drug drugega kot tovariša te vrste ju naredi za narod. Narodi ustvarjajo ljudi in so artefakti človeških prepričanj, solidarnosti in lojalnosti.

Bufon (2004, 38) podobno meni, da se karakteristike etnije in naroda ne razlikujejo bistveno; oba pojava opredeljujejo predvsem **kulturni elementi**, vendar so narodi etnične skupnosti z zelo jasnimi in posebnimi željami in cilji, ki jih lahko konkretiziramo s pojmom nacionalizma, torej oblikovanja narodom ustreznih političnih oziroma državnih struktur. Podobno kot Gellner in Smith loči tri pojavne oblike v razvoju nacionalizma in statusa etničnih manjšin. Etnije so po njegovem mnenju objektivne politične tvorbe, katerih pripadniki imajo isti etnični izvor, jezik in historično izročilo ter zasedajo neko ozemlje (prav tam). K istem etnosu avtor prišteva tudi tiste člane etnije, ki se preselijo drugam, vendar ohranijo svojo prvotno etnično identiteto. Navedene oblike etničnih formacij se lahko pojavljajo istočasno pri isti etnični skupini. Tako so Slovenci, ki živijo v okviru Slovenije, nacija, t.i. zamejski Slovenci, ki so narod oziroma nacionalna manjšina, v širšem ozemlju v soseščini matične domovine (kot primer avtor navaja Rezijo, Beneško Slovenijo in Porabje) ali v manjših naselitvenih otokih izven avtohtonega etničnega ozemlja (Furlanska nižina, Severna Amerika, Argentina, Avstralija), pa so etnija (prav tam). Če to prenesem na Albance: v Albaniji so nacija, na Kosovu so narod, v Makedoniji nacionalna manjšina, v diaspori in s tem tudi v Sloveniji pa so etnija.

Nacionalna identiteta je **relacijska**, kar pomeni, da se vedno izoblikuje in sploh lahko obstaja v odnosu na drugačno, in nihče ni član samo ene namišljene skupnosti, ugotavlja Anderson (1998). Nadalje pravi, da je **narod omejen**, ker ima končne meje (tudi spremenljive), za katerimi živijo drugi narodi, suveren, ker sam odloča o svojih zadevah, ter skupnost, saj v njem kljub neenakostim vlada horizontalno tovarištvo, bratstvo. Nacionalnost ali zavest o narodnosti ter nacionalizem vidi kot kulturna artefakta posebne vrste, ki nase vežeta močne občutke pripadnosti. Phinneyeva (1990) navaja, da so pomembni kriteriji pri določanju nacionalne identitete rojstvo, državljanstvo, kraj bivanja, spoštovanje državnih institucij, poznavanje jezika in občutek nacionalne pripadnosti. Od vseh kolektivnih identitet, ki so nam dandanašnji na voljo, je nacionalna identiteta verjetno najbolj fundamentalna in vključujoča (Smith

1991b, 143–144). Ostale kolektivne identitete (razred, spol, religija, rasa) se lahko z njo prepletajo in nanjo vplivajo, vendar ji ostajajo podrejene. Na vprašanje, zakaj so nacionalne identitete v današnjem svetu tako bistvene, Smith (prav tam) odgovarja, da v prvi vrsti zaradi njihove vsenavzočnosti, saj sta narod in nacionalizem resnično **globalna pojava**. Nacionalna identiteta je prodorna, saj prežema večino sfer posameznikovega življenja. V sferi kulture se kaže v vrsti domnev in mitov, vrednot in spominov, pa tudi v jeziku, zakonodaji, ustanovah in obredih. Na socialnem področju določa najbolj vključujočo skupnost, splošno sprejeto ločnico, znotraj katere praviloma poteka občevanje in predstavlja mejo za razločevanje od nečlanov. Narodna identiteta je abstrakten in multidimenzionalen konstrukt, ki se dotika mnogih sfer življenja in se kaže v mnogih permutacijah in kombinacijah.

Rizman (1991, 15) opozarja na napačno enačenje nacionalizma z občutkom pripadnosti oziroma lojalnosti do države, ne pa z lojalnostjo narodu. Izenačevanje naroda z državo je po njegovem mnenju nereflektirano poenostavljanje. Podobno Connor (1994, 91) v definiranju nacionalizma kot občutka pripadnosti oz. lojalnosti državi in ne narodu vidi osnovno napako, ki je vse avtorje privedla do presplošnega zaključka, da je nacionalizem ključni pospeševalec v integraciji države. Po njegovem mnenju je narod družbena skupina, ki si deli skupno ideologijo, skupne institucije, občutek homogenosti in pripadnosti določenemu skupnemu prostoru. Nacionalizem lahko definiramo v etničnem, socialnem in uradnem smislu, pravi Kellas (1998, 65), torej lahko obsega tudi te oblike. **Uradni nacionalizem** je v bistvu patriotizem in poziva k lojalnosti do države, vendar ne nujno na etnični ali kulturni bazi. Nanaša se na vse državljane, ne glede na njihovo etnično oz. narodno identiteto ali kulturo. Mislim, da taka oblika nacionalizma stopi v ospredje, ko je država napadena ali ji grozi napad. Takrat je treba ubraniti njene meje in obstoj. Zunanji sovražnik seveda okrepi občutek pripadnosti naciji. Če vlada želi povezati nacijo in si pridobiti njeno podporo, si mora izmisliti zunanjega (ali notranjega) sovražnika. **Socialni nacionalizem** bazira na deljeni nacionalni kulturi, ne na skupnih prednikih. Je inkluziven in bolj individualističen kot kolektivističen. **Etnični nacionalizem** temelji na skupnih prednikih. Van den Berghe (2006, 857) nacionalizem definira kot politično etnijo oz. etnijo s političnim kontekstom. Connor (1994, 314) govori o **etnonacionalizmu** in pravi, da slednji daje etnacionalnim vezem prednost pred vsemi notranjimi delitvami, zato je etnonacionalna vez močnejša od vseh ostalih. Nacionalizem je prvenstveno politično načelo, ki poziva k skladnosti politične in nacionalne enote. (Gellner 2008, 1).

Politika nacionalizma in etničnosti lahko po Kellasovem (1998) mnenju vsebuje pozitivno zahtevo po politični moči nacije skozi nacionalno samoodločbo (na koncu pride do avtonomije ali suverenosti) ali pa predstavlja negativno reakcijo proti vladavini tujcev, proti dominantnosti, izključevanju in drugim

oblikam diskriminacije⁷. Rot (1983, 384) nacionalizem vidi kot **ideologijo** nacionalne države, ki vključuje mnoga stališča in vrednote. Zanimivo je prebirati prispevke različnih samooklicanih rodoljubov, v katerih se avtorji neredko obregajo ob tujce, ki ne spoštujejo slovenskega jezika, hkrati pa je prispevek poln slovničnih napak in očitnih dokazov, da pisec ne razpolaga ravno z bogatim besednim zakladom.

Nacionalizem je ideologija in oblika vedenja (Kellas 1998, 27). Kot ideologija gradi na zavedanju nacije in nudi set vedenj in programov boja. Glede na vsebino govorimo o kulturnem, ekonomskem in političnem nacionalizmu. Kot oblika je tesno povezan z etnocentrizmom in patriotizmom. Nacionalno vedenje je zasnovano na občutku pripadnosti skupnosti (naciji), pri čemer je ekstremna oblika patriotizma pripravljenost umreti za domovino. Mile oblike nacionalističnega vedenja so predsodki, stereotipi in solidarnost do sonarodnjakov (prav tam). Anderson (1991, 141) loči dva različna pojavi, in sicer na **strahu in sovraštvu utemeljeni nacionalizem** kot skoraj patologijo ter **patriotizem**, ki budi tudi globoko in požrtvovalno ljubezen, ki se kaže v literaturi, glasbi, poeziji, umetnosti. Smith (1991, 84) definira **štiri osrednje trditve ideologije nacionalizma**: (1) svet je razdeljen na narode, ki imajo vsak svoj značaj, svojo zgodovino in usodo; (2) narod je vir vse politične in družbene moči, lojalnosti narodu pa ima prednost pred vsemi drugimi prisegami zvestobe; (3) ljudje se morajo identificirati z narodom, če želijo biti svobodni in se samouresničiti; ter (4) narodi morajo biti svobodni in varni, da bosta na svetu prevladovala mir in pravičnost. Dodaja še, da je namerno uporabljal pojem narod in ne država, saj je po njegovem mnenju narod lahko svoboden tudi, če ne poseduje lastne suverene države.

Nacionalna zavest in nacionalna identiteta imata po Muskovem (1997) mnenju šest komponent oz. vidikov. Kognitivno komponento sestavljajo vse misli in predstave o značilnostih nacionalne skupnosti (predstave o osebnostnih značilnostih pripadnikov lastne nacije, nacionalni avtostereotipi, heterostereotipi in metastereotipi). Emocionalna vsebuje čustva, povezana z občutkom narodne

⁷ Beseda nacionalizem je v nekdanji SFRJ imela negativen prizvok, kar je razvidno iz v anketi SJM ponujenih odgovorov (Toš idr. 1997). Med ponujenimi odgovori na vprašanje, kaj je zanje nacionalizem, je 14,1 % anketirancev raziskave SJM leta 1981/82 menil, da je to povzdigovanje, precenjevanje, povečevanje lastnega naroda in zaničevanje drugih, 9,5 % da je to neenakopravnost, nestrpnost, sovražstvo med pripadniki različnih narodov, 57,7 % pa ni odgovorilo ali ni vedelo odgovora. 20,6 % anketirancev je menilo, da se pojavi negativnega nacionalizma (npr. zapiranje v svoje okvire, neupoštevanje problemov drugih narodov in narodnosti v Jugoslaviji, povzdigovanje svojega naroda in zaničevanje drugih, sovražen odnos do drugih) kažejo tudi v Sloveniji, 15,3 % pa da temu ni tako. Leta 1980 so Slovenci izražali strinjanje oziroma nestrinjanje z navedenimi trditvami, ki so se nanašale na narod in narodno identiteto. Če seštejem odstotke pri »v glavnem se strinjam« in »se popolnoma se strinjam« se 68,4 % vprašanih strinja, da je osnovna dolžnost vsakega človeka, da je popolnoma vdan le onemu narodu, kateremu pripada in 48,8 % vprašanih se strinja, da je pripadnikom lastnega naroda treba ob vsaki priliki dati priložnost pred pripadniki drugih narodov. Leta 1987 so raziskovalci SJM anketirancem ponovno postavili vprašanje, kaj jim pomeni narod oz. narodna skupnost. Med ponujenimi trditvami (možna sta bila dva odgovora) so izbrali naslednje: narod je najvažnejši pogoj za razvoj celotne skupnosti (50,3 %), narod je nekaj pozitivnega, če omogoča vključevanje v širši svet (44,2 %), narod mi pomeni najvišjo vrednoto v mojem življenju (38,9 %) in narod mi pomeni zaščito pred škodljivimi vplivi tujega sveta (24,3 %).

pripadnosti in čustva, ki jih človek goji do svoje nacije, njene zgodovine in kulturnega ozadja. Moralna komponenta zajema občutja odgovornosti in dolžnosti do lastne nacije. Izrazitejša je, kadar posameznik narodno pripadnost jemlje kot vrednoto in dolžnost. Slednji sta tudi pomembni prvini patriotizma. Motivacijski vidik se kaže kot pripravljenost, da bi se posameznik žrtvoval za narod in nacionalne interese. Socialna komponenta predstavlja občutja pripadnosti, povezanosti in skupne delitve nacionalnih atributov. Metafizično transcendentna komponenta je duhovni vidik nacionalne identitete in se izraža zlasti v občutju višjega poslanstva naroda, v občutju nacionalnega duha, ki presega fizične prvine nacionalnosti. Phineyeva (1990, 501) v svojem prispevku povzema ugotovitve različnih avtorjev (Tajfel, Cross, Banks, V. Gordon idr.) in opozarja, da pripadnost določeni skupini oz. identifikacija z lastno etnično skupino posamezniku ne prinaša vedno dobrobiti, pač pa povzroča ravno nasprotno občutke, na primer zmanjšanje samozavesti, izgubo občutka lastne vrednosti; v tem primeru govorimo o negativni socialni identiteti. Le-ta se po njenem mnenju lahko razvije v stiku manjšinske z večinsko skupino, pri čemer se pri pripadnikih manjšinske skupine razvije nizko samospoštovanje, ker se posameznik doživlja kot pripadnik podrejene skupine. Takšno situacijo posameznik rešuje na dva načina, pojasnjuje Phinneyeva. Prvi način je zavrnitev trenutne socialne identitete in prehod v dominantno skupino, vendar ima lahko to negativne psihološke posledice. Ta način ne pride v poštev, če so meje skupine trdne (spol, rasa). Drugi način je razvijanje ponosa na lastno skupino in reinterpretiranje neugodnih značilnosti tako, da se poudarijo tiste dimenzije le-teh, pri katerih je primerjava z drugimi skupinami ugodnejša, ostale pa se ignorirajo. Phinneyeva trdi, da je etnična identiteta pomembna le v situacijah, ko pride do dlje časa trajajočega stika med dvema ali več etničnimi skupinami. Opozarja, da se termin etnična identiteta pogosto uporablja kot sinonim za akulturacijo, kar pa ni ustrezno. Koncept akulturacije se nanaša predvsem na spremembe v kulturnih stališčih, vrednotah in vedenju, ki so posledica stika dveh različnih kultur (prav tam).

Pri etnični oziroma narodni pripadnosti gre po Muskovem (2007) mnenju za preplet zavestnih in zgodaj pridobljenih nezavednih **kognitivnih shem**. Le-te posameznika v njegovi samopodobi povezujejo z bistvenimi obeležji njegove etnične oz. narodne skupine (z jezikom, kulturo, zgodovino, geografskim položajem, državnostjo, etnično in nacionalno pripadnostjo družine in ožjega sorodstva itd.). Posameznik je s svojo nacionalno skupnostjo spoznavno, moralno in emocionalno vezan. **Psihološki izvor nacionalizma** predstavljajo tri različne oblike motivacije, ki se med seboj lahko kombinirajo in ki obenem predstavljajo tri ravni nacionalističnega občutenja (Supek, 178–182). Prva je tista, ki izhaja iz skupinskih odnosov in skupinske mentalitete ljudi in odgovarja socialno-darvinistični razlagi dinamike medskupinskih odnosov, po kateri se ljudje identificiramo z lastno in istočasno izključujemo pripadnike drugih skupin. Za nacionalizem v okviru te dinamike je značilno, da poskuša z uporabo ideoloških sredstev prikazati svoj sebični interes po hegemoniji nad drugimi narodi kot višji,

splošno človeški ipd. Drugo, globljo motivacijo v nacionalističnih občutjih predstavljajo tisti posamezniki, ki jih lahko imenujemo ljudje s predsodki, avtoritarno osebnostjo ipd. Gre za ljudi, ki jih je že primarna socializacija oblikovala tako, da na predstavnike nekaterih družbenih skupin (rasnih in etničnih) gledajo kot na manjvredne, čeprav so z njimi v skoraj vsakodnevem stiku. Jenkins (2001) meni, da se v tej fazi pridobivajo primarne, globoke vsajene družbene identitete sebstva, rodu (spola) in človeškosti. V družbi, kjer je etnična diferenciacija dovolj vpadljiva in ima pomembne posledice, se lahko etničnost pridobi na ta način kot sestavni del individualno utelešenega Jaza. Nekateri posamezniki se zavedajo svojih predsodkov in jih skušajo preseči, vendar ostanejo prisotni v spominu človeka. Posameznik se ali trudi biti čimbolj prijazen z ljudmi, do katerih ima predsodke, ali pa se jim izogiba, da se izogne notranjemu boju. Zanimivo je, da se v starosti, ko človek telesno in duševno oslabi, predsodki povrnejo ljudem, ki so vse življenje delovali razumno. Tretja, najgloblja motivacija je vezana na mehanizem projiciranja notranjih konfliktov v okolico in družbene odnose ter posledično iskanje opravičila in rešitev zanje v samih družbenih odnosih. Pri frustriranih posameznikih obstaja velika količina neizživete agresije, ki išče svoj predmet. Pri takšnih ljudeh nacionalizem pridobi izrazito šovinistično in agresivno obliko (Supek, 178–182).

Da se agresivnost, ki je pogojena z intrapsihičnimi konflikti lahko izrazi skozi nacionalizem, so potrebni ustrezni družbeni pogoji za njihovo projekcijo. Tak primer je iskanje grešnega kozla. V primeru gospodarske recesije so priseljenci in pripadniki manjšinskih etničnih skupin krivi za nastalo situacijo in zato deležni negativnih predsodkov (Cashmore 1996, 290). Uletova (1997, 190) navaja Horkheimerja, ki pravi, da so družbene razmere v Nemčiji po prvi svetovni vojni (razočaranje mlade generacije nad staro, materialna beda, pomanjkanje duhovne kulture in predvsem okoliščine zaostale revolucije) ustvarile subjektivne in objektivne razmere za razraščanje zavisti in sovraštva kot temeljnega življenjskega občutja. To sta izvrstno izkoristili nacionalsocialistična ideologija in politika, ki sta te občutke preusmerili zoper Jude in druge »manjvredne narode«. Znanost lahko postane predmet povsem določenih nacionalističnih stremljenj, kar se je v vsej svoji grozovitosti izkazalo na primeru nemškega nacionalsocializma.

Simbol, mit in komunikacija so odločilni za analizo počasnega nastajanja narodov v predmodernem obdobju, glavna značilnost etničnih mejnikov pa je vedenjska (Armstrong 1991, 45). Renan (v Billig 1999, 158) navaja, da je pozabljanje ključni element pri nastanku držav. Vsaka država ima svojo zgodovino, svoj kolektivni spomin, ki je obenem tudi kolektivno pozabljanje. Države pozabljajo nasilje, ki jih je ustvarilo. Po njegovem mnenju na nacionalno enotnost vedno vplivajo brutalna sredstva. Pripovedovanje mita v članih skupine prebudi močno zavest o njihovi skupni usodi. Le-ta je, meni Armstrong (1991, 47), »preprosto dosež, v katerem epizoda, naj bo zgodovinska ali 'čisto mitska',

razvname močna čustva s poudarjanjem posameznikove solidarnosti proti tuji sili, torej s poudarjanjem lastnosti mejne percepcije.«⁸ Anderson (1998, 14) opozarja, da sta narod in nacionalnost kulturna produkta, da je narod **zamišljena politična skupnost**, »saj člani še tako majhnega naroda ne bodo nikoli poznali vseh članov, jih srečali ali pa vsaj slišali zanje, vendar pa v njihovih umih živi podoba njihove skupnosti«. Po njegovem mnenju je tako zamišljena vsaka skupnost, ki presega človeški stik. Da pa skupnost lahko obstaja, se morajo njeni člani med seboj prepoznavati. To počnejo skozi **komunikacijske prakse**. S tem, ko v svojo skupnost vključijo svoje prednike, potomce, bogove itd., pa iz nje obenem izključijo tiste, ki ne spadajo zraven. Novi narodi so potrebovali svojo zgodovino, pravi Smith (1991a, 54), zato so s pomočjo inteligence poustvarili in predelali svojo lastno preteklost (konstruiranje minulih »zlatih dob«), s čimer so med člani skupnosti vzpostavili minimum solidarnosti ter jim tako omogočili, da so kljub novoveškimi asimilacijskim tokovom ohranili svoje razločevalne poteze. Vsebina in pomen partikularnih etničnih mitologij in simbolik se lahko povsem spremenita, toda njihova oblika je veliko bolj trdna, v njej pa se kot modeli ohranjajo sledi prejšnjih vsebin, ki lahko navdahnejo in zarišejo razvoj novih pomenov (prav tam). Če hočejo narodi imeti prihodnost, morajo imeti tudi preteklost in mite, trdi Smith (prav tam, 40–41). Slednjih se ne da ustvariti iz nič ali si jih povsem izmisliti. Celo revolucionarni miti predpostavljajo preteklost, ki jo večji del sicer res odvržejo, kot jedro pa ohranijo in kujejo v nebo zgodbo o zlati dobi, v kateri sta vladala enakost in preprostost.⁹

⁸ Kako se lahko mit zaraste tako globoko v ljudsko zavest, nazorno prikazuje naslednji odlomek (po Judah 2003, 63-64), v katerem eden od srbskih vojakov, ki je sodeloval v prvi svetovni vojni, opisuje čustva, ki so preplavljala srbsko vojsko, ko je končno prispela do svetega bojišča: »Sam zven te besede – Kosovo – je vodil k nepopisnemu vzburljenju. Ta ena beseda je kazala na mračno preteklost – pet stoletij. V njej je vsebovana celota naše žalostne preteklosti – tragedija kneza Lazarja in vsega srbskega naroda... Vsak od nas si je ustvaril svojo lastno sliko o Kosovu, ko je še bil v zibelki. Matere so nas uspavale s pesmimi o Kosovu, v šolah pa so učitelji neprestano govorili o Lazarju in Milošu... Moj Bog, kaj smo dočakali! Da vidimo osvobojeno Kosovo. Besede komandanta so se nam zdele kot glasba in so kot zdravilo padale na dušo. Ko smo prišli na Kosovo, nam je komandant govoril pred v vrsto postavljenimi bataljoni: 'Bratje, otroci moji, sinovi moji!' Glas mu je drhtel. 'Zemlja, na kateri stojimo, je grobnica naše slave. Poklonimo se dušam padlih prednikov in molite k Bogu za rešitev njihovih duš.' Glas ga je izdal, solze pa so mu v potokih lile po licu in sivi bradi in kapljale na tla. On se je v bistvu tresel od neke vrste notranje bolečine in vznemirjenja. Duh Lazarja, Miloša in vseh kosovskih mučencev je gledal na nas. Počutili smo se močne in ponosne, ker smo bili generacija, ki je uresničila stoletni san cele nacije: da bomo mi tisti, ki bodo z mečem vrnili svobodo, ki je bila izgubljena z mečem.« Menim, da so se srbski vojaki, ki so poraženi zapuščali Kosovo polje, počutili podobno kot partizani po drugi svetovni vojni: »Več tisoč slovenskih partizanov pa je obupano jokalo, ko je po ukazu moralo zapustiti osvobojeni Trst, Gorico, Celovec in Gosposvetsko polje - slovenske kraje, za katerih svobodo je padlo precej slovenskih domoljubov. Zapuščali so jih brez boja in ponovno so ti kraji ostali v rokah sovražnikov!« (Hervardi 2016, 20. april)

⁹ Zdi se mi, da je v Sloveniji aktualna zlata doba Karantanije. Kot pravijo Hervardi (2016): »Karantanija je nasploh prva izpričana 'slovanska' država po razpadu rimskega in bizantinskega cesarstva in Slovenci kot takšni prvi slovanski narod, v današnjem modernem pomenu besede nacija, če bi poskušali oboje primerjati z upoštevanjem časovne in zgodovinske distance.«

2.2.3 NACIONALIZEM IN PATRIOTIZEM

Nacionalizem je od konca 18. stoletja v mnogih pogledih postal vladajoča politična **doktrina** (Armstrong 1991, 40). Pogosto se ga razume kot popolnoma izviren pojav, razlog za to pa Armstrong vidi v absolutizmu, ki mu je takoj sledil evropski nacionalizem in je močno zavračal etnično diferenciranost (prav tam, 41). Vprašanje nacije in čustev državljanov do tega, kar so imeli za svojo nacijo ali nacionalnost ali kakšno drugo središče lojalnosti, se je zaradi demokratizacije politike (čedalje večja svoboda za moške, mobilizacija državljanov s strani države) znašlo na prvem mestu političnega dnevnega reda (Hobsbawm 2007, 101). Vladarji so morali pridobiti novo legitimnost. Identifikacija z ljudstvom ali nacijo je bila idealna za rešitev tega problema, v državah, ki so poudarjale suverenost pa tudi edini način. Tradicionalne lojalnosti (dinastična legitimnost, božje poslanstvo, zgodovinska pravica in kontinuiteta vladanja, verska pravica) so zelo oslabele in bile od leta 1789 naprej stalno ogrožene, pravi Hobsbawm (prav tam). Države so zato potrebovale **državljsko religijo – patriotizem** (prav tam, 104). Connor (1994, 196–197) je nacionalizem primerjal s patriotizmom. Ugotovil je, da je patriotizem lojalnost do države in njenih institucij, nacionalizem pa lojalnost do nacionalnih skupin. Za primer navede nacionalizem narodov nekdanje Jugoslavije, ki se je pokazal veliko bolj potentnega kot jugoslovanski patriotizem. Očitno je, pravi, da patriotizem ne more sovpadati z nacionalizmom, če vemo, da je na svetu tisoče etnonacionalnih skupin in le dvesto držav. Billig (1999, 157) opozarja, da moramo, če se hočemo zavedati svojega nacionalizma, stopiti preko tistega, kar imenujemo zdrava pamet. Nacionalizem je po njegovem mnenju ideologija, zaradi katere se zdi svet držav podoben naravnemu svetu, kot da slednji brez držav sploh ne bi mogel obstajati. Nadalje pravi, da zapletene navade našega mišljenja naš nacionalizem naturalizirajo in spregledajo, medtem ko nacionalizem kot iracionalno celoto projicirajo na druge (prav tam, 159). Nacionalizem se tako obravnava kot nekaj zunaj urejene nacionalne države oziroma kot pojav, preden se le-ta uredi (prav tam, 163). Definicija nacionalizma, ki se osredotoča na prizadevanje po avtonomiji itd. zanemarja, da se te zadeve ohranjajo, ko jih enkrat dosežemo oziroma ne ponuja nobenega alternativnega pojma, ki ohranja avtonomno nacionalno državo (prav tam, 164). To zameri tudi analitikom, ki za svoje države domnevajo, da je življenje v njih vsakdanje, politično nevznemirljivo in nenacionalistično, čeprav je nacionalizem dejansko nekaj izjemnega, politično obremenjenega in emocionalno gnanega (prav tam). Kot primer navede Ignatieffa, ki ločuje med državljskim in etničnim nacionalizmom. Prvi je razgrete, presežne vrste in temelji na občutjih privrženosti krvi; je nacionalizem nestrpnih tepcev. Drugi je politično prepričanje, ki določa skupno državljanstvo in so ga razvili univerzalistični razsvetljeni filozofi. Hobsbawm (2007, 107) pravi, da je bila identifikacija z ljudstvom ali nacijo rešitev problema lojalnosti (tradicionalni poroki lojalnosti dinastična legitimnost, božje poslanstvo, zgodovinska pravica in

kontinuiteta vladanja in verska pravica so oslabei), do katere je prišlo zaradi demokratizacije politike. Države so potrebovale državljansko religijo – patriotizem. Po njegovem mnenju že sama demokratizacija politike ponavadi privede do nastanka populistične zavesti, ki jo je v nekaterih primerih težko ločiti od nacionalnega, celo šovinističnega patriotizma. Če je država na nek način moja, je ni težko imeti za boljšo od dežel tujcev.

Za »naš« nacionalizem družboslovni avtorji uporabljajo pojem patriotizem (Billig 1999, 176), kar posledično pomeni, da raziskovalci trdijo, da sta nacionalizem in patriotizem dve različni stanji duha.¹⁰ Bakić (2006, 259) navaja, da se pojma nacionalizem in patriotizem pogosto uporabljata kot sopomenki, vendar med njima vsaj na analitičnem nivoju obstaja razlika. Patriotizem je po njegovem mnenju povezan z interesi politične skupnosti (lahko brani ustavo), ne glede na njeno etnično sestavo. Nacionalizem je lahko povezan s politično skupnostjo, a hkrati nujno tudi z etnično skupino. Pojavlja se kot težnja za ohranitev že obstoječe politične skupnosti, nikoli pa ne more biti usmerjen proti njej. Še neobstoječa a potencialna nacija-država se ne more zastopati s patriotizmom, ampak le z nacionalizmom. Poleg tega, da se nacionalizem in patriotizem pogosto prežemata, si lahko tudi nasprotujeta. V tem primeru nacionalizem prevlada nad patriotizmom (primer: razpad federativnih republik).

¹⁰ Patriotizem nikakor ne more biti negativen, pravijo Harvardi, ki vedo, da jih bodo nasprotniki (nestrpno in brez povoda) takoj etiketirali ter označili za nacionaliste (v negativnem pomenu besede), ksenofobe, nestrpneže in podobno. »Naš odgovor je preprost in enostaven. Smo domoljubi in kot takšni tudi nacionalisti, vendar v tem ne vidimo nič slabega! Nacionalisti smo izključno v pozitivnem pomenu tega pojma, nikakor ne, v negativnem. Nestrpni pa nismo nič bolj, kot tisti domestofobi, ki nas vnaprej obsojajo za nekaj česar nismo storili!« (Harvardi)

2.2.4 ETNOCENTRIZEM

Pojem etnocentrizem je leta 1906 v svojem delu *Folkways* operacionaliziral William Graham Sumner. Opisal ga je kot pogled na svet, v katerem je posameznikova skupina središče vsega, medtem ko so vsi ostali ocenjeni in razvrščeni na podlagi sklicevanja na lastno skupino. Vsaka skupina hrani svoj ponos in nečimrnost, si domišlja, da je superiorna in zviška gleda na ostale. Vsaka skupina misli, da so njeni običaji tisti pravi. Etnocentrizem vodi ljudi k pretiravanju in povečevanju v vseh običajih, ki so jim lastni in jih razlikujejo od drugih (po Hogg 2006, 480). Odnosi med skupinami kljub v osnovi etnocentričnemu značaju lahko variirajo v svoji ekstremnosti – od neškodljivih posplošenih podob, tolerance, prijateljskega rivalstva do globoko zasidranega sovraštva, netolerantnosti in nasilnega konflikta. Nujno zlo medskupinskih odnosov so tako predsodki, diskriminacija, fanatizem, agresija (prav tam, 481). Supek (1992, 65) z izrazom etnocentrizem imenuje tisti nagonsko-afektivni zakoreninjeni mehanizem, ki omogoča lažje podiranje racionalnih in empiričnih preprek, ki sicer brzdajo borbeno vedenje. Ravno prisotnost mehanizma regresije je bistvena razlika med običajnimi družbenimi in etničnimi predsodki. Etnocentrizem sloni na občutku **etnične pripadnosti**. Le-ta se nanaša na etnično skupino oz. etnijo. Etnocentrizem je v osnovi **socialnopsihološki termin** in se nanaša na posameznikov **odnos do lastne etnične skupine** (Kellas 1998, 6). Jenkins (2001, 97) pravi, da sta individualna in skupinska identiteta v pomembnih aspektih podobni. Obe dajeta relativen občutek meja individualnega sebstva, pridobljenega med procesom psihološkega osamosvajanja otroka od pomembnega drugega ali drugih, ko gre skozi zgodnjo fazo definiranja. Vsebina, meje in varnost osebne identitete se skozi čas spreminjajo zaradi interakcij s spreminjajočimi se okoliščinami. Po Kellasovem (1998) mnenju je etnocentrizem **nujna osnova nacionalizma**.

Supek (1992, 82) pravi, da etnocentrizem v sebi združuje in simbolično izraža globoke težnje neke etnične skupine po samoohranitvi. Ima globoke biološke korenine. Globoki biološki nagoni izražajo pradaavno dinamiko človeške skupine in obenem razne oblike konkretnih medetničnih ali mednarodnih odnosov. Adorno in sodelavci (v Ule 1997, 179) so ugotovili, da je etnocentrizem koherenten **sistem stališč**, za katerega je značilno, da pripadnike lastnega naroda ocenjuje kot večvredne in superiorne od pripadnikov vseh drugih skupin, mnoge etnične in rasne skupine pa ocenjuje za manjvredne in inferiorne. Rot (1983, 309) povzema izsledke raziskave o avtoritarni osebnosti, po kateri etnocentrizem predstavlja sistem stališč in mišljenja in da ne obstajajo negativna stališča samo do ene, ampak do več različnih skupin (rasnih, nacionalnih, manjšinskih), načeloma do vseh, ki se jih dojema kot tujce. Za etnocentrizem je značilno togo razlikovanje lastne skupine od drugih: negativni stereotipi in stališča do pripadnikov drugih skupin, pozitivni stereotipi in stališča do lastne skupine ter hierarhično-avtoritativni pogled na skupinsko interakcijo, pri čemer se lastno skupino vedno obravnava kot dominantno. Po

Supkovem mnenju (1992, 82–83) je etnocentrizem sestavljen iz različnih socialnopsiholoških komponent. Podobno meni Kellas (1998, 6), ki pravi, da je etnocentrizem povezan s posameznikovimi psihološkimi nagnjenostmi do lastne in proti drugi skupin. Ko se etnocentrizem začne navezovati na polis (ne na skupino) se agresivnost do drugih družbenih ali etničnih skupin ne izraža več s potrebo po uničenju le-teh, ampak s potrebo po nadvladi nad njimi in težnjo po asimilaciji le-teh (Supek 1992, 82). Supek (1992, 115) meni, da na to, kakšne bodo značilnosti prebivalstva, vplivajo prevladujoče kulturne vrednote in vzgojni stil.¹¹

Različni strokovnjaki imajo različne poglede na vzroke etnocentrizma (Hooghe 2008). Pristop socialne identifikacije etnocentrizem vidi kot posledico močne identifikacije z lastno skupino, kar avtomatično vodi do negativnih občutij do druge skupine. Takšni ljudje so tudi bolj dovzetni za predsodke. Domnevali so, da pomanjkanje vsakdanjih stikov s pripadniki drugih skupin morda lahko poveča stopnjo stereotipiziranja, toda empirični dokazi te domneve niso niti potrdili niti ovrgli. Konfliktna teorija privzema, da etnocentrizem sprožajo resnični ali navidezni konflikti med skupinama, ki si prizadevata za dostop do virov na nekem ozemlju. Avtohtona in dominantna skupina bo do priseljenih skupin razvila sovražna občutja, ker bo v njih videla **grožnjo** za obstoj lastnega socialnega položaja. Raziskave so na drugi strani pokazale, da tudi skupine, ki niso ogrožene, do drugih gojijo etnocentrične predsodke. Vztrajanje pri asimilaciji po mnenju Kymlicke (2011) ni le nepotrebno, ampak je tudi nepravilno in kontraproduktivno. Če nekdo upravičuje asimilacijo s tem, da so ti ljudje tako drugačni, da se ne morejo učinkovito integrirati, razen če se odpovedo svoji domači kulturi, lahko to samo spodbudi obrambne mehanizme priseljencev, ki čutijo, da so stigmatizirani, in razbohotijo se predsodki v večinskem narodu, saj celo državni predstavniki govorijo, da se niso sposobni integrirati, če se ne bodo odpovedali svoji izvorni kulturi.

Raziskave so pokazale dve glavni sestavini etnocentrizma, ki sta tesno povezani (Hooghe 2008). Prva je **kulturni etnocentrizem**, ki izvira iz prepričanja, da so naše kulturne norme in odnosi superiorni v primerjavi s kulturami drugih družb ali skupin. Kulturni etnocentrizem se pogosto izraža na simboličen način, na primer v nasprotovanju, da bi manjšinska kultura svojo etničnost izražala z oblačenjem, religioznimi simboli ali ostalimi vidnimi znaki (Hooghe 2008). Na izražanje etnocentrizma vpliva tudi močna individualna stopnja nagnjenosti k le-temu: visoko izobraženi in ženske ga izražajo manj, osebe z nižjim socialno-ekonomskim statusom, nižjo kognitivno sposobnostjo in samozavestjo so bolj

¹¹ Za moj raziskovalni problem je relevanten Petrovčev (2007, 345) pogled na narodov značaj, ko pravi, da je vedno tvegano govoriti o tej temi, kjer bi kar povprek posploševali določene karakterne poteze skozi kraj in čas, ter da se mu za razumevanje tega, kar poimenujemo z narodnim značajem, zdi ključno, kako nek narod ravna s pridobljeno svobodo. Torej »kako se vede, ko postane gospodar v svoji hiši«.

odvisne od potrjevanja znotraj skupine, zato so njihovi predsodki do nečlanov skupine močnejši. Ni dokazano, da religioznost posameznika vpliva na stopnjo etnocentrizma. Nekateri avtorji so menili, da je največ ljudi z visoko stopnjo etnocentrizma med verniki, ki so obrobno povezani z organizirano religijo. Etnocentrizem korelira z nezaupanjem ter z avtoritarnimi in desničarskimi ideologijami in je odločilen pri glasovanju za skrajno desnico. Kulturni etnocentristi menijo, da je s prihodom drugih skupin (in njihovih kulturnih norm) na njihovo ozemlje ogrožen njihov kulturni red (Hooghe 2008). Supek (1992, 88-92) opozarja na tri predsodke oz. nesporazume, ki so povezani s pojmom nacionalne kulture in za katero se smatra, da je ogrožena ali vsaj pod vprašajem. Nacionalisti kulturo vidijo kot proizvod enega naroda, čeprav so raziskave s področja kulturne antropologije pokazale, da je neka kulturna stvaritev posledica domačih in tujih vplivov, zato jo je nemogoče tlačiti v teritorialne meje jezikovne ali etnične skupine (npr. različne literarne smeri in zvrsti). Dalje, telesni obstoj nekega kulturnega ustvarjalca izenačujemo z njegovo duhovno eksistenco. Kdo ima večjo pravico, da si prisvaja Marxa: Nemci, ker se je tam rodil, Angleži, ker je tam umrl, Rusi, ker je tam izzval socialistično revolucijo ali tisti, ki menijo, da so ostali najzvestejši njegovi misli (prav tam, 90)? Kot tretjo zmoto navaja, da se nacionalna kultura poleg narodnih primarno sestoji od univerzalnih kulturnih vrednot (prav tam, 92).

Druga sestavina etnocentrizma je **ekonomski etnocentrizem**, ki se navezuje na percepcijo druge skupine kot ekonomskega rivala, zato mora kot ekonomski akter biti omejena. Lahko se izraža v diskriminatornih merilih na trgu dela in z bojkotom ali drugih potrošniških akcijah, ki se dajejo prednost dobrinam in uslugam, povezanih z domačo kulturo (Hooghe 2008). Etnična zavest, ki se kaže v potrošnikovih preferencah do izdelkov oz. storitev domačega izvora se imenuje **potrošniški etnocentrizem**. Prva sta ga opredelila Shimp in Sharma (1987) na primeru Američanov, in sicer kot prepričanje le-teh, da je kupovanje uvoženih izdelkov napačno, saj škodi domačemu gospodarstvu, povzroča brezposelnost in je preprosto nedomoljubno. Močno etnocentričen potrošnik ne kupuje izdelkov tujega izvora, kupovanje domačih izdelkov pa mu daje občutek pripadnosti, identitete in odobravanja znotraj skupine. S pomočjo študije sta razvila lestvico CET (consumers ethnocentric tendencies) za merjenje potrošniškega etnocentrizma. Ali lahko akcije, ki pozivajo h kupovanju domačih proizvodov, označimo za etnocentrične ali gre v prvi vrsti za osveščanje kupcev? Na primer: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije je za slovenske kmete in druge, ki se ukvarjajo s pridelavo in predelavo domačih pridelkov in izdelkov, pripravila spletno stran Kupujmo domače. Nekateri avtorji so razlikovali tudi med eksplicitnim in implicitnim etnocentrizmom. Pri prvem so respondenti pripravljene izraziti negativne stereotipe do druge skupine, pri implicitnem pa respondenti negativnih občutij do druge skupine ne izražajo, čeprav drugi odgovori jasno kažejo, da respondent ni voljan drugi skupini priznati enake pravice in pravno zaščito (Hooghe 2008).

Etnična nasprotja so pogosto posledica nezdružljivih interpretacij zgodovine in identitete; tako se porajajo sporna področja, ki si jih prilaščajo sprte strani (Smith 1991b, 75). Nestrpnosti se tako vlečejo že dolga desetletja ali celo stoletja, pri čemer vsaka stran skrbno neguje svoje zgodovinske mite in vsaj vzdržuje, če že ne kar povečuje, etnično distanco. Cilj večine strokovnjakov, ki se ukvarjajo z odnosi med skupinami, je vedeti in morda svetovati, kako izboljšati medskupinske odnose in ustvariti družbeno harmonijo. Za zdaj prevladuje mnenje, da je verjetno najboljši način za dosego harmonije medsebojni stik skupin, pravi Hogg (2006, 493). Da je ta stik učinkovit, mora biti dolgotrajen in sodelovalen, nujna je uradna in institucionalna klima, ki zelo spodbuja integracijo in enakost med skupinami. Tem pogojem je skoraj nemogoče zadostiti, tako je stik dokaj neučinkovit. Skupine so si med seboj pogosto zelo različne, zato stik pri marsikom potrjuje največje strahove. Ker pa konflikt med skupinami pogosto izhaja iz realnega konflikta interesov nad pičlimi viri, bo stik med skupinami nudil prostor nadaljnjim sporom, dokler ne bo rešeno vprašanje interesov. Van den Berghe (1991, 84; 2006, 852) meni, da sta etnocentrizem in rasizem¹² razširjeni obliki **nepotizma** – nagnjenja, da imamo sorodstvo raje kot nesorodstvo. Etnocentrizem je mnogo bolj razširjen kot rasizem, saj je univerzalen, meni van den Berghe (1991). Kuzmanić (2002, 17) ugotavlja, da v sodobnosti lahko govorimo o kulturnem rasizmu in o ksenofobiji, ki ni več utemeljena v bioloških, nevroloških in fizičnih okvirih, ampak v kulturi in kulturnih razlikah. Etnične meje so ustvarjene socialno s pomočjo preferenčne endogamije in fizično s teritorialnostjo (Van den Berghe, 1991, 92), ki se medsebojno krepi. Prototipska etnija je torej rodovna skupina, ki jo socialno veže medsebojno parjenje, prostorsko pa teritorij. Sorodnost med člani etnije je resnična ali – pogostejše – fiktivna. Fikcija sorodnosti mora biti dovolj verodostojna celo v modernih industrijskih družbah, da etnična solidarnost lahko funkcionira (prav tam). Z etničnostjo lahko manipuliramo, ne moremo pa je ustvariti. Etnični mit mora imeti korenine v zgodovinski resničnosti – skupna kultura, zgodovina in biološki izvor, da je lahko sprejet (Van den Berghe 2006, 854).

¹² Beseda »rasa« se uporablja kot sinonim za narod ali etnijo, za biološko podvrsto ali za vrsto. Van den Berghe (1991, 98) besedo rasa uporablja kot socialno etiketiranje ljudi v posameznih družbah in v določenih obdobjih na osnovi podedovanih fenotipskih značilnosti. Rasizem je ideologija, ki podpira razvrščanje skupin s pomočjo fenotipskih meril in družbene posledice take delitve. Rasni fenotipi so pogosto zelo slab pokazatelj pripadnosti skupini, ker je za sosednje populacije značilno, da ohranjajo dovolj visoko stopnjo migracije in s tem ustvarijo takšne genske gradiente, da so variacije na določenem prostoru veliko večje znotraj skupin kakor pa med njimi (Van den Berghe 1991, 101). Te lastnosti so pogosto izbrane med skupinami, ki so se priselile od daleč in so se nenadoma soočile med seboj (taki primeri so kolonializem, suženjstvo, vojaška osvajanja), saj so telesne značilnosti najlažji način za razlikovanje. Rasizem ni biološko ukoreninjen (Van Den Berghe 2006, 856). Uspeh in razvoj rasizma lahko pričakujemo tam, kjer gensko podedovani fenotipi najlažje, najbolj očitno in najbolj zanesljivo napovedo pripadnost skupini. Križanje med skupinami slabi rasizem. Rasne kriterije pripadnosti skupini zamenjajo kulturni. Večinoma so najbolj ključne etnične meje med skupinami, ki tekmujejo za iste skromne življenjske vire, ki se nahajajo v bližini (Van den Berghe 1991, 101).

2.2.5 KSENOFOBIIJA

Ksenofobija označuje sovraštvo do tujcev in vsega, kar je tuje. Gre za vrsto **fobije**, pri kateri se kaže pretiran strah pred tujci. Beseda ksenofobija izhaja iz grščine – "xenos" pomeni tujec, "phobos" pa pomeni strah. Pojem ksenofobija se največkrat uporablja za opisovanje strahu in nenaklonjenosti do tujcev, ali v splošnem za ljudi drugačne od samega sebe (Cashmore 1996, 382). Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti iz leta 2001 navaja, da je ksenofobija »nekoliko nejasen psihološki koncept, ki opisuje posameznikovo dovzetnost za strah (ali prezir) pred drugimi osebami ali skupinami, ki jih zaznava kot outsiderje.« (Petković 2001, 194) Po njihovem mnenju ima ksenofobija lahko racionalno ali iracionalno osnovo, kot primer prve izpostavljajo strah delavca, ki se zaradi vdora migrantov boji za svoje delovno mesto (prav tam). Canefe (2008, 158) kot najdlje trajajoč in najbolj dokumentiran primer ksenofobije navaja antisemitizem in preganjanje Judov med drugo svetovno vojno. V dvajsetem stoletju se je po Zahodni Evropi in Severni Ameriki razpasla islamofobija, ki se nanaša na muslimanske skupnosti z ali brez državljanstva. Za ksenofobijo velja, da je povezana s prirojenimi značilnostmi dane kulture ali je posledica ekonomskih kriz in političnih nemirov v izbranih družbah. Ne samo, da so takšne razlage nezadostne, ampak tudi vodijo k normalizaciji sovražnosti in nasilja, običajno povezanega z institucionaliziranimi praksami izključevanja in diskriminacije (prav tam).

Cashmore (1996, 289) navaja, da ljudje z avtoritarno strukturo osebnosti gledajo na druge v dihotomnih terminih: »ali si z nami ali si proti nam«. Pri teh osebah se etnocentrizem izraža skozi težnjo, da svojo skupino pojmujejo kot merodajno, ostale pa kot čudne in običajno inferiorne. Adorno in sodelavci so domnevali, da je poglavitni vzrok takšne države avtoritarna vzgoja v otroštvu, za katero je značilna stroga disciplina, neposlušnost pa se kaznuje z odtegotovanjem ljubezni. Tako vzgojen se boji svojih staršev, obenem pa je odvisen od njih. Na zavestni ravni jih morda spoštuje, vendar jih nezavedno sovraži. Pettigrew (po Hogg 2006, 481) je ugotovil, da so predsodki manj povezani z osebnostjo kot pa s socializacijo znotraj kulture predsodkov, ki legitimizira predsodke v vsakdanjem življenju. Po Hoggovem mnenju je ta perspektiva sedaj zelo razširjena med socialnimi psihologi, ki se ukvarjajo s predsodki in medskupinskimi odnosi. Rokeach (prav tam) je ugotovil, da imajo nekateri ljudje dogmatično in ozkoumno osebnost in so zato nagnjeni k etnocentrizmu, medskupinski nestrpnosti in predsodkom (prav tam). Teorija socialne dominantnosti (Pratto, Sidanius idr., po prav tam) pojasnjuje obseg, do katerega ljudje sprejemajo ali zavračajo ideologije ali mite, ki legitimizirajo hierarhijo in diskriminacijo ali tiste, ki legitimizirajo enakost in poštenost. Ljudje, ki stremijo po dominantnosti lastne skupine in superiornosti nad drugimi skupinami, imajo visoko socialno-dominantnostno orientacijo, ki jih spodbuja k zavračanju egalitarnih ideologij in sprejemanju mitov, ki omogočajo neenakopravnost in diskriminacijo. Takšni ljudje so bolj nagnjeni k predsodkom kot tisti z nizko socialno-dominantnostno

orientacijo. Horkheimer (po Ule 1997, 189–190) je postavil tezo, da psihološki izvor predsodkov in izbruhov nacionalističnega sovraštva v modernih družbah leži v potlačenih strahovih in v zavisti ljudi, ki so posledica pomanjkanja zadostne širine izkustva in življenjske radosti (pomanjkanje kulture uživanja življenja). Ljudje z zadostno širino izkustva po njegovem mnenju nimajo potrebe, da bi škodovali drugim, ali da jim ne bi pomagali. Če poenostavim: ksenofob ne more biti nekdo, ki je zadovoljen s seboj in ga bolj kot pred tujim zanima pometanje pred lastnim pragom. Ksenofob tudi ne more biti oseba, ki ima dovolj poguma, da se sooči z različnostjo, saj ji to ne predstavlja grožnje, ampak popestritev življenja.

Raziskave ksenofobije (Wallace, 1999), ki je bila opravljena leta 1998 in je vključevala postkomunistične države (tudi Slovenijo), je pokazala, da na pojav ksenofobije vplivajo naslednji **dejavniki**: socialna marginalizacija (nizki dohodki), ekonomska negotovost, nezaposlenost in občutek ogroženosti (ljudje v tuji delovni sili vidijo konkurenco, ki jim lahko odvzame njihova delovna mesta), nepoznavanje tujih dežel, desno usmerjeni avtoritarni politični pol, naraščajoče število migrantov (države, ki so sprejele več migrantov, so bolj ksenofobično naravnane), upor idejam multikulturalizma (zagovarjanje asimilacije priseljencev), različni koncepti državljanstva, naraščajoči vpliv nadnacionalnih institucij (NATO, EU), pomanjkanje zaupanja v demokratične institucije in protimigracijska politika. Javnomnenjske raziskave v državah bivšega vzhodnega bloka so pokazale zavzemanje za strožja merila pri sprejemanju priseljencev, navaja Hafner-Fink (2005), ki razloge za to vidi v večjem poudarku na nacionalni zavesti zaradi prehoda iz večnacionalne v samostojno državo, saj proces različnih strukturnih sprememb prinaša s sabo tveganja in negotovosti, te pa se kažejo v odklonilnem odnosu do tujcev. Pajnikova (2002, 7–8) ne dvomi v povezavo med postsocializmom in ksenofobijo. Ksenofobija ima v postsocializmu funkcijo zaščite tistega, kar je »naše«, »domače«. »Naše« čiste civilizacijske vrednote se ščitijo pred »drugimi«, njihovim barbarizmom, pokvarjeno moralno in divjimi vrednotami. »Drugi« in »drugačni« so priseljenci, Romi, Judje, Čečeni, duševno bolni. Posledično se o ljudeh govori v kategorizacijah. Razvrščanje ustvarja ločnice med dihotomijami kot so dober – slab, naš – njihov itd. Manifestacije ksenofobije in podobnih pojavov imajo pomembne posledice: bolj ali manj odprto izražene in izvajane s strani političnih elit postanejo vir naraščajočega populizma in nacionalizma (prav tam).

Mandelc (2010) opaza, da se v zadnjem desetletju na večini množičnih manifestacij v Sloveniji dogaja, da poleg slovenskih zastav opazimo tudi bele zastave s podobo karantanskega panterja na sredini. Na ljubljanski tržnici sem na stojnicah opazila majice, kape in skodelice z motivom omenjenega panterja. Mandelc (prav tam) ugotavlja, da pri razkazovanju panterja »ne gre le za šibko identifikacijo z uradnimi državnimi simboli, pač pa za izraz nacionalizma, ki oporeka uradni razlagi slovenske zgodovine in jo

želi napisati na novo.« Šiber (1998, 104) govori o dveh izvorih nacionalizma. Situacijski izvira iz družbene krize, dispozicijski pa iz obstoječih predsodkov. Lahko ju je integrirati, pri čemer se vprašamo, zakaj v neki družbi obstaja ksenofobija (dispozicijski) ter kdaj in kako se ta ksenofobija manifestira (situacijski). Avtor v istem delu (prav tam, 105) predstavlja shemo, ki ponazarja medsebojni odnos situacijskega in dispozicijskega pristopa h ksenofobiji. Moja interpretacija sheme je sledeča: s pomočjo informacij iz medijev in kontaktov, percipirane etnične mobilizacije ter percipirane mobilnosti manjšine navzgor v času tekmovalnosti, relativnega pomanjkanja ter migracij in etnične sestave države se zaradi občutka konfliktov in ogroženosti pojavi potreba po močnejši identifikaciji z lastno etnično skupino. Posledica je doživljanje manjšine kot homogene, drugačne od lastne skupine in kot vsiljivca, kar predstavlja grožnjo, na katere zaznavanje vplivajo konformizem, izobrazba, osebnost in avtoritarnost posameznika. Uletova (1999, 311) opozarja, da je pri nacionalizmih jasno opaziti, kako se drugačnosti med člani druge skupine zgosti v eno kategorijo. Določeno družbeno skupnost homogenizirajo na osnovi nekaj preprostih jezikovnih, zgodovinskih in kulturnih določil in jo zoperstavijo drugim oz. drugačnim, ki se jih običajno zaznava kot nediferencirane nasprotnike, ki postanejo objekt kontrastne ideološke homogenizacije – binarne delitve.

2.2.6 PREDSDOKI IN STEREOTIPI

Predsodek je stališče, skupek prepričanj, ki so utemeljena samo na osnovi posameznikove pripadnosti določeni (stigmatizirani) skupini. Kot vsa stališča imajo predsodki kognitivno, emotivno in konativno komponento (Ule 1997, 163–164; Rot 1983, 392–393). **Kognitivna komponenta** sestoji iz določenih nepreverjenih posplošenih konceptov, kognitivnih shem in implicitnih teorij posameznikov. Kažejo se v produkciji nepreverjenih informacij, govoric, mitologij, verovanj, ki si jih ljudje izmenjujejo v vsakdanjem življenju. Produkcija le-teh je lahko spontana ali ideološko, kulturno, politično producirana zaradi diskriminacije posameznikov, socialnih skupin ali (etničnih) skupnosti. **Emotivna/evaluativna komponenta** daje predsodkom duševno energijo in hrani njihovo globoko nezavedno dinamiko. Vsebuje pripravljenost posameznika za pozitivne ali negativne emocije in vrednotenja v zvezi s predmeti predsodkov. Ta komponenta posameznikom služi posameznikom in skupinam kot projekcija in racionalizacija lastnih vedenj, strahov in neuspehov. **Konativna/dinamična komponenta** predsodkov je pripravljenost za določeno vrsto obnašanja do kategorije, ki je tarča predsodkov. Predsodki so zelo subtilne in trdovratne mikroideologije vsakdanjega sveta (vsakdanje interakcije, javni diskurzi, množična občila, pravna znanost, kultura, znanost, državne institucije), v katerem mikroideologija deluje prikrito in zvijačno, pravi Uletova (1999). Njihova glavna funkcija je v prevajanju določenih odnosov diskriminacije, dominantnosti, podrejenosti in sovražnosti med družbenimi

skupinami ter v postavljanju določenih razmerij med posamezniki in skupinami v vsakdanjem svetu v splošnejši okvir obstoječega družbenega reda. Njihova vloga je v opravičevanju obstoječega družbenega reda. Šabčeva (2006, 22) stereotipe razume »kot vrednotne reprezentacije družbenih pojavov in ljudi, ki predstavljajo oblike sodb z negativnimi ali pozitivnimi konotacijami in z bolj ali manj močnimi prepričevalnimi elementi«. Z njihovo pomočjo ljudje družbenim skupinam pripisujejo določene fizične, psihične, družbene in vedenjske lastnosti ter jih primerjajo med seboj. Najbolj so razširjeni v okoljih, kjer prevladuje črno-beli pogled na svet in so del nenehnih kulturnih procesov vzpostavljanja drugega. Služijo pojasnjevanju, opravičevanju in racionaliziranju vedenja, mnenj, odločitev in dejanj posamezne skupnosti ljudi (Šabec 2006, 25).

Za družbene predsodke je značilno, da ljudje na osnovi stališča do neke kategorije ljudi zavzemajo konkretna stališča tudi do posameznikov, ne da bi preverili, če je le-to upravičeno ali ne. Človek s predsodkom bo takoj rekel, da tovrstno preverjanje niti ni potrebno, ker vedno obstajajo izjeme, in da sam uporablja izkušnje in mišljenje o celotni skupini ali narodu: »Pravjo de vseh ljudi ne smemo metat v isti koš. ampak albance pa mislm de lahko. mogoče je iz vseh pet izjem ki so res uredi kot človeki. sam večina je pa pokvarjenih.« (Vijavaja) V jedru vsakega predsodka je po mnenju Uletove (1999, 332) strah posameznika pred tem, da bo sam postal objekt predsodka, če se ne bo držal določenih norm in pravil vedenja. Tajfel (v Kuhar 2009, 36) omenja **pet funkcij stereotipov**, in sicer kognitivno (redukcija heterogenosti sveta), motivacijsko (ohranjanje in reprezentiranje pomembnih družbenih vrednot določene skupin), normativno (ustvarjanje skupinskih norm in prepričanj), razlagalno (razlagajo družbene pojave) in razlikovalno (ohranjajo razlike med skupinami v korist lastne skupine). Uletova (prav tam, 333) v stereotipih o ženskah ter o pripadnikih rasnih oz. marginalnih skupin vidi pavšalno vsoto vsega, kar mora ponotranjiti povprečni posameznik zahodnih družb, če naj bo uspešen.

Stereotipi in predsodki se pogosto nanašajo na osebnostne značilnosti, pravi Musek (1997); najpogosteje tiste, ki jih ocenjujemo izrazito z vrednostnega vidika, to so značajske in etično-moralne, temperamentne, intelektualne ter telesne in vedenjske lastnosti. Pomembno je, da predsodek nima svojih korenin v napačni generalizaciji, ko na podlagi poznavanja posameznika sklepamo na celotno skupino, ampak v obratnem, neke vrste deduktivnem mišljenju, ki poteka v smeri od skupine proti posamezniku (Wax, v Supek 1992, 57). Stereotipi in predsodki nimajo enotnega psihološkega izvora, trdi Musek (1997). Stereotipi in predsodki so relativno enostaven način, da večamo občutje lastne vrednosti in krepimo svoj jaz. So primitivne in enostavne kognitivne sheme, ki nam šablonizirajo svet in nam omogočajo orientacijo v njem (bolje kakršnakoli orientacija kot nikakršna). Pri razlaganju in osmišljanju stvarnosti nam predsodki in stereotipi pomenijo preprosto atribucijo, ki nam razlaga težave in ponuja krivca zanje. Projekcija nam omogoča, da lastne napake in težave, ki jih sami povzročamo,

nezavedno preslikamo v druge – že obstoječi predsodki in stereotipi pa nam projekcijo olajšajo. Ustvarjanje predsodkov nam ponuja cilje za tako kanaliziranje svojih emocij in agresivnih teženj, ki ne bo v nasprotju z ravnanjem večine in predpisi. Ker ljudje težko prenašamo strah in negotovost, nam predsodki nudijo enostavne in trdne šablone, s katerimi si uredimo stvarnost in se osvobodimo negativnih občutij. Ker so predsodki tako enostavni in ker jih je zaradi njihove posplošenosti težko jasno preverjati (saj npr. izjeme "samo potrjujejo pravila"), so razmeroma lahek predmet socialnega učenja, ojačevanja in širjenja. Ustvarjanje ustreznih predsodkov lahko prinaša skupini obilo prednosti, vse tja do gospodarskih in političnih privilegijev.

Šiber (1998, 100) navaja tri izvore etničnih predsodkov, ki se med seboj razlikujejo po trajanju, obsegu in intenzivnosti izražanja. **Tradicionalni predsodki** se prenašajo s socializacijo, so kulturno nasledstvo, ki posamezniku omogoča, da postane del družbe, družbi pa nadaljevanje kontinuiranega razvoja. Posameznik tako prevzame tudi določeno vrednotenje drugih družbenih skupin. Negativna stališča do drugih skupin se prevzamejo kot svojevrstne resnice na sebi ter se sprejmejo in izražajo. Vedno so zgodovinsko pogojeni s kulturnim kontekstom, na slednjem temelji tudi njihovo izražanje. **Konformistični predsodki** so sprejemanje tistih stališč, ki so v tem trenutku prevladujoči, ker želimo ohraniti svoj status. Zaradi potrebe po pripadnosti skupini, sprejetosti in vrednotenju po skupinskih normah posameznik nekritično sprejema tudi negativna stališča do drugih, vendar ne toliko zaradi njihove vsebine in ciljev skupinskega vedenja, ampak zaradi sebe in svojega statusa. Konformistični predsodki zajemajo določeno družbeno skupino v določenem času in so bolj usmerjeni na prejemanje potrditve s strani lastne skupine kot proti drugi skupini. **Frustracijski predsodki** so posledica nezmožnosti zadovoljevanja nekaterih svojih potreb in uresničevanja ciljev, kar pri posamezniku povzroča frustracije in nezadovoljstvo, ki ju nato projicira na pripadnike drugih narodov. Vedno so konkretni, agresivni in v določenem času neposredno usmerjajo vedenje.

Človeško vedenje lahko, ko pod vplivom predsodkov pridobi na moči, prevzame povsem primitivne oblike, ki jih Allport (v Ule 1997, 183; v Šiber 1998, 103) po stopnjah razvršča takole: **Obrekovanje** je izraz določenih antipatij v odnosu do drugih skupin. Taka oblika izražanja predsodkov na navidezno družbeno sprejemljiv način so tudi šale. **Izogibanje** se izraža v ustvarjanju socialne distance do pripadnikov skupine, do katere gojimo predsodke. Socialna distanca je odnos izraza potrebe po izogibanju medosebnim odnosom in intimnim stikom z drugimi. Na individualnem nivoju se kaže kot izogibanje stikom, na družbenem pa kot vzpostavljanje (zakonskih) norm pri vzpostavljanju stikov. Na tej stopnji še ne prihaja do konkretnih težav pripadnikov manjšinske skupine, razen do težav psihološke narave. **Diskriminacija** se kaže v preprečevanju dostopa ogroženih skupin do nekaterih običajnih dobrin (neenake možnosti šolanja, zaposlovanja, bivanja, kot jih ima dominantna večina). **Nasilje oz. fizični napad** je prehod z verbalnega na fizično ogrožanje osebne integritete. Ogroženi skupini je

onemogočeno normalno življenje (prepovedan vstop v različne javne institucije, fizično obračunavanje, ulični obračuni). Na tej stopnji je manjšinski skupini onemogočeno normalno življenje, nasilje pa pogosto pripelje do zadnje stopnje. **Genocid** se kaže v iztrebljanju določene (etnične) skupine ali preganjanju le-te. Najbolj sta razširjeni prvi dve stopnji. Diskriminacija, nasilje in genocid niso več izključno pomemben izraz osebnosti in stanja zavesti, ampak bolj izraz konkretne družbene situacije, v kateri se kaže latentno sovraštvo, dodaja Šiber (1998, 104).

Humor na račun etničnega ali nacionalnega porekla je zelo razširjen. Internetni portali celo razvrščajo šale glede na vsebino, kar bralcu omogoča še hitrejše »usvajanje« lastnosti posameznih družbenih skupin. Ob prebiranju šal iz različnih držav, se hitro ugotovi, da se stereotipi ponavljajo, le glavni junaki se menjajo – vsak ima pač svoje južnjake, skopuhe, lenuhe. Šabčeva (2006) je ugotovila, da je stereotipizirani objekt običajno prikazan kot manj racionalen, manj praktičen, neizobražen, neumen, nagnjen k alkoholu, skop, reven itd. Rezultati, do katerih sta prišla Gruborjeva in Hinić (2011), so pokazali naslednje skupne dimenzije stereotipov, ki se pojavljajo ne glede na narodnost: inteligenca in znanje, zunanost in higiena, seksualnost, nedovoljeno vedenje in morala. Po njunem mnenju etnične šale predstavljajo lingvistični, sociološki in psihološki pojav, ki s pomočjo jezika kot sredstva komunikacije običajno preko karakterističnega jezikovnega registra (le-ta pogosto vključuje vulgarni besednjak in specifičnosti jezikovnih različic, ki jih uporabljajo določene skupine) neguje in prenaša medskupinske odnose, stališča in predsodke (prav tam, 386). Opozarjata (prav tam, 397), da etnične šale niso primarno povezane s konceptom zabave in smeha, temveč so zelo pogosto močno sredstvo za izražanje in ohranjanje predsodkov in stereotipov o določenih etničnih skupinah oz. nacijah¹³. Rot (1983, 369–371) predstavlja dejavnike, ki vplivajo na odpornost proti spreminjanju predsodkov. Posameznik namreč za obrambo doslednosti svojega vedenja uporablja različna sredstva. Stališča, ki jih že imamo, vplivajo na to, da opazimo in si zapomnimo predvsem tisto, kar se sklada z njimi. Izogiba se spoznavanju s podatki, ki nasprotujejo njegovim stališčem. Spreminjanje stališč preprečuje tudi pritisk skupine, ki ji posameznik pripada, saj teži k temu, da se njegova stališča skladajo s stališči referenčne skupine. Stališča nam omogočajo, da z relativno malo napora kategoriziramo pojave okrog nas, da se opredeljujemo in orientiramo. Na odpornost stališč vpliva tudi njihov večdimenzionalni funkcionalni karakter: njihova korist za uresničenje ekonomskega interesa, ohranjanje samospoštovanja in za zadovoljevanje družbeno nesprejemljivih motivov. Posameznik postopno postane imun na delovanje argumentov, ki nasprotujejo njegovim stališčem. Eden od načinov ohranjanja stališč je tudi uporaba obrambnih mehanizmov, s katerimi želi posameznik ohraniti moč kognitivnih argumentov, iz katerih se

¹³ Davies (Jenkins, 1998) pravi, da je pojava šal z etnično podlago verjetna v okoljih, kjer družbeni pritisk brzda odprto izražanje medetničnega sovraštva. Šale so potencialno močna točka odpora dominaciji in omogočajo socialno kategorizacijo, kjer le-ta javno ni mogoča.

napaja stališče¹⁴. Omenjeni obrambni mehanizmi so zanikanje novih podatkov, krepitev prejšnjega stališča s pomočjo iskanja novih argumentov, izolacija novih podatkov (sprejme samo tiste, ki podpirajo dosedanje stališče). Uletova (1999, 312) poudarja, da so predsodki in stereotipi toliko bolj izpostavljena značilnost socialne kategorizacije, koliko pomembnejša je ta kategorizacija za utrditev socialne ali osebne identitete posameznika in se poraja, ko ljudje ne zmorejo razviti pozitivne samopodobe na sprejemljiv način. Stereotipi in predsodki do drugih skupin jim omogočijo ugodno medskupinsko primerjavo in občutek pozitivne socialne identitete.

Uletova (1997, 173–173) navaja, da predsodki nastanejo na dveh nivojih, in sicer na makrosocialnem in mikrosocialnem nivoju. Makrosocialni nivo predstavljajo ekonomsko politične razmere (vpliv spremenjene družbene strukture; tako nastanejo predsodki do tujih delavcev) in kulturno-normativni pogoji (najmočnejši so takrat, ko jih opravičujejo tudi utrjene norme in kulturni vzorci obnašanja). Pri mikrosocialnih pogojih sta glavna izvora predsodkov zgodnja socializacija ter frustracijske in krizne situacije v odraslem življenju. Pogoje, ki botrujejo pojavljanju in širjenju predsodkov, Rot (1983, 388) deli v dve skupini: **družbeno-ekonomske in kulturne dejavnike** ter **psihološke dejavnike**¹⁵. Strokovnjaki, ki preučujejo predsodke, razloge zanje vidijo v eni ali drugi skupini dejavnikov, vendar Rot (prav tam) opozarja, da je treba za razumevanje in pojasnjevanje predsodkov upoštevati obe skupini dejavnikov ter se zavedati, da sta le-ti v medsebojnem vplivanju. Ekonomski dejavniki so ekonomsko izkoriščanje, ekonomsko tekmovanje med skupinami in posamezniki, ekonomske težave skupine, v kateri se pojavljajo predsodki ter potencialni in aktualni konflikti med skupinami. Obstaja korelacija med pojavnostjo izrazitih predsodkov do določenih narodov ter težavami v skupnosti.

¹⁴ Avtorica naslednjega komentarja nazorno pokaže, da je pri Slovencih deviantno vedenje izjema, medtem ko je pri Albancih to pravilo: »Lej vse je z razlogom in tudi naš odnos do njih se ni posral iz neba ane? Ni treba dodajati ničesar ok, štekam mogoče teb ne žvižgajo, mogoče se ne derejo za tabo stara štekam. Sam js se loh v tvojo kožo postavm probi se ti v mojo ane. Mela si bleme oook, psiho je psiho. Sam to je neki družga kokr populacija ljudi k je v 70% ista in imo rahlo prizadeta ane, poin te teme je pomoje da se bejbe enostavno počutjo res bed vsakič k grejo mem gradbišča. Zakaj? zaarad albancov ne me narobe vzet, moj stric je v tem poslu. pa ni tak. Ampak lej ena stvar je če ti en enkrat en zamori druga stvar je če ti vsakič en zamori Pa to isti ljudje, albanci, dejansko, pa če se zjokate. Ne pravm zdej da so vsi isti, sploh ne. Sej ne pravm človk je človk. Vsi smo isti, zame smo itak vsi vesolci ane. Pa mogoče je to moje razmišljanje prfukneno, mogoče pa sam tok napredno, da je večini fukjeno. Ampak tko to je. Oni so se tko naučil, tko odrastl. Vrjamm, da je to najbolj kokr znajo. ne pravm, da bi bla, če bi bla v njihovem položaju kej drugačna ane ampak ne se zdej neki delat humaniste, pa orto dobre pa kao ne obsojamo, ker vsi smo taki in če ne drugač so to vaše najbolj skrite, osebne misli. pa sploh mi ne srat zdele po glavi, ker če to zanikate ste navadni hinavci. js sm saj dost človk da to priznam.« (Vijavaja)

¹⁵ Psihoanaliki menijo, da predsodki izvirajo iz potlačenih frustracij ljudi in lahko največkrat izvirajo že iz otroštva. Freud (v Supek 1992, 112) je vzrok za to videl v latentnem občutku krivde zaradi obstoja Ojdipovega kompleksa, zaradi katerega se posameznik še bolj identificira z očetom ali mu nasprotuje. Tak človek se vede na različne načine: kaže svojo podložnost do očetove ali družbene avtoritete; svojo podložnost preusmeri v identifikacijo z nekim posebej vzvišenim simbolom takšne avtoritete (npr. bogom, materjo domovino); vzklikajoč načela avtoritete teži k temu, da bi zavzel njeno mesto; najprej se avtoriteti prilizuje in jo nato brutalno zavrže; izsiljuje jo z neurejenim in razvratnim življenjem, s pasivnim ali odkritim odporom ali avtoriteto negira zaradi neke druge avtoritete ali ideala, družbenega odnosa, s katerim dejansko premaga obstoječo odvisnost.

Dejavnik, ki omogoča širjenje predsodkov, je institucionalizacija predsodkov do določene skupine ali manjšine. Predsodki se razvijajo tudi zaradi določenih karakteristik oseb (avtoritarna osebnost). Obstajajo neke obče značilnosti človeške narave, ki omogočajo predsodke, med katerimi Rot (1983, 389) izpostavlja navezanost na skupino, nagnjenje k posploševanju in agresivnost kot naravni odziv na nezadovoljenost različni potreb in motivov. Kadar je navezanost na nacijo posameznikova izključna lojalnost, le-ta postane izvor predsodkov. Težnja k poenostavljanju in posploševanju omogoča človeku, da se lažje znajde. Raznolikost, ki ga obdaja, mora razvrstiti v manjše število splošnejših pojavov, da lahko deluje.

Uletova (1999, 325) ugotavlja, da so bili »predsodki in stereotipi nekoč izraženi v neposrednih stikih s stigmatiziranimi in so izražali odkrita negativna čustva do njih (na primer nasilen izgon nezaželenih etničnih manjšin), danes pa se kažejo predvsem v izogibanju stikom z njimi, ignoriranju in pasivnem odklanjanju ter v vzdrževanju pozitivnih čustev do njih.« Do tega preobrata naj bi prišlo zato, ker se zdi »prikriti, averzivni rasizem bolj kultiviran in da pripadniki srednjega sloja, za katere naj bi bila take vrste rasizma še zlasti značilna, lažje racionalizirajo nezaupanje in odklanjanje stigmatiziranih kot pa odkrito sovraštvo in nasilje«. Uletova (prav tam, 322–329) pravi, da se je izražanje predsodkov premaknilo iz javne na zasebno raven, rasni in spolni predsodki so se preselili na druga območja življenja in se izražajo na drugačen način, pojavljajo se novi predsodki (do obolelih za aidsom, debelih ljudi). Moderni rasisti se odevajo v navidezno libertarno argumentacijo. Averzivni rasizem temelji bolj na favoriziranju pripadnikov svoje skupine kot na diskriminaciji druge. Zanimivo: averzivni rasisti se imajo pogosto za nasprotnike rasizma.

2.2.6.1 Etnični in nacionalni predsodki in stereotipi

Nacionalizem kot ideologija narodne lojalnosti je odločilno vplival na percepcijo in reprezentacijo drugih ljudi, katerih drugačnost so navezali na nacionalne razlike. S pomočjo nacionalnih stereotipov se je poskušalo zanikati narode in nacije kot dinamične in heterogene zgodovinske kolektivitete (Šabec 2006, 258). Pri etničnih predsodkih že sama skupinska dinamika predpostavlja, da negativno mnenje o drugem narodu vsebuje pozitivno mnenje o lastnem. Petrovec (2007, 347) navaja izsledke raziskav javnega mnenja, kjer se je izkazalo, da so na slovensko državljanstvo najbolj ponosni ljudje starejši od 61 let, ki imajo osnovno izobrazbo in so pripadniki najnižjega sloja. »Iz tega sledi,« pravi, »da je torej tisti, ki nima ničesar, razen tega, da je Slovenec, ker je tako mati djala, najhvaležnejši kandidat za sovraštvo do drugih«. Negativno mnenje je po Supku (1992, 58) okrajšava za celoten niz čustvenih stanj, ki se pojavljajo kot antipatija, odvratnost, gnus, strah itd. Po njegovem mnenju med običajnimi družbenimi predsodki in etničnimi predsodki obstaja razlika, ki je osnovna ravno v hitri regresiji v

smislu skupinskega agresivnega vedenja oziroma skupinske identifikacije z namenom mobilizacije proti nekem zunanjem sovražniku; ta mehanizem regresije lažje premaguje racionalne in empirične ovire na poti do bojevitega vedenja, olajšuje identifikacijo z lastno skupino na osnovi iracionalnih faktorjev, zato ji podležejo tudi posamezniki, ki so v svojih stališčih ravnodušni ali nasprotujejo takšni identifikaciji. Ravno v tem mehanizmu leži moč nacionalističnih gibanj. Supek ga imenuje etnocentrizem in dodaja, da slednji (pri primitivnih narodih ga lahko imenujemo tribalizem oz. klanska mentaliteta) počiva na globljih mehanizmih družbene identifikacije, ki jih ne moremo preprosto strniti v izkustveno pridobivanje skupinskih navad (prav tam, 65). Rot (1983, 392) trdi, da se nacionalni in etnični predsodki manifestirajo v etničnih stereotipih. Živimo v nacionalnih državah in se počutimo kot pripadniki določene nacije, obkroženi pa smo z drugimi nacionalnimi državami in njihovimi pripadniki, zato nujno oblikujemo svoja razumevanja o drugih narodih. Nekaterim narodom smo naklonjeni bolj (pripisujemo jim več pozitivnih lastnosti), drugim manj. V primeru, kjer v naši kognitivni sliki naroda prevladujejo negativne lastnosti, je negativen tudi naš emocionalni odnos in obstaja pripravljenost na sovražno delovanje. Gre za etnične predsodke. Rigidni in težko spremenljivi so zaradi zasičenosti z emocijami. Praviloma ima velik del pripadnikov nekega naroda poenostavljene in toge predstave o mnogih drugih narodih: o tistih, s katerimi je v stiku, pa tudi o manj znanih ali neznanih. Primerjalna analiza posameznih zgodovinskih in še vedno aktualnih nacionalnih stereotipov v evropskem prostoru, ki jo je izvedla Šabčeva (2006), je pokazala, da so pretekle izkušnje sicer prvi in morda najpomembnejši dejavnik pri obnovi in stalnem vzdrževanju stereotipov, vendar k temu pripomorejo naslednji sodobni elementi iz vsakdanjega življenja: geografija, kultura, načini prehranjevanja, družinske oblike skupnosti, zakonski sistem, jezik, moda, fizične značilnosti, okusi, načini izražanja humorja oziroma etnične šale, običaji in drugo.

Supek (1992, 113) navaja, da je nacionalist v psihološkem pogledu vedno upornik, ki je kapituliral pred družbeno avtoriteto, proti kateri se je boril le zato, da bi se v njej čimbolje namestil. Njegov notranji žar v identifikaciji z nacionalnim simbolom daje vtis, da se bo povzdignil visoko, vendar hitro pade na tla, ko se sooči z resničnostjo. Razdvojenost med uporom in pokornostjo, nihanja med jokavostjo in okrutnostjo, pogumom in strahopetnostjo, igralski ali šarlatanski karakter, značilen za ljudi dvojne nravi, ki so uspeli svojo dvojnost projicirati na družbeni nivo, pričajo o tem, da je nacionalist svojevrsten psihološki hibrid, ki je tako nesamozavesten, da mora svoj osebni občutek varnosti poiskati v veličini lastne nacije. Pri psihologiji nacionalizma gre očitno za mentaliteto, ki dramatično doživlja družbena nasprotja, vendar jih ni sposobna razrešiti na konstruktiven način, zato si pomaga z družbeno in ideološko regresijo ter skuša oživiti neke tradicionalne vrednote. Prisotnost teh vrednot se zagotovi s posebej sugestivnimi in nasilnimi sredstvi prepričevanja, propagande in kolektivnega delirija (Supek 1992, 119). Šabčeva (2006, 144) pravi, da so nacionalni stereotipi konstitutivni del kolektivnih

spominov posameznih nacionalnih držav. Kot temelj družbenih gibanj omogočajo posamezniku in širšim skupinam iluzijo razreševanja frustrativne situacije. Ta iluzija se nahaja v štirih temeljnih psiholoških vsebinah: varnosti, perspektivi, najdenju krivca in občutku pomembnosti in moči (Šiber 1998, 108). V stanju družbene krize želi posameznik razumeti in išče odgovore, zato je dovzeten za sledenje tistim, »ki vedo, kaj hočejo« – išče vodjo. Gibanje, ki temelji na nacionalnih predsodkih, posamezniku omogoča skupinsko identifikacijo in daje občutek, da ve, kaj hoče, ter mu nudi organizacijo in vodjo. Bolj kot je situacija, v kateri se nahajajo, brezizhodna, bolj so ljudje dojemljivi za »svetlo prihodnost«; vsako socialno gibanje ponuja rešitve v prihodnosti, ki so povezane z zmago osnovne ideje: prevlado lastne skupine, naroda, rase. Človek teži k razumevanju situacije, v kateri se nahaja, zato išče krivca zanjo. Nacionalni predsodki imajo vedno krivca, tiste »druge«, ki so nas privedli v nastalo situacijo, ki nas izkoriščajo in nam onemogočajo, da »na svojem« izrazimo svoje potenciale. Če si posameznik ne more pridobiti samospoštovanja z lastnimi dosežki, ta manjko kompenzira z dosežki svoje skupine, naroda ali rase. Najobičajnejša metoda za doseganje nacionalne enotnosti in manipulacije z njo je mobilizacija nacionalnih občutij zaradi represivnih ali ekspanzionističnih ciljev. Posebej učinkovita je, če pri ljudeh zbudi občutek biološke ogroženosti nacije. Fašisti so si najprej izmislili mit o propadanju nacij in njihovem notranjem razkroju, da so lažje začeli s svojo ekspanzionistično politiko (Supek 1992, 235). Za ljudi z etničnimi predsodki je ena temeljnih vrednot etnično čista država. Pluralizem dojemajo kot grožnjo lastnemu obstoju: »Slovenci kar izumirajo, če lahko tako rečem. Če že sedaj prevladujejo romi in druga ljudstva kaj bo bilo le čez par let. Tukaj v Sloveniji bodo živeli Romi, Srbi, Albanci in drugi. Mislim, da bi morali mi kaj ukreniti glede tega, če želimo, da nas še kaj ostane. Po moje bi morali uvesti nove zakone in nova pravila, ki bi se jih vsi, ki bi kdaj prišli k nam morali držati.« (Hervardi)

Kot navaja Barna (1998), so predsodki ena od šestih preprek v medkulturni komunikaciji. Le-te otežujejo pogosto pa tudi onemogočajo sporazumevanje. Prva je **predpostavka o podobnostih**. Kadar ne posedujemo dovolj informacij o drugi kulturi, je naravno, da predpostavimo podobnosti in ne razlike. Skladno s takšnim prepričanjem lahko naletimo na težave ali doživimo niz presenečenj in neprijetnosti. Nevarnost leži v tem, da zaradi predpostavljene podobnosti nismo sposobni uvideti pomembnih razlik. Najbolje je, da pri stiku z drugačno kulturo ne predpostavljamo ničesar, temveč vprašamo in se informiramo o tem, kakšni običaji in norme obstajajo v tej kulturi. Napačen prevod/razumevanje besede, izraza ali fraze v situaciji večjezične komunikacije – **uporaba različnih jezikov in stilov komunikacije** – lahko privede do napačne ocene namer druge osebe ter zaznave druge osebe kot neiskrene, nepošteno, arogantne, agresivne in zlonamerne. Tipičen primer sta dobesedna uporaba besed in izrazov ter uporaba različnih stilov govora. Neverbalni znaki oz. sporočila imajo v različnih kulturah različen pomen, v nekaterih kulturah pa se jim pripisuje večji pomen kot v

drugih. **Napačne interpretacije neverbalnih sporočil** (očesni kontakt, tišina v komunikaciji) lahko povzročijo še več težav kot sam jezik. Nekatere neverbalne znake in simbole (geste, gibi telesa) je lažje opaziti in identificirati kot ostale (odnos do prostora, odnos do časa). Koristno se je pozanimati o specifičnih verovanjih, navadah in običajih, ki so značilni za posamezno kulturo (npr. kako zaviti darilo, katero število velja za nesrečno). **Predsodki in stereotipi** povečajo občutek varnosti, ko se posameznik znajde med tujci oz. neznanci. Skladno z njimi interpretiramo vedenje oseb iz druge kulture, kar mimogrede privede do nesporazumov. Pomembno je, da se zavedamo, da predsodki in stereotipi pogosto niso skladni z dejanskim stanjem. **Težnja k vrednotenju** izhaja iz človekovega nagnjenja, da svojo kulturo in način življenja obravnava kot naravno stanje stvari in druge presoja z vidika lastnega kulturnega standarda (etnocentristično). Če želimo vzpostaviti uspešno interkulturno komunikacijo in razumevanje, je treba stališča in vedenje ljudi iz drugih kultur raziskati z njihovega zornega kota. Ko smo v tujini, smo izpostavljeni velikemu številu verbalnih, neverbalnih, fizičnih in psiholoških dražljajev, ki se razlikujejo od tistih, na katere smo sicer navajeni, kar lahko povzroči **anksioznost ali stres**. Visok nivo anksioznosti otežuje naša izražanja. Do težav pride, kadar v izogib le-tej uporabimo nekonstruktivno ali obrambno vedenje, kot na primer popačena percepcija, izogibanje ali sovražnost. Zavedanje, da lahko v medkulturni komunikaciji naletimo na številne prepreke, nas po njegovem mnenju opozarja na pomembnosti pridobivanja znanja o različnih kulturah ter veččinah prepoznavanja in premagovanja vidnih in nevidnih preprek v komunikaciji. Še važnejše pa je, da težave in zastoje v komunikaciji obravnavamo kot priložnost za novo učenje, saj se z izogibanjem medkulturnim stikom prikrajšamo za osebno rast in razvoj (prav tam).

Šiber (1998, 107) opisuje tri medsebojno ozko povezane značilnosti družbene situacije, v kateri prihaja do izražanja nacionalnih predsodkov: nezmožnost zadovoljevanja potreb (razkorak med pričakovanji družbe in realnimi možnostmi doseganja ciljev), stanje družbenega razvoja (ko nezmožnost zadovoljevanja potreb zaobjame širše družbene skupine, ko družba kot celota ne zmore dosegati zastavljenih ciljev, ko posameznik doživi, da so tudi drugi posamezniki v podobnem položaju, prihaja do solidarnosti, skupinske interakcije in masovnih oblik vedenja) in krize ter izguba perspektive nadaljnega razvoja (če družbena kriza traja, pride do prevpraševanja temeljnih vrednot in iskanja vzroka za nastalo stanje). Whetherellova (v Ule 1999, 328) ugotavlja, da se sodobni rasizem v zahodnih družbah raje sklicuje na povezanost naroda z redom in mirom, zagotavljanjem svobode, zakona in odgovornosti, bojem proti kriminalu ali terorizmu kot na varovanje lastne etnične ali nacionalne čistosti. Za formiranje predsodkov so bistveni načini diskurza¹⁶, vsakdanje oblike in druge interakcije, ki

¹⁶ Kraljeva (2008, 181) je analizirala 197 člankov, objavljenih v štirih slovenskih dnevnikih (Delo, Dnevnik, Slovenske novice in Večer), ki so izšli med 1. decembrom 2000 in 28. februarjem 2001, torej v tistem obdobju, ko je protipriseljensko razpoloženje v slovenski javnosti doseglo vrhunec, kot pravi sama. Ugotovila je, da so za **medijski diskurz o priseljencih** značilni homogenizacija (ustvarjanje vtisa o obstoju domnevno

za svoj obstoj potrebujejo simbolne sisteme, kot so govor, besede, geste in ustrezne sisteme interpretacije in kodiranja, ki temeljijo v utečeni praksi komuniciranja oz. socialne interakcije med ljudmi, pravi Uletova (1999, 329). Prav tam (1999, 328) kot tipično sodobno obliko navajanja predsodkov navaja izjavo »nič nimam proti priseljencem, toda...«, pri čemer izza veznika toda sledi neko navidezno splošno dejstvo, ki meče dozdevno slabo luč na priseljence, npr. »mnogi živijo na račun socialnih podpor in se izogibljejo delu«.

Supek (1992, 64) predsodek definira kot obliko družbene anti(sim)patije, ki se kaže v napačni in rigidni generalizaciji ter pristranskem vrednotenju pripadnikov drugih socialnih skupin. Izhaja iz dinamike skupinskega vključevanja in izključevanja ter teži k regresiji v primitivne oblike agresivnosti v primeru naraščanja medskupinskih napetosti. Ta težnja je pravilo pri etničnih predsodkih. Primer etničnega predsodka je kopiran s strani Vijavaja. Forum je odprlo dekle, ki je potožilo, kako zelo ji gre na živce, ker jo Albanci vedno nadlegujejo: »ja enako pr nas jih je tut že ful velik teh "šiptarjev".. sej nimam nič kaj proti njim sej so isto ljudi k mi...sm to njihovo obnašanje mi gre na živce k te gledajo k d niso normalni pol pa po možnosti še žvižgajo al pa kaj težijo ja.... s ne rečem d so vsi taki,sm večina pa res...sej po eni strani se mi mal smiljo d grejo iz svoje državam nekm drgam pa tam delajo in živijo..sm če je tle bolj bol jim že ni tko hudo....« (Vijavaja)

homogenega »avtohtonega« prebivalstva in domnevno homogenih imigrantov; bipolarnost diskurza na »Mi« in »Oni«, emocionalizacija (ustvarjanje vtisa o kriznih razmerah, obsednem stanju), viktimizacija »avtohtonega« prebivalstva in države, kulpabilizacija imigrantov in države, higienizacija v dvojnem pomenu in kriminalizacija imigrantov. Podobno je na podlagi magnetogramov oz. dobesednih zapisov dveh sej delovnih teles Državnega zbora (Odbor za notranjo politiko) in zasedanja Državnega zbora ob pripravah na sprejem zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o azilu preučila tudi politični diskurz v obdobju 2001-2002 in 2006. Ugotovila je še (prav tam, 187), da so tudi za **politični diskurz** značilni homogenizacija in bipolarnost objektov diskurza (nediferencirani »Mi« in nediferencirani »Oni«), emocionalizacija (uporaba pojmov, primerjav in metafor, ki evocirajo ogroženost Slovenije in njenih državljanov ter državljanov), viktimizacija »avtohtonega« prebivalstva in države (predvsem poudarjanje ekonomske in varnostne ogroženosti zaradi priseljevanja), kulpabilizacija imigrantov in države (država ne poskrbi za lastno prebivalstvo in je pretirano velikodušna do tujcev; imigranti množično zlorablajo gostoljubje države) in kriminalizacija imigrantov (imigranti so povzročitelji kaznivih dejanj, kriminaliteta zaradi njih narašča, posebej je ogroženo obmejno prebivalstvo), medtem ko elementov higienizacije, prisotnih v medijskem diskurzu, v političnem diskurzu v tem obdobju ni našla.

2.2.7 (NE)STRPNOST IN DISKRIMINACIJA

Ideja strpnosti izhaja iz dveh načel: iz načela enakosti in načela svobode, navaja Krek (2000, 86). Deklaracija o načelih strpnosti (Krek 2000, 92), ki so jo leta 1995 v Parizu sprejele članice UNESCO, strpnost definira kot

»spoštovanje, sprejemanje in priznavanje bogate različnosti naših svetovnih kultur, naših oblik izražanja in načinov biti človek. Spodbuja jo znanje, odprtost, sporazumevanje in svoboda misli, vesti in prepričanja. Strpnost je harmonija v razliki. Ni le moralna dolžnost, je tudi politična in zakonska zahteva. Strpnost, vrlina, ki ustvarja možnost za mir, prispeva k nadomestitvi kulture vojne s kulturo miru. Strpnost ni dovoljenje, blagohotnost ali popuščanje. Strpnost je predvsem aktivni odnos, ki ga navdihuje priznanje univerzalnih človekovih pravic in temeljnih svoboščin drugih. V nobenem primeru ne more biti izkoriščana za kršenje teh temeljnih vrednot. Strpnost se vrši s strani posameznikov, skupin in držav.«

Posameznik je strpen, ko avtonomno presoja o svojem delovanju in ni podvržen prisili (Krek 2000, 95). Država posameznike poziva k strpnosti s spoštovanjem zakonov, zapisanih v konceptu človekovih pravic in svoboščin. S tem konceptom strpnost postane vrednota, ki posameznike zavezuje k njenemu spoštovanju, saj ima v nasprotnem primeru država možnost, da proti posameznikom ali skupinam, ki nasprotujejo prevladujočim vrednotam, stališčem, nazorom, uporabi svoja legitimna sredstva prisile, kot so vojska, policija ali sodišče (Krek, 2000, 84). Priznana skupna vrednota je koncept človekovih pravic, katerih spoštovanje uvaja in zahteva strpnost (Krek 2000). Nestrpnost so po navedbah Leskoškove (2005, 9) ideje in prepričanja, ki »vključujejo podreditve drugih, ali [pa] je njihov cilj preprečiti njihovo polnopravno udeležbo v družbi, kar dosežejo tako, da jih razglasijo za neustrezne, barbarske, neumne, lene, izkoriščevalske, kriminalce, nemoralne, skratka potencialno nevarne za večinsko prebivalstvo«. Oba pojava sta med seboj povezana ali kot pravi Kuhar (2009, 35): če z nestrpnostjo opredelimo odnos do drugih ljudi, potem je diskriminacija opredmetenje tega odnosa. Razlogi za nestrpnost in diskriminacijo izhajajo iz družbene kategorizacije in binarnega odnosa med lastno in drugo skupino. Leskoškova (2005b) pravi, da je eno najmočnejših sredstev diskriminacije sovražni govor. Težko ga definiramo. Temelji na prepričanju, da so nekateri ljudje manj vredni, ker pripadajo določeni skupini, in skuša razčlovečiti tiste, katerim je namenjen. Nevaren je, ker legitimira fizične napade ali institucionalno nasilje. Diskriminacija je praksa neenakosti, nedopustno razlikovanje, ki poteka na osnovi kategorij ali pripadnosti določenim skupinam oziroma različnih osebnih okoliščin; najpogosteje so to spol, rasa ali etnična pripadnost/narodnost, vera ali prepričanje, invalidnost, starost in spolna usmerjenost (Kuhar 2009).

UNESCO v svojem priročniku *Tolerance: The Threshold of Peace* govori o petnajstih pokazateljih nestrpnosti, ki so **jezik** (očrnjevalni, podcenjevalni in izključujoč jezik, ki razvrednoti, poniža, razčloveči kulturne, rasne, nacionalne ali socialne skupine; zanikanje jezikovnih pravic), **stereotipiziranje** (opisovanje vseh članov določene skupine z istimi lastnostmi, ponavadi negativnimi), **zasmehovanje** (spodbujanje pozornosti do določenih človeških vzorcev vedenja, lastnosti ali karakteristik kot tudi zasmehovanje in žalitev), **predsodki** (mnenja, izoblikovano na osnovi negativne generalizacije ali stereotipov bolj kot na dejanskih dejstvih, primerih določenega obnašanja posameznika ali skupine), **grešni kozel** (obtoževanje skupine ali posameznikov za travmatične dogodke ali socialne probleme), **diskriminacija** (izključevanje od socialnih bonitet in aktivnosti izključno na ravni predsodkov), **izobčenje** (obnašati se, kot da drugi niso navzoči ali sploh ne obstajajo, odklanjanje pogovora ali navezovanja stikov ali njihove kulture; vključuje etnocid), **trpinčenje** (namerno vedenje zastraševanja ali degradacije drugih, velikokrat namenjena načinu njihovega izganjanja iz skupnosti, organizacije ali skupine), **onečaščenje in uničevanje** (oblika iznakaženja religioznih ali kulturnih simbolov oz. struktur z namenom, da se razvrednoti ali smeši prepričanja in identitete tistih, katerim so le-ti pomembni), **ustrahovanje** (uporaba superiorne fizične moči ali še več za ponižanje, prikrajšanje drugih za njihov status ali prisila v določena dejanja), **izgon** (uraden ali nasilen izgon ali zanikanje pravice vstopa ali prisotnosti v prostoru, družbeni skupini, profesiji ali na katerem koli mestu, kjer se odvijajo družbene aktivnosti, vključno s tistimi, na katere se nanaša preživetje, kot so delovno mesto ali zavetišče), **izključevanje** (zanikanje možnosti osnovnih potreb in/ali polne soudeležbe v družbi kot tudi v določenih družbenih aktivnostih), **segregacija** (vsiljena ločitev ljudi različnih ras, vere ali spola, ponavadi na škodo določene skupine; vključuje apartheid), **represija** (nasilna preprečitev uživanja človekovih pravic) in **uničenje** (zapor, fizična zloraba, odstranitev iz okolja, kjer osebe živijo, oborožen napad, ubijanja, ki vključuje tudi genocid).

Priročnik navaja več vrst nestrpnosti: seksizem (izključevanje žensk iz polne udeležbe v družbi in uživanja vseh človekovih pravic, ki izhaja iz predpostavke, da so moški superiornjši), rasizem, etnocentrizem, antisemitizem (predsodki do, diskriminacija in preganjanje Judov), fašizem (prepričanje, naj država ne tolerira nasprotovanja in razločnosti in naj nadzoruje življenja ljudi), ksenofobija, imperializem (podreditevenega ali več narodov s strani drugega, z namenom nadzora in izkoriščanja bogastev in naravnega okolja), versko zatiranje (vsiljevanje določene vere ali njenih vrednot in praks ter favoriziranje njenih pripadnikov pred pripadniki ostalih ver, z obrazločitvijo, da je ta vera edina prava interpretacija verske ali duhovne resnice). Pokazatelji strpnosti v družbi so jezik (odsotnost vzdevkov na podlagi rasnega, etničnega in spolnega razlikovanja; mediji uporabljajo nevtralen jezik in se vzdržujejo predsodkov v opisih dogodkov in ljudi; manjšinski jeziki so vključeni v izobraževanje in

medije), javna ureditev (enakost med ljudmi: enak dostop do socialnih dobrin, javnih aktivnosti, izobraževalne in ekonomske možnosti za vse skupine, oba spola in vse manjšine).

Uletova (1999, 328–329) opozarja na problem ponotranjenja norme nediskriminacije, zavračanje seksizma in rasizma, zato se je proti novim, posrednim oblikam diskriminacije treba boriti z ukrepi, usmerjenimi k pozitivnim normam in zakonom, ki izboljšujejo družbeni položaj, izobrazbeno in kulturno raven prizadetih skupin, saj lahko upadanje posrednih oblik diskriminacije pričakujemo šele, ko bo večina ljudi ponotranjila tudi te norme in zakonske predpise kot normalni dosežek modernih demokratičnih družb. Leskoškova (2005, 10) strpnost opredeljuje kot »sprejemanje dejstva, da so ljudje raznoliki po videzu, načinih bivanja, govoru, vedenju in vrednotah, vsi pa imajo pravico živeti v miru in biti takšni, kot si želijo.« Strokovnjaki opozarjajo, da je v sodobnih družbah prišlo do kvalitativnih sprememb v izražanju predsodkov (Ule 1999, 323). Medtem ko so ljudje predsodke nekoč izražali v neposrednih stikih s člani drugih (stigmatiziranih) družbenih skupin, se danes kažejo predvsem skozi izogibanje stikov z njimi (Ule 1999, 327). Avtorica meni, da sodobni individualizirani stil ne prenese in potrebuje več rigidnih in odkritih diskriminacij ali favoriziranj ene družbene skupine nasproti drugi, ker takšne diskriminacije preveč toga določajo socialne identitete posameznikov ter da je sodobni posameznik prešibek, da bi vzdržal odkrit konflikt in odkrito izrazil svoja stališča in občutke do drugih ljudi (prav tam). Tradicionalne oblike diskriminacije so bile odkrite, neposredne, javne in afektirane, še dodaja. Sodobni rasisti ne trdijo več, da so črnci manj inteligentni kot npr. belci, temveč da imajo preveč pravic, da zahtevajo preveč privilegijev (prav tam, 323). Danes ljudje osnovo pozitivne samopodobe iščejo v svojih individualnih življenjskih projektih. S poudarjanjem zasebnosti proti javni sferi slabi psihološka moč mehanizmov, ki so nekoč povzročali ali krepili močne skupinske navezave posameznikov in potrebo po favoriziranju lastne skupine na račun drugih, meni Uletova (2005, 25). Brezigarjeva (2005, 178) opozarja na subtilno diskriminacijo, ki nam pokaže, da je neka etnična skupina žrtev etnične diskriminacije tudi, če so postopki, pravila in obnašanje bolj naklonjeni večinski etnični skupini.

2.2.8 MULTIKULTURALIZEM

Multikulturalizem (večkulturalizem) je prepričanje, naj ljudje v dani družbi drug z drugim sobivajo, ne da bi se bali, da njihova kulturna identiteta ne bo sprejeta, če se ne bo skladala s predpisanim kulturnim podnebjem te družbe. Multikulturalizem si prizadeva ohraniti kulturni mozaik različnih etničnih skupin. Termin izvira iz Švedske, v svojo državno politiko pa ga je leta 1960 prva vpeljala Kanada. Sprva se je nanašal izključno na rasne in etnične skupine znotraj posamezne države, kmalu pa se je razširil na

večino zahodnega sveta. Ideološko se multikulturalizem nanaša na skupek idej, ki skušajo razložiti, opravičiti ali podpirati raznolikost, kulturno zavedanje in vključenost (Coates 2008). Lukšič Hacinova (2011) govori o treh različnih primerih rabe pojma multikulturalizem. V prvem je to **oznaka za konkretno kulturno/družbeno stvarnost**, kadar je v državi več etničnih/kulturnih skupnosti ali skupin. Raznolikost se samo opisuje, ne pa tudi analizira. V drugem se pojem rabi na ravni politike, in sicer kot **uradna državna politika do priseljencev** in znotraj političnih programov, ki zagovarjajo spremembe med dominantno skupnostjo in različnimi manjšinami po principih multikulturalizma. V tretjem gre za **teoretično kategorijo**, ki označuje specifične odnose med različnimi kulturnimi/etničnimi skupnostmi ali skupinami. Avtorji k rabi pojma multikulturalizma kot teoretične kategorije pristopajo na vsaj dva različna načina, pravi (prav tam). V prvem se poleg pojma multikulturalizem kot opisa večkulturne, etnično raznolike resničnosti pojavljajo še pojmi kulturni pluralizem, interkulturalizem (medkulturalizem) in transkulturalizem. Pri drugem pristopu gre za različne rabe pojma multikulturalizem, ki se razlikujejo po tem, kako avtorji opredeljujejo družbeno pravičnost. Avtorica navaja štiri idealnotipske skupine definicij. **Konzervativne, korporativne oz. neokonzervativne** opredelitve in rabe zagovarjajo koncept univerzalne kulture, pri čemer vrednote zahodnega sveta postavljajo kot merilo vsega, hierarhičen koncept kulture pa je argument za upravičevanje imperializma. **Liberalni multikulturalizem** temelji na predpostavki o intelektualni istovetnosti, o kognitivni ekvivalenci ali racionalnosti vseh ljudi. Zaradi premika na individualno raven se ne vidi, da so razlike konstruirane skozi obstoječa (lokalna in globalna) razmerja moči in povezane tudi s pripisanimi skupinskimi identitetami. **Levoliberalni multikulturalizem** razume kulturo skozi diferencialni koncept kulture in poudarja pomen raznolikosti, kulturne razlike in tolerance ter idealizira drugačnost. **Kritični, uporniški ali radikalni multikulturalizem** izhaja iz koncepta človekovih pravic, kulturnega relativizma, diferencialnega koncepta kulture in kritike obstoječih odnosov ter trdijo, da so obstoječi odnosi raso, etnično in kulturno različno zgodovinsko in kulturno/družbeno pogojeni ter odvisni predvsem od (globalne) delitve moči.

Termin **multikulturalizem** se po navedbah Dragojevića (2006) najpogosteje navezuje na zagotavljanje enakih družbenih in kulturnih možnosti vsem kulturam, ki sestavljajo neko deželo. Izhaja iz teorije kulturnega relativizma oziroma kulturnega partikularizma. Njegovi osnovni predpostavki sta, da so kulture, ki sestavljajo neko skupnost, v bistvu že definirane, zato je treba ustvariti in regulirati okvir, v katerega se bodo prostovoljno vklopile in ki jim bo zagotavljal nadaljnji obstanek in razvoj. Nekateri predstavniki ga razumejo tudi kot proces izmenjave kulturnih vrednot in dosežkov. Ker pa se ga uporablja za opisovanje kulturnih pogojev znotraj določene države, se z njim definira tudi odnos med priseljensko kulturo in manjšinskimi. Pristop ne upošteva dejstva, da se vzpostavljena hierarhija med kulturami znotraj neke države lahko pomembno spremeni in transformira, in ker ne poudarja izmenjave

med kulturami ampak njihovo ohranjanje (politika pozitivne diskriminacije, kulturna avtonomija, manjšinske pravice), zato v prvi fazi vodi do kulturne izolacije, včasih getoizacije, na dolgi rok pa k postopni asimilaciji.

Dragojević (prav tam) poleg multikulturalizma navaja še tri ključne pristope politike do priseljencev, in sicer interkulturalizem, transkulturalizem in plurikulturalizem. Izraz **interkulturalizem** se je prvenstveno pojavil zaradi kritik, usmerjenih na statično naravo multikulturalizma, zato je njegova naloga v prvi vrsti definiranje potencialne dinamike odnosov in medsebojnega vplivanja različnih kultur znotraj ene države. Kasneje se je pojem začel navezovati tudi na mednarodne odnose. Zavzema se za enake pravice tako avtohtonih kot priseljenjskih manjšin oziroma njihovih kultur. **Transkulturalizem** se zavzema za dosledno iskanje in spoštovanje najvišjih evropskih vrednot in standardov znotraj vsakega kulturnega odnosa in kakršnegakoli vidika kulturnega sodelovanja, obenem pa vrednote, ki jih določa kulturna ustvarjalnost, ne razume kot vezane na eno samo kulturo, ampak le-te vidi kot temelj evropske tradicije in kot univerzalne. Glavni vzrok za pojav transkulturalizma je globalizacija. Na eni strani se razpravlja o vprašanih evropske identitete in evropskih vrednot, ki so naenkrat odkrite v človekovih pravicah, temeljnih svoboščinah, ustavni demokraciji, miru in prenehanju nasilja, spoštovanju drugega. Na drugi strani pa se je kot odgovor na poplavo ameriških avdiovizualnih proizvodov vzpostavilo evropsko kulturno središče (naraščanje koprodukcij, mednarodna podpora posameznim kulturnim projektom). Termin **plurikulturalizem ali kulturni pluralizem** se uporablja kot sinonim za označevanje nujnosti kulturne raznolikosti znotraj neke družbe. Je ena od osnovnih vrednot in dosežkov sodobnih demokratičnih in razvitih družb, ki združuje vse druge oblike pluralizma. Prvenstveno ne izhaja iz zaščite posameznih ali večih kultur kot posebnih entitet, ampak vztraja na mehanizmih in oblikah zaščite in negovanja kulturne pluralnosti.

Kymlicka (2005, 469) navaja, da se je od sredine 80. let prejšnjega stoletja vprašanje multikulturalizma preselilo v ospredje politične teorije, razloge za to pa vidi v valu etničnih nacionalizmov po padcu komunizma v Vzhodni Evropi, porasti pomena etnične pripadnosti in posledično silovitem nasprotovanju priseljencem in pribežnikom v zahodnih demokracijah. Razlikuje med tremi različnimi stopnjami razprave o multikulturalizmu. Prva stopnja, pred letom 1989, je obramba multikulturalizma in je pomenila privzemanje **komunitaristične kritike liberalizma** (za komunitarce skupinske prakse niso posledica individualnih izbir, ampak so posamezniki posledica družbenih praks) in razmišljanje o manjšinskih pravicah kot branikih notranje trdno povezanih in skupnostno naravnanih manjšinskih skupin pred prodorom liberalnega individualizma, ki daje prednost posameznikovi svobodi v odločitvah o svojem razumevanju dobrega življenja in osvoboditvi vsakega pripisanega ali nasledenega statusa (2005, 470–472). Na drugi stopnji se je vprašanje multikulturalizma preoblikovalo v **notranje vprašanje liberalne teorije** in dokazovanje, da nekatere manjšinske pravice krepijo liberalne vrednote.

Ohranjanje maternega jezika, prizadevanje priseljske skupnosti za izjeme v zakonu zaradi verskih praks ni omejevanje svobode posameznika, ampak prizadevanje za zaježitev posameznikove ranljivosti pred ekonomsko ali politično močjo večine. Večina etnokulturnih skupin v zahodnih demokracijah si ne želi zaščite pred silami modernizacije, saj želijo biti polnopravni in enakopravni udeleženci le-teh. Prizadevajo si za dostop do izobraževalnega sistema, tehnologije, pismenosti, sredstev množične komunikacije. Namen večine oblik manjšinskih pravic na Zahodu je zmanjševanje ranljivosti manjšinskih skupin pred ekonomskimi pritiski in političnimi odločitvami širše družbe (da širša družba manjšini ne bo odvzela nuje podlage za njeno preživetje in ne preprečevanje netradicionalnih ali neortodoksnih praks članom manjšine). Tretjo stopnjo predstavlja multikulturalizem kot **odgovor na narodotvornost**. Slednjo avtor razume kot proces spodbujanja skupnega jezika ter občutka skupne pripadnosti in enakih možnosti dostopa do družbenih institucij, ki delujejo v tem jeziku. Namen odločitev, ki zadevajo uradne jezike, temeljnega učnega načrta in pogojev za pridobitev državljanstva je razširitev neke kulture po vsej družbi in krepitev nacionalne identitete, ki temelji na pripadnosti tej societalni kulturi (prav tam, 487). S pojmom societalna kultura misli “ozemeljsko zamejeno kulturo, katere središče je skupni jezik, ki se uporablja v široki pahljači societalnih institucij, bodisi v javnem bodisi v zasebnem življenju” (prav tam, 484–485). Vanjo ne sodijo skupna verska prepričanja, osebni življenjski slogi in družinski običaji. Lingvistična in institucionalna kohezija je rezultat premišljenih nacionalnih politik, še opozarja (prav tam). Če so vse javne institucije vodene v drugem jeziku, so manjšine v nevarnosti, da jih bodo večje ekonomske, akademske in politične institucije marginalizirale. V tem primeru so jim na voljo štiri osnovne izbire, in sicer (a) množična izselitev, (b) sprejetje integracije v večinsko kulturo, pri čemer si prizadevajo izboriti boljše in pravičnejše pogoje integracije, (c) prizadevanje za ohranitev lastne societalne kulture in (d) sprejetje trajne marginalizacije, ki pa je po avtorjevem mnenju privlačna le za etnoreligiozne skupine, ki jim njihova teologija prepoveduje stike z modernim svetom (prav tam, 488–489). Etnokulturne skupine v zahodnih demokracijah so se različno odzvale na to izbiro. Kymlicka (2005, 489) govori o **petih modelih multikulturalizma**, ki se nanašajo na pet tipov etnokulturnih skupin¹⁷; le-te se med seboj razlikujejo po tem, kako je na njih vplivala

¹⁷ **Narodne manjšine** so **poddržavni narodi**, ki trenutno nimajo države, v kateri bi bili večina, a so jo morda imeli v preteklosti ali so si zanjo prizadevali, in **staroselski prebivalci**, katerih tradicionalno ozemlje so preplavili naseljenci in ki so bili nasilno ali s pogodbami priključeni državam, na čelu katerih so bili ljudje, ki so jih imeli za tujce. Prve so se na narodotvornost odzvale z zahtevami po večji avtonomiji, da bi zavarovale svojo societalno kulturo. Izkušnje zahodnih demokracij kažejo, da je najboljši način zagotovitve lojalnosti narodnih manjšin sprejemanje, ne pa napadanje njihovega občutka posebne narodne pripadnosti. Staroselci se zavzemajo za ohranitev nekaterih tradicionalnih načinov življenja in verovanj in za njim lasten način sodelovanja v modernem svetu. Od širše družbe zahtevajo pripoznanje in spoštovanje, nujna za začetek poprave nečastnega ravnanja, ki so ga v preteklosti trpeli kot drugorazredni državljani ali sužnji. **Priseljske skupine** so oblikovale odločitve posameznikov in družin, da zapustijo državo izvora in emigrirajo v drugo družbo. Gre za ljudi, podvržene priseljski politiki, ki jima daje pravico, da v sorazmerno kratkem obdobju postanejo državljani, če izpolnijo minimalne pogoje. Zahodne demokracije imajo dve stoletji izkušenj z integriranjem takšnih skupin, ki kažejo, da malokaj govori o tem, da bi zakoniti priseljenci, ki imajo pravico postati državljani, kakorkoli ogrožali trdnost in

večinska narodotvornost, kakšne vrste pravic so zahtevale in v kakšnem razmerju so do temeljnih liberalnodemokratskih načel.

Bennet in Bennet (2004) sta razvila **model interkulturalne občutljivosti**, s katerim sta želela pokazati stadije, skozi katere posameznik prehaja, ko se sooča s težavami pri stiku z drugimi kulturami. Model sestavljajo trije osnovni stadiji **etnocentrizma** (zanikanje, obramba, minimiziranje) in trije stadiji **etnorelativizma** (sprejemanje, adaptacija, integracija); vsakega od njih razčlenjuje še na dve podvrsti, ki ju zgolj omenim v oklepaju. Osebe, ki se nahajajo v stadiju zanikanja razlik (separacija, izolacija), svoj pogled na svet smatrajo kot edini mogoči in tako zanikajo obstoj drugačnih. Tipično vedenje za ta stadij so zanemarjanje, ignoriranje ali indiferentnost do kulturnih razlik. Takšno vedenje se najpogosteje pojavlja pri ljudeh, ki so odrasli v homogenem okolju in niso imeli veliko kontaktov s pripadniki drugih kultur. Oseba v drugem stadiju etnocentrizma (občutki superiornosti, omalovaževanje in zasuk v nasprotje) v zaznanih razlikah vidi grožnjo. Razlik ne sprejema, ampak jim nasprotuje. Takšni ljudje se poslužujejo poenostavljenega razmišljanja o pripadnikih drugih kultur s pomočjo stereotipov in »mi proti njim« poglobla na svet. V stadiju minimiziranja razlik (fizični in transcendentalni univerzalizem) oseba sicer opaža obstoj kulturnih razlik, vendar se jih trudi zmanjšati s pomočjo stališča, da so v bistvu vsi ljudje enaki. Sprejemanje razlik je prvi stadij etnorelativizma (empatija, pluralizem), katerega vodilni princip je kulturni relativizem. Oseba v stadiju adaptacije na razlike si skuša zavestno predstavljati, kako pripadniki drugih kultur razmišljajo o svetu. Zaveda se svojega pogleda na svet in se je sposobna z notranjega gledišča premakniti na zunanje ter na ta način po potrebi razvijati in zamenjati svoj referenčni okvir. Oseba v stadiju integracije razlik je različne referenčne okvirje integrirala v edinstveni, sebi lasten pogled na svet, ki celo prekaša kulturne skupine, ki jim pripada. Integracija se pojavlja v dveh različicah. Kontekstualna evalvacija je sposobnost, da se pri oceni dane situacije uporabljajo različni kulturni referenčni okvirji. Konstruktivna marginalnost se nanaša na sprejemanje identitete, ki prvenstveno ne temelji na nobeni od kultur. Takšni osebi pripadnost določenim kulturnim skupinam ne predstavlja posebnega pomena, saj se doživlja kot osebo v nenehnem razvoju. Poseduje sposobnost, da

enotnost liberalne demokracije. V obstoječi politični sistem se integrirajo enako dobro kot se integrirajo ekonomsko in politično. Ni dokazov, da za tiste priseljence, ki ostajajo ponosni na svojo dediščino, obstaja manjša verjetnost, da bi postali lojalni in produktivni državljani nove države. **Izolacionalistične etnoreligiozne skupine** (amiši, huteriti, hasidski judje) se prostovoljno marginalizirajo. Po njihovem mnenju so posvetne institucije pokvarjene, zato skušajo ohraniti izoliran tradicionalni način življenja, kot so ga imele v svojih izvornih domovinah, odkoder so emigrirale pred verskim preganjanjem. Notranje so pogosto neliberalno organizirane in se ne zanimajo za problem širše družbe. **Metojki** so migranti, ki jim nikoli ni bila dana možnost, da bi postal državljani. Gre za nezakonite priseljence in začasne priseljence. Kymlicka pravi, da je multikulturalizem, ki ne ponuja državljanstva, recept za izključevanje in hkrati njegova racionalizacija. **Afroameričani**, potomci afriških sužnje v ZDA, so bili odrezani od možnosti, da bi postali pripadniki nacije: odrekli so jim možnost, da postanejo državljani ameriške nacije, hkrati pa v njih niso videli pripadnikov druge nacije. V Ameriko so bili pripeljani neprostovoljno, preprečevali so jim integriranje v institucijah večinske kulture.

inicira in olajša konstruktivne kontakte med različnimi kulturami in je resničen interkulturalni posrednik.

Kymlicka (2011) poudarja, da je za življenje v večetnični družbi treba ljudi usposobiti, jim omogočiti, da se med seboj spoznavajo, da živijo drug z drugim, ne pa drugi mimo drugega, priseljence pa spodbuditi, da se naučijo jezika gostujoče države in tudi tako dokažejo svojo lojalnost do nje. Za Vrečerjevo (2011 173–174) so glavne medkulturne kompetence empatija, spoštovanje mnenj drugih ljudi, odprtost za nove izkušnje, znanje, sposobnost prilagajanja vrednotam drugih, tolerantnost do nejasnih situacij, priznavanje vrednosti vrednot drugih kultur, zavedanje lastne kulturne identitete, sposobnost interakcije v večkulturnih skupinah. Upam si trditi, da je pričujoče delo svojevrsten korak h gradnji medkulturnih kompetenc: zame, za tiste, ki bodo delo brali, in na nek način tudi za moje raziskovance. Medkulturne kompetence so po mnenju Vrečerjeve (prav tam, 177) nujne za uspešen medkulturni dialog, brez katerega ni možnosti za trajni mir v svetu, in za uspešno vključevanje posameznikov v sodobne družbe.

2.3 METODOLOGIJA

Da bi čimbolje razumela življenjske svetove mojih raziskovancev ter njihove percepcije etnocentrizma in ksenofobije, sem se odločila za kvalitativni pristop k raziskovanju.¹⁸ Kvalitativna raziskava izhaja iz teoretskega znanja, zato sem najprej predstavila relevantne pojme. Strinjam se z Gubo in Lincolnov (2004), ki trdita, da človeškega vedenja ne moremo razumeti, ne da bi poznali pomene in namene, ki so v ozadju le-tega. Realnost je po njunem mnenju **skonstruirana** s strani subjekta, zato ima vsak posameznik svoj pogled na neko situacijo. Na njeno interpretacijo vplivajo značilnosti posameznika (znanje, izkušnje, vrednote) in konkretni zgodovinski, kulturni in politični **kontekst**, zato moramo rezultate raziskovanja analizirati z upoštevanjem vseh naštetih dejavnikov (prav tam, 17–38). Za raziskovanje sem uporabila **kvalitativni pristop**, ki po navedbah Vogrinca (2008, 29) temelji na interpretativni paradigmi (za razumevanje ravnanja proučevanih oseb je treba poznati subjektivne pomene določenega ravnanja iz vsakdana ljudi), konstruktivizmu (znanje o svetu je konstrukt vsakega posameznika), simboličnem interakcionizmu (ljudje delujejo povezani v celote družbenih odnosov, družba je le rezultat njihovega interpretativnega delovanja) in fenomenologiji (usmerjenost na proučevanje posameznikovih izkušenj realnosti).

Kvalitativna raziskava v obliki študije primera albanskih priseljencev v Sloveniji temelji predvsem na zgodovinskem oziroma deskriptivnem pristopu in raziskavi v obliki polstrukturiranih intervjujev med albanskimi priseljenci. Ker so moj raziskovalni problem percepcije etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih priseljenkah in priseljencih v Sloveniji, v drugem delu opišem albansko priseljensko skupnost v Sloveniji. Najprej podajam kratek pregled zgodovine Albancev. Pri tem se sklicujem na sekundarne vire (zgodovinske knjige). V nadaljevanju predstavljam izvirne države albanskih priseljencev v Sloveniji. Pri tem sem nanizala osnovne informacije o posameznih državah (The world Factbook). Pomagala sem si še s podatki statističnih uradov posameznih držav in poročili o človekovem razvoju (United Nations Development Programme). Na podlagi pregleda obstoječe literature¹⁹ predstavljam splošne značilnosti slovenske priseljenske politike in družbeni kontekst. Podatke o številu albanskih priseljencev v Sloveniji sem pridobila iz popisov prebivalstva (Šircelj 2003), podatke o izdanih delovnih dovoljenjih za tujce iz Letnega poročila Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje (Zavod RS za zaposlovanje). Empirični podatki raziskave Percepcije slovenske integracijske politike so pokazali obstoj etnične nestrpnosti večinske populacije do priseljencev (Medvešek in Vrečer 2003). Podobno kažejo

¹⁸ Tak pristop je bil zame kot raziskovalko tudi (lažje) izvedljiv, saj ne zahteva velikega števila raziskovancev in reprezentativnega vzorca.

¹⁹ Največ sem se opirala na poročilo Percepcije slovenske integracijske politike (Komac in Medvešek 2005).

rezultati raziskav slovenskega javnega mnenja (SJM), zato nekatere od njih podrobneje predstavljam. Zanimalo me je, pri katerih temah so se anketiranci v zvezi s priseljenci v večjih deležih opredeljevali etnocentrično oz. ksenofobno ter ali so se deleži takšnih anketirancev tekom let spreminjali. Morebitne spremembe sem skušala razumeti glede na zgodovinske okoliščine v času izvedbe raziskav.

Pri orisovanju zgodovinskih in družbenih okoliščin sem se opirala na pregled sekundarnih virov, s pridobljenimi podatki pa želim iz različnih zornih kotov prikazati položaj in značilnosti albanske priseljenske skupnosti ter s tem poglobiti razumevanje v lastni raziskavi pridobljenih empiričnih podatkov. Pri tem sem izpeljala kvalitativno raziskavo, ki daje poudarek proučevanju subjektivnih doživetij posameznika, ugotavljanju pomena, ki ga ta pripisuje posameznim dogodkom ter se usmerja na proučevanje posameznih primerov (Vogrinc 2008, 14) ter ker pridobiva znanje zaradi spreminjanja družbenih razmer v prid družbeno zapostavljenih kategorij (Toš in Hafner-Fink 1998, 201). Za zbiranje podatkov sem uporabila metodo **polstrukturiranega intervjuja**, kar pomeni, da sem imela vnaprej pripravljen seznam okvirnih tem oziroma vprašanj odprtega tipa, ki so mi služila kot iztočnica za začetek intervjuja, sicer pa sem sledila pripovedovanju raziskovanih oseb in zanje pomembnim temam (Lamut in Macur 2012, 146). Zame so bili pomembni njihovo doživljanje in osmišljanje (priseljenske) realnosti, lastne etničnosti, etničnosti drugih ter njihove izkušnje z medetničnimi odnosi.

Zavedam se, da kot raziskovalka nisem mogla povsem objektivno zbrati in analizirati podatkov, saj je raziskovalec hkrati opazovalec in udeleženec v družbenih skupinah oz. procesih, ki so predmet njegovega preučevanja (Toš in Hafner Fink 1998, 42). Moja zaznava je bila pogojena z mojimi osebnimi interesi, vrednostno usmeritvijo in izkustvom, kar je vplivalo na interpretacijo pridobljenih rezultatov. Kot je zapisal Supek (po prav tam, 43): opazovati spremembe, ki so v družbah nastale in še nastajajo, pri tem pa ne biti pozoren niti na nacionalnost, niti na vero niti na osebno korist, to je nekaj, kar povprečen človek ne more nikoli doseči. Myrdal (po prav tam, 48) opozarja, da že pripadnost dominantni etnični skupini spodbuja pristranost. Velika pomanjkljivost je tudi moje neznanje albanskega jezika, saj sem tako pričujoče delo prikrajšala za podatke iz albanskih virov (spletnih ali knjižnih), ki niso prevedeni v meni razumljive jezike, in za intervjuje s pripadniki albanske priseljenske skupnosti, ki ne govorijo slovensko. Na drugi strani intervjuji v slovenščini dokazujejo integriranost preučevane priseljenske skupnosti v slovensko družbo.

3 ALBANSKA PRISELJENSKA SKUPNOST V SLOVENIJI

V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja se je začelo intenzivno priseljevanje v Slovenijo. Na to so najbolj vplivali gospodarski razvoj, dvig življenjskega standarda in omejevanje priseljevanja v države Zahodne Evrope zaradi t. i. prve naftne krize (Dolenc 2005, 80). Albanci so se v večjem številu začeli priseljevati desetletje prej (prav tam). Država priseljevanje na svoje ozemlje ureja s imigracijsko politiko, odnose med večinsko družbo in priseljenci pa z imigrantsko politiko (Bešter 2007, 113). V tem delu najprej predstavljam družbeni kontekst albanske priseljske skupnosti v Sloveniji: slovensko priseljsko politiko, ki uokvirja življenje albanske priseljske skupnosti na institucionalni ravni, ter javno mnenje, ki odraža stališča večinskega prebivalstva do le-te.

3.1 DRUŽBENI KONTEKST ALBANSKE PRISELJENSKE SKUPNOSTI V SLOVENIJI

Walker Connor (po Rizman 1991, 27) pravi, da se vlade na zahteve etničnih skupin odzivajo na različne načine, in sicer glede na naslednje družbene parametre: družbeno ureditev; delež teh skupin v celotnem številu prebivalstva; vpliv članov skupine v institucijah oblasti, medijih, vojski, birokratskem aparatu, finančnem in podjetniškem svetu; strateški pomen oz. vlogo etnične skupine; relativno ravnotežje političnih sil v državi in glede na to, kako daleč je oblast pripravljena ali prisiljena upoštevati interese posameznih etničnih skupin. Glede na obravnavanje priseljencev avtorji imigrantske politike razvrščajo v tri modele: model (diferenciranega) izključevanja, asimilacijski model in pluralistični (multikulturni) model (prav tam, 114). Slovenska integracijska politika temelji na pluralističnem modelu (prav tam, 118). Ta od priseljencev zahteva, da sprejmejo nekatere ključne vrednote sprejemne družbe, ne da bi se odpovedali svoji drugačnosti – svojemu jeziku, kulturi, načinu družbenega obnašanja in organiziranja.

Za priseljske populacije v Sloveniji – tudi za Albance – je značilna prostorska razpršenost, kraj bivanja pa je primarno povezan z zaposlitvijo (Dolenc, 2005). Pripadniki priseljskih skupnosti in njihovi potomci živijo v vseh slovenskih občinah, največje koncentracije so opazne v večjih industrijskih in urbanih središčih. Številčno največji je vsa leta priliv priseljencev iz držav nekdanje Jugoslavije, navaja Medica (2010, 41) in dodaja, da obstaja kontinuiteta v navezovanju stikov s temi območji, ker so najbližji, torej jih je najbolj enostavno pripeljati in jih nato vrniti nazaj, ko se jih več ne potrebuje. Povprečni slovenski delovni selivec je moški, star okoli 30 let, državljan ene izmed držav nekdanje SFRJ (najpogosteje Bosne in Hercegovine), nizko kvalificiran in na podlagi osebnega delovnega dovoljenja ali dovoljenja za zaposlitev dela v gradbeništvu, pravi Medica (2010, 42).

Priseljenske skupnosti v Sloveniji imajo precej mlajšo starostno strukturo od prebivalcev Slovenije. Albanski priseljenci imajo poleg Romov daleč najvišji delež mladih od 15 do 34 let (Popis 2002). Priseljeni delavci močneje čutijo posledice ekonomske in posledično socialne krize. So prvi, ki izgubijo zaposlitev. Še posebej to velja za tiste, ki so v državi priselitve krajši čas in niso razvili zadostne količine socialnega in kulturnega kapitala (jezik, kvaliteta socialne mreže), zaradi česar imajo slabše možnosti, da obdržijo delo (Lukič 2010, 131). Zaradi splošne negotovosti in strahu za preživetje mnogi ljudje svoje strahove uperijo proti priseljencem. Obrambni nagon se hitro sprevrže v agresijo proti drugim. Priseljeni delavci in njihovi družinski člani tako hitro postanejo žrtve diskriminacije in ksenofobije (Awad 2009).

3.1.1 SLOVENSKA PRISELJENSKA POLITIKA

V Sloveniji so Neslovence razdelili na pripadnike klasičnih manjšin (italijansko in madžarsko narodno skupnost ter romsko skupnost) in druge (Komac 2007). Drugih je krepko več in tudi njihova prisotnost na slovenskih tleh je nezanemarljivo dolga, zato so njihove zahteve po pridobitvi pravic čedalje glasnejše in potemtakem tudi upravičene. Do zapleta je prišlo že pri samem poimenovanju teh skupnosti. Žitnik Serafinova (2010, 19) opozarja, da se dosledna terminološka delitev priseljencev na prebivalce države brez državljanstva in državljane države sprejema, ki so bili do pridobitve novega državljanstva obravnavani kot priseljenci, šele uveljavlja v slovenskih državnih dokumentih, znanstveni in širši javni rabi, kar povzroča mnoge nejasnosti. Delitev Neslovencev na pripadnike klasičnih manjšin in druge glede na rezultate raziskav javnega mnenja ustreza tudi večini prebivalcev Slovenije. Ali pa so Slovenci privzeli takšno delitev od strokovnih krogov? Kraljeva (2008, 188) meni, da ima diskurzivni material o priseljencih, tako medijski kot politični, značilnosti nacionalističnega diskurza: svet deli na »Nas« in »Njih«, vzpostavlja se kot nadrejeni, hegemonizirajoči diskurz, ki samega sebe naturalizira, ter deluje preko institucij, ki pomembno oblikujejo politike na področju odnosa do imigrantov (parlament kot zakonodajno telo, tiskani mediji kot oblikovalci javnega mnenja). Dodaja še, da odklonilen odnos do imigrantov in ksenofobični politični diskurz zagotovo lahko pripomoreta k banalizaciji nestrpnega izražanja in vedenja v širši javnosti. Predstavniki društev in zvez narodov nekdanje Jugoslavije (Javna pobuda Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov, ki živijo v RS) menijo, da je bila pripadnikom teh narodov po osamosvojitvi Slovenije znižana že dosežena raven zaščite.

Slovenska priseljenska (in posledično integracijska) politika temelji na Resoluciji o imigracijski politiki RS, Resoluciji o Migracijski politiki RS, Ustavi RS, Zakonih in drugih pravnih aktih ter mednarodnem

pravu in zakonodaji EU²⁰. Različni pravni akti posegajo na praktično vsa področja življenja (priseljencev), kar pomeni, da jih morajo pri svojem delu upoštevati zelo različne institucije od Ministrstva za notranje zadeve do osnovnih šol²¹. S priseljenci se ukvarjajo tudi različne neprofitne volonterske organizacije (npr. Slovenska filantropija, Društvo za razvijanje prostovoljnega dela Novo mesto, različni dnevni centri za otroke in mladostnike). Migracijska politika razvitega sveta je takšna, da priseljene delavce diskriminira. Njihove zdravstvene in zakonske pravice so omejene, prav tako tudi delovne pogodbe. Če je priseljenska politika evropskih držav po drugi svetovni vojni, nekje do leta 1974, spodbujala priseljevanje nizko kvalificiranih delavcev, danes države Evropske unije (in ostale razvite države) želijo predvsem visokokvalificirane kadre, medtem ko je priseljevanje prvih številčno in časovno omejeno ter pogojeno s potrebami po sektorjih (Castles 2006, 760). Lipovec Čebrova (2010, 57) ugotavlja, da je usklajevanje in poenotenje migracijskih politik držav Evropske unije najbolj uspešno na področjih, ko gre za nadzorovanje gibanja selivcev ter omejevanje ali celo ukinjanje njihovih pravic, medtem ko se za zagotavljanje posameznih pravic selivcev (pravica do zdravstvenega varstva) ne zmenijo dosti. Castles (2006, 760) evropsko migracijsko politiko označuje za zavajajočo in hinavsko, saj na eni strani ni uspela vzpostaviti ustrezne migracijske politike za nizko kvalificirane delavce (ker pač želi pridobiti le visokokvalificirane), na drugi pa izkorišča ogromno neevidentiranih delavcev in jim krati mnoge pravice, ki jim jih te države zagotavljajo z instrumenti človekovih pravic in delovnimi pogodbami. Dodaja, da še vedno želijo uvažati delovno silo, ne pa tudi ljudi. V zahodnih državah je kakršnakoli diskriminacija sicer prepovedana, toda predsodki ostajajo neizkoreninjeni, zato lahko prihaja do nezavedne in subtilne oblike diskriminacije, pravi Brezigarjeva (2005). Taka oblika diskriminacije se na trgu delovne sile lahko pojavlja kot ločevanje služb na primerne in manj primerne za določeno etnično skupino. Vanjo sodi tudi tako imenovani efekt strica Toma, ko posameznik do druge etnične skupine sicer ne goji sovražnih čustev ali antipatije, vendar je ne spoštuje oziroma jo ima

²⁰ Glej Bešter (2007, 123): Pravni okvir slovenske integracijske politike.

²¹ Leta 2007 je bila sprejeta Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji²¹ (Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport). V njej so avtorji izpostavili ključne probleme pri integraciji otrok v (šolsko) okolje, in sicer pomanjkljive zakonske podlage; neoblikovane strategije in instrumente za vključevanje otrok migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja; pomanjkanje ustreznih strokovnih znanj in spretnosti strokovnih delavcev za kakovostno trajno sodelovanje s starši migranti; pomanjkljivo znanje slovenščine (neznanje jezika) otrok migrantov, na kar vplivajo neustrezno vrednotenje pomena ohranjanja jezika in kulture otrok migrantov in neenako vrednotenje le-teh v primerjavi z jezikom in kulturo slovenskega okolja, ter nezadostna vključenost otrok migrantov in njihovih staršev v šolsko in širše slovensko okolje. Avtorji predlagajo oblikovanje ustreznih normativnih aktov, prilagajanje kurikula, pripravo strategij za delo s starši migranti, spodbujanje medkulturnega učenja, umestitev slovenščine kot drugega jezika, poučevanje maternih jezikov otrok migrantov, izobraževanje in usposabljanje strokovnih delavcev in pripravo letnih akcijskih načrtov relevantnih institucij za izvajanje ukrepov. Zakon o osnovni šoli v 10. členu določa, da imajo otroci, ki so tuji državljani oziroma osebe brez državljanstva in prebivajo v Republiki Sloveniji, pravico do obveznega osnovnošolskega izobraževanja pod enakimi pogoji kot državljani Republike Slovenije.

celo rad na nek očetovski, pokroviteljski način, a na ugodna stališča do te skupine pristaja le z vzvišenega, superiornega položaja (prav tam).

Albanci, ki nimajo slovenskega državljanstva, spadajo med t.i. državljane tretjih držav, predvsem bivše Jugoslavije. Za to skupino priseljencev Gombač (2009, 51) pravi, da še vedno vlada veliko zanimanje za delo v Sloveniji in da migracijske mreže, ki se na tem območju intenzivno pletejo že šest desetletij, ohranjajo svojo moč. Leta 2007 je v Sloveniji preko različnih delovnih dovoljenj delalo okoli 50.000 državljanov tretjih držav ugotavlja Gombač (prav tam), pri čemer število prosilcev za delo in delodajalcev, ki povprašujejo po tej delovni sili, narašča, čeprav je pot do pridobitve delovnega dovoljenja zelo težka. Slovenija ima tri glavne vrste delovnih dovoljenj: osebno delovno dovoljenje, dovoljenje za zaposlitev in dovoljenje za delo (Zavod RS za zaposlovanje, v nadaljevanju ZRSZ).

Najlažje je pridobiti Začasno delovno dovoljenje za delo na prošnjo delodajalca (dovoljenje za zaposlitev), ki se izdaja za največ dobo enega leta in na podlagi katerega tujec pridobi tudi dovoljenje za prebivanje za dobo trajanja zaposlitve. Izdano delovno dovoljenje je umotvor številnih državnih institucij, pravi Gombač (2009, 51). ZRSZ s svojo Službo za zaposlovanje tujcev dobiva direktive od Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve. Pri nadzoru pomaga Sektor za migracije in integracije Ministrstva za notranje zadeve. Oddelek za vize in tujce Ministrstva za zunanje zadeve spremlja zakonodajo in za Diplomatsko konzularna predstavništva RS po svetu izdeluje navodila glede pridobivanja dovoljenj za začasno prebivanje tujcev v RS. Ker brez dovoljenja za bivanje tujci v Sloveniji ne smejo delati, je treba zanj zaprositi upravne enote. Novost je izvajanje storitev brez delovnega dovoljenja, kamor spadajo pogodbene storitve tujih imetnikov in poklicnih ustvarjalcev, sejemске storitve, storitve, vezane na dobavo blaga in servisiranje ter interventne storitve.

Ljudi v preseljevanje silita tako ekonomska nuja kot želja po izboljšanju ekonomskih razmer, za delodajalce pa priseljeni delavci pomenijo poceni delovno silo in večji dobiček, kar identiteto selivca utrjuje v podobi poceni delavca, pravi Medica (2010, 39). Zakon o delu in zaposlovanju tujcev je leta 2009 uvedel dodatno omejitev, in sicer da lahko poleg kvote določi tudi omejitve in prepovedi zaposlovanja ali dela tujcev po regijah, področjih dejavnosti, podjetjih in poklicih, kakor tudi omeji ali prepove pritek novih tujih delavcev v celoti ali iz določenih regionalnih področij, kadar je to utemeljeno z javnim ali splošnim gospodarskim interesom. Razlog za sprejem je poleg poslabšanja stanja na trgu dela tudi vse več opozoril iz drugih držav EU o zlorabah slovenskih dovoljenj za prebivanje (izdanih na podlagi delovnih dovoljenj), se pravi, da tujci pridobivajo slovenska dovoljenja z namenom vstopa v schengenski prostor in nelegalnega prebivanja in dela v drugih državah EU. Albanci s Kosova in Makedonije so kot ilegalni, pretežno ekonomski selivci, Slovenijo uporabljali kot tranzitno državo na poti v države EU. Uredba je najbolj posegla na zaposlovanje Albancev s Kosova, saj določa prepoved

izdajanja novih dovoljenj za delo za zastopnike majhnih podjetij in zastopnike podružnic tujcev s prebivališčem na območju Kosova, ki nimajo dovoljenja za prebivanje v Sloveniji. Podobno se v škodo Kosovcem razporedi neizkoriščeni del kvote dovoljenj: za zaposlitev v višini 95 % na tujce s prebivališčem na območju držav bivše Jugoslavije razen Kosova, za vse ostale tujce s prebivališčem v drugih tretjih državah vključno s Kosovom pa v višini 5 % neizkoriščenega dela dovoljenj za zaposlitev (ZRSZ). Žal velika večina tistih, ki povsod vzklikajo rodoljubna gesla proti priseljencem, ne ve, kako zapletena je pot do legalnega prihoda osebe iz Nečlanice EU v Slovenijo²² in predvsem, da po tej delovni sili obstaja še kako veliko povpraševanje s strani delodajalcev.

Stanje na slovenskem trgu dela, ki se nanaša na zaposlovanje in položaj tujcev, nazorno orisuje vsebino gradiva za novinarsko konferenco z naslovom Delavci migranti v primežu politike (v Ljubljani, 22. 7. 2010), ki ga je pripravil Lukič (2010). V njem podaja navedbe poročil Direktorata RS za delo. Med različnimi kršitvami so poleg nerednih izplačil, neplačevanja prispevkov, delo brez pogodb o delu ipd. še delo preko delovnega časa, nezagotavljanje 11-urnega počitka v obdobju 24 ur in naraščajoče število gospodarskih subjektov, ki se ukvarjajo s posredovanjem dela delavcev. Za bivalne pogoje priseljenih delavcev so značilni premajhna bivalna površina, slabo opremljeni sanitarni prostori, izjemno visoke cene najemnin (glej tudi Vinjeta 1). Zveza svobodnih sindikatov Slovenije je leta 2007 s svojimi opozorili in pritiski na Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve dosegla oblikovanje medresorske delovne skupine, da bi oblikovala Uredbo o bivalnih pogojih za tujce. Podobna uredba je obstajala že v sedemdesetih letih (Družbeni dogovor o minimalnih standardih za življenje in pogojih gradbenih delavcev). Do kršenja pravic delavcev prihaja seveda tudi zaradi njihove neinformiranosti.

Vinjeta 1:

Pred leti sem imela priložnost ogledati si sobo v enem od ljubljanskih samskih domov (ki je menda eden boljših). Dva moška (Bošnjak in Kosovec) sta prebivala v majhni sobici, pol manjši kot so običajne sobe v študentskih domovih. Najemnina je krepko presejala študentsko, čeprav študentski dom svojim stanovalcem poleg ležišča omogoča tudi uporabo pralnega stroja, dostop do interneta, izposojajo posteljnino in menjavanje le-te vsaka dva tedna. (Osebna izkušnja avtorice)

Vrsta delovnega dovoljenja in dovoljenje za prebivanje pogojujeta dostop do socialnih storitev (Pajnik 2010, 30). Iz poročila ZRSZ za leto 2014 lahko razberemo, da je bilo izdanih 4638 osebnih delovnih dovoljenj, 9387 dovoljenj za zaposlitev in 3314 dovoljenj za delo. Večina delavcev, za katera so bila

²² Pogoje in načine vstopa v Republiko Slovenijo ter zapustitev in bivanje tujcev ureja Zakon o tujcih.

izdana delovna dovoljenja in prijave dela, še vedno prihaja iz območij nekdanje Jugoslavije. Dne 31. 12. 2014 je bilo skupno število veljavnih delovnih dovoljenj za državljane BIH, Hrvaške, Srbije, Makedonije, Kosova in Črne Gore kar 20.487 (ZRSZ). Letno poročilo ZRSZ za leto 2014 navaja, da je zaradi izvajanja politike zaposlovanja tujcev (novo zaposlovanje tujcev je možno le, če za prijavljene potrebe po delavcih ni ustreznih domačih kandidatov) prišlo do zmanjšanja obsega izdanih delovnih dovoljenj. Zavod od Inšpektorata RS za delo kot nadzornega organa tekoče pridobiva podatke o kršiteljih delovnopravne zakonodaje, katerim je za določeno časovno obdobje v nadaljevanju prepovedano zaposlovanje in delo tujcev (ZRSZ).

S finančno pomočjo evropskega Sklada za azil, migracijo in vključevanje je leta 2009 Ministrstvo za notranje zadeve pripravilo spletni portal www.infotujci.si²³. Na njem je moč najti vse informacije v zvezi s priseljivanjem v Republiko Slovenijo, ki lahko tujcem v veliki meri olajšajo vključevanje v slovensko družbo. Največkrat so uporabniki na tej podstrani iskali informacije o delu v Sloveniji (delovna dovoljenja in pravice delavcev) ter informacije o vstopu in bivanju: vizumi, državljanstvo, dovoljenja za prebivanje, prijava in odjava prebivališča, socialna varnost (Letno poročilo 2014). Med drugim na njem najdemo kontaktne podatke izvajalcev brezplačnih tečajev slovenščine za tujce. Tečaji so del programa Začetna integracija tujcev (ZIP), ki vsebuje tudi vsebine poznavanja slovenske družbe. Infotočka za tujce, ki je v okviru ZRSZ pričela delovati leta 2009 (od novembra 2012 je na voljo tudi v bosanskem, albanskem, ruskem in makedonskem jeziku), predstavlja nov komunikacijski kanal namenjen posredovanju informacij delovnim migrantom in njihovim družinskim članom za lažje vključevanje v slovensko družbeno okolje²⁴. Migrantom so tako na enem mestu na voljo informacije o pogojih za zaposlitev, delu, prebivanju in usposabljanju ter izobraževanju. Cilji projekta Spodbujanje zaposljivosti, izobraževanja in socialnega vključevanja delavcev migrantov in njihovih družin je delovanje v smeri preprečevanja izkoriščanja, diskriminacije v kadrovskih postopkih in brezposelnosti migrantov, obenem pa omogočiti tudi boljšo dostopnost do novih zaposlitev oz. večjo konkurenčnost delavcev migrantov na trgu dela. S povečevanjem števila obravnavanih oseb na stacionarni in mobilni Info točki za tujce ter na osnovi večkanalnega poslovanja (osebno, telefonsko, preko elektronske pošte, mobilno v samskih domovih) in s hitrim odzivanjem na razmere na trgu dela se delavcem migrantom povečuje enakopravnejši položaj na trgu dela.

²³ Po 106. členu Zakona o tujcih (so tujci, nedržavljeni Evropske unije, upravičeni do programov, ki zagotavljajo hitrejše vključevanje v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje Republike Slovenije).

²⁴ V okviru projekta Spodbujanje zaposljivosti, izobraževanja in socialnega vključevanja delavcev migrantov in njihovih družin je ZRSZ v letu 2014 izvedel informiranja in svetovanja ter 30.827 delavcem migrantom in njihovim družinskim članom razdelil publikacijo Prvih 500 po slovensko. Avtorice albanske različice **500 fjalë e para sllovene** so Sladjana Zarić, Majda Džinić in Majda Hostnik, izšla je leta 2014.

Iz navedenega je razvidno, da različne ustanove tujcem nudijo precejšnje podporo pri vključevanju v slovensko družbo. Ogromno informacij je možno najti na spletu, kar priseljencem olajša zbiranje le-teh že pred prihodom v državo oz. jim prihrani čas in stroške, če že živijo tukaj. Seveda je lažje, če imajo priseljenci nekoga, ki jih v času preselitve usmeri na določene naslove ali spletne portale. Težje je za manj izobražene osebe in tiste, ki niso večji brskanja po internetu ali do njega nimajo dostopa. Obiskovanje tečajev slovenščine je pogojeno tudi s tem, koliko razumevajoč je priseljenčev delodajalec in v kolikšni meri mu je pripravljen prilagoditi delovni čas.

3.1.2 JAVNO MNENJE

Poleg institucionalnih mehanizmov, ki izhajajo iz pravnega okvirja priseljske države, vsakdanje življenje priseljencev oblikuje tudi družbeni kontekst, v katerem se znajde posamezni pripadnik priseljske skupnosti. Razumem ga kot preplet ekonomskih, socialnih in političnih razmer v opazovanem obdobju, ki sprožijo določeno razpoloženje in vedenje med ljudmi. Ta družbena klima se odraža skozi javno mnenje, ki predstavlja stališča populacije do neke teme oz. problema. S pomočjo relevantnih rezultatov raziskav Slovenskega javnega mnenja (Toš in sodelavci) prikažem, kako slovenska sprejemna družba dojema priseljence, priseljevanje in slovensko priseljsko politiko. Dodajam še mnenja posameznikov, ki so svoje videnje naštetih pojavov delili preko spleta.

Etnocentrizem in ksenofobija se v vsakdanjem življenju izražata s predsodki, stereotipi, nestrpnostjo ter diskriminacijo. Med iskanjem literature sem na spletu naletela na veliko forumov, blogov in člankov, ki vsebujejo teme, povezane z zgoraj navedenimi pojmi. Tako na nekem forumu dekle sprašuje, če je res nevarno, da je v zvezi z Albancem, drugje se krešejo različne interpretacije zgodovine (predvsem srbske spletne strani), spet nekje nekdo javno podaja svoja razmišljanja o odnosih med ljudmi različnih narodnosti, občasno etnične meje raztrga ljubezen in ustaljeni svet postavi na glavo: "Nisam ni sanjao da cu najneznije ljubavne rechi izgovarati na jeziku koji mrzim najvishe na svetu"²⁵. Komentarji na objave izražajo nasprotujoča si mnenja posameznikov. V pomoč so mi bila dela, ki so v obravnavala odnos Slovencev do priseljencev. Komac (2007, 47) opozarja, da se za pripadnike narodov in narodnosti v anketah SJM uporabljajo besedne zveze »ljudje iz drugih republik«, »delavci iz drugih republik« ipd., iz katerih je mogoče razbrati, da se te populacije obravnava kot priseljence, ki imajo v

²⁵ Forum B92 (2016)

Sloveniji predvsem dolžnosti²⁶. V nadaljevanju navajam podatke iz javnomnenjskih raziskav, s katerimi želim prikazati stanje etnocentrizma in ksenofobije.

Raziskava Slovensko javno mnenje (SJM), ki se izvaja od leta 1968, nam pokaže, kakšna so bila stališča večinskega naroda do posameznih aktualnih vprašanj. Pojav določene teme v anketnem vprašalniku v precejšnji meri odraža vsakokratne družbene okoliščine. Izbrala sem vprašanja, ki so preverjala odnos anketirancev do priseljencev in priseljevanja, merila pripravljenost anketirancev na vstopanje v različno intimne odnose s priseljenci, ocenjevala odnose med priseljenimi delavci in domačini ter vrednotila posledice priseljevanja za slovensko družbo.

Že v začetku sedemdesetih so raziskave začele meriti stališča anketirancev do priseljevanja in priseljencev iz drugih republik. Večini anketirancev se je zdelo priseljevanje slabo že pred začetkom množičnega priseljevanja v Slovenijo – na začetku sedemdesetih (Tabela 1). Delež tistih, ki so bili tega mnenja, se je do naslednjega merjenja rahlo zmanjšal, medtem ko je delež tistih, ki so menili, da je priseljevanje ljudi iz drugih republik v glavnem dobro, ostal zelo podoben (Toš idr. 1997).

Tabela 1: Odgovori anketiranih (v %) na vprašanje: **V ZADNJIH LETIH PRIHAJA VSE VEČ LJUDI IZ DRUGIH REPUBLIK NA DELO V SLOVENIJO. ALI SE VAM ZDI TO V GLAVNEM DOBRO ALI SLABO?**

	1970/71	1972
V GLAVNEM DOBRO	28,6	27,9
KAKOR KDAJ	19,6	32,7
V GLAVNEM SLABO	42,5	33,3

Vir: Toš idr. 1997. Vrednote v prehodu I.

Priseljevanje delavcev iz drugih republik naj bi bilo po mnenju anketirancev SJM 1971/72 dobro, ker primanjkuje kvalificiranih delavcev (12,4 % vseh), ker delajo vse (4,4 %), ker se narodi zbližujejo (1,9 %), ker se priseljenci pri nas učijo (1,8 %) in ker doma nimajo dela (1,4 %). Priseljevanje naj bi bilo slabo, ker je dovolj Slovencev (19,1 %), ker gre na naš račun (9,9 %), ker je to slabo za Slovence (2,9 %) in ker so z njimi sitnosti (2,7 %). Hkrati je večina anketirancev (65,7 %) menila, da odhajanje naših ljudi na delo v tujino škoduje ali zelo škoduje ugledu Jugoslavije v svetu, kar bi lahko kazalo na to, da je bila selitev v tujino na splošno nekaj negativnega in da ne gre za zavračanje priseljencev, ampak za zavračanje preseljevanja kot takšnega (Toš idr. 1997). Nato se nekaj let vprašanja v zvezi s

²⁶ Na tem mestu se mi poraja dvom, če bi bil odnos večinskega prebivalstva do teh ljudi ob drugačnem poimenovanju strpnejši. V novejših raziskavah se pogosto uporablja termin migrant oz. imigrant. Sama skušam v delu dosledno uporabljati slovensko poimenovanje.

priseljavanjem oz. priseljenci v vprašalnikih SJM niso pojavljala. V raziskavi SJM 1980 (Toš idr. 1997) je bilo vprašanje o odnosu do priseljavanja zastavljeno drugače: Kaj menite, ali je zaposlovanje delavcev iz drugih republik koristno za razvoj Slovenije ali ne? Kar 51,9 % anketirancev je menilo, da je koristno, saj Slovenija na splošno nima dovolj delovne sile in ker Slovenci nočejo opravljati težkih in umazanih fizičnih del. Da priseljavanje ni koristno, je menilo 24,8 % vprašanih. Priseljenci po njihovem mnenju jemljejo delo Slovincem, predstavljajo prevelike stroške, so slabi delavci, delovne sile imamo dovolj. Kar 65,8 % anketirancev je menilo, da si moramo prizadevati za vrnitev delavcev iz Slovenije, ki so zaposleni v tujini. Tako visok delež bi lahko nakazoval osebne razloge za nasprotovanje priseljavanju, ki niso nujno ksenofobni: morda anketiranci zgolj pogrešajo svoje bližnje, ki so odšli, ali se bojijo, da bodo še odšli v tujino, vendar je kar 54,7 % anketirancev menilo, naj se pri razvoju industrije v Sloveniji upošteva razpoložljiva delovna sila in le 29,4 % jih je odgovorilo, naj razvijamo industrijo, kolikor moremo, saj lahko delovno silo dobimo iz drugih republik.

Nekateri so v priseljavanju videli grožnjo. Občutek ogroženosti zaradi priseljavanja se je v osemdesetih²⁷ glede na podatke raziskav povečeval (Tabela 2). To je bil čas stopnjevanja ekonomske in socialne krize v SFRJ, ki jo je spremljala politična kriza v republikah, kjer se je začel uveljavljati večstrankarski politični pluralizem, pravi Klinar (1992, 370). Sprememba političnega sistema v Sloveniji je težila k ustvarjanju slovenske avtonomne nacionalne države, ki sta jo spremljala naraščajoča narodna in nacionalna zavest, medrepubliški in mednacionalni politični odnosi pa so vplivali tudi na medosebne odnose med pripadniki različnih jugoslovanskih narodov ter zbuvali ksenofobijo, negativne predsodke in stereotipe (prav tam, 371). Lakićević (2002, 98) piše, da je enostrankarski monopol na eni strani brzdal nacionalne strasti in sovraštvo ter s tem miril različne destruktivne energije, na drugi strani pa je javna prepoved izražanja političnega prepričanja dodatno frustrirala tiste, ki so menili, da sistem v državi favorizira vse druge narode, razen njihovega lastnega. Tako kot v ostalih vzhodnoevropskih državah je tudi v Jugoslaviji prišlo do zamenjave komunizma z nacionalizmom (prav tam, 100).

²⁷ Raziskava SJM 1981/82 ni vsebovala tega vprašanja, anketirancem je bilo zastavljeno vprašanje, kaj je po njihovem mnenju pri Slovencih ogroženo. Pri slednjem je bil eden od možnih odgovorov, da ni ogroženo nič; izbralo ga je 39,8 % vprašanih.

Tabela 2: Odgovori anketiranih (v %) na vprašanje: **NEKATERI PRAVIJO, DA PRISELJEVANJE DELAVCEV IZ DRUGIH REPUBLIK OGROŽA SLOVENCE. ALI VI S TEM SOGLAŠATE, ALI NE?**

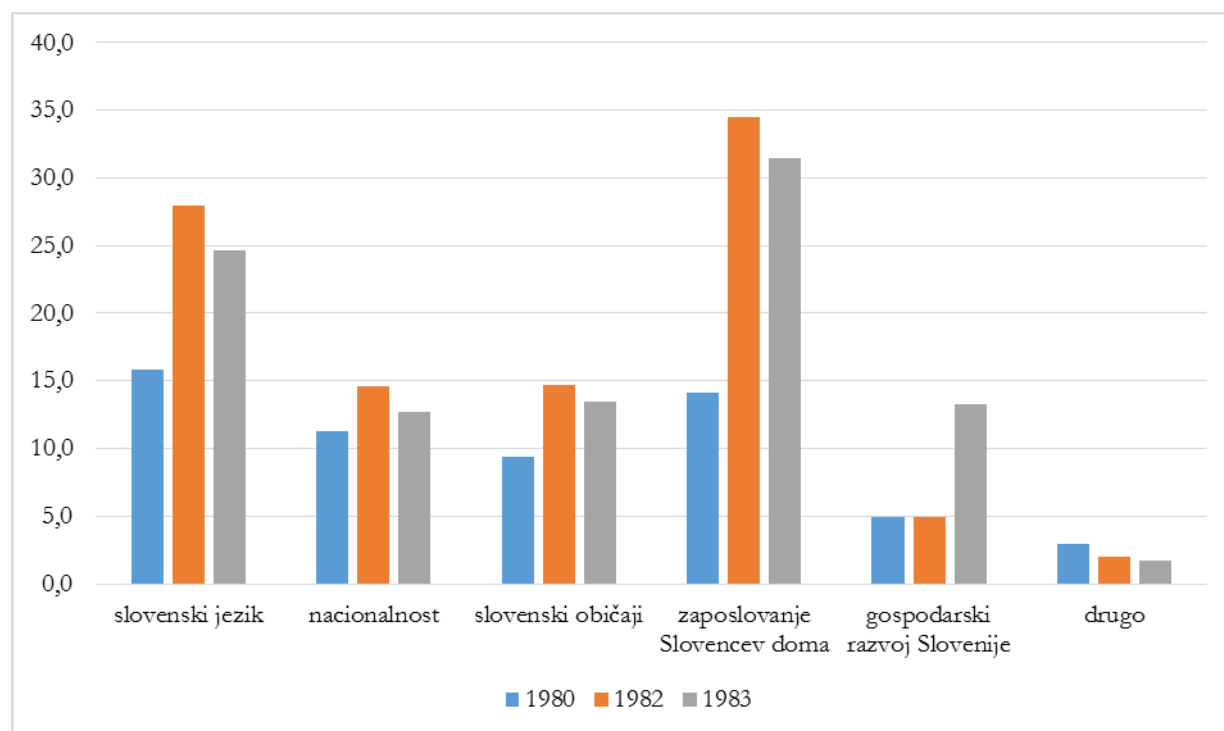
	1980	1981/82	1983	1990
NE	50,9	39,8	39,8	28,5
NE VEM	16,5	-	22	18,5
DA	32,3	-	38,3	50

Vir: Toš idr. 1997. Vrednote v prehodu I.

Razen v SJM 1990 je bilo vsakokrat postavljeno še vprašanje, kaj je tisto, kar je zaradi priseljevanja pri Slovencih ogroženo. Deleži anketirancev, ki so menili, da so ogroženi nacionalnost in slovenski običaji, so bili vsa leta približno enaki. Največ ljudi je menilo, da sta ogrožena slovenski jezik in gospodarstvo. Delež slednjih je precej narasel med letoma 1980 in 1982, kar velja pripisati poglobljanju gospodarske krize. Komac (2007, 50) meni, da je ogroženost jezika odvisna od doslednosti njegove rabe v javnem in zasebnem življenju in da priseljenci niso krivi, če so se pripadniki večinskega naroda sami prilagajali njihovem jeziku, t. j. srbohrvaščini. Hkrati opozarja (prav tam), da so priseljeni delavci opravljali dela, ki jih domačini niso hoteli, kar kaže na etnocentrizem.

V začetku osemdesetih so anketiranci čutili, da sta zaradi priseljevanja pri Slovencih ogrožena predvsem zaposlovanje Slovencev doma in slovenski jezik (glej Graf 1). Prva skrb je glede na tedanje gospodarske razmere razumljiva, medtem ko občutenje ogroženosti slovenskega jezika pripisujem bližajočemu se začetku konca bratstva in enotnosti oziroma brstenju nacionalnih teženj posameznih narodov SFRJ.

Graf 1: Odgovori anketiranih (v %) na vprašanje: **KAJ JE TISTO, KAR JE PO VAŠEM MNENJU PRI SLOVENCIH OGROŽENO?** (SJM 1980, SJM 1981/82, SJM 1983)

Vir: Toš idr. 1997. Vrednote v prehodu I.

V raziskavah SJM 1978, SJM 1980, SJM 1983, SJM 1986 IN SJM 1990 (Toš idr. 1997) so anketiranci ocenjevali svoj pogled na odnose med Slovenci in priseljenimi delavci v kraju, kjer živijo, ter na delovnem mestu. Tabela 3 prikazuje, kako se je spreminjal delež anketirancev, ki so menili, da so odnosi med priseljenimi delavci in domačini dobri ali zelo dobri. Opazimo, da so bili odnosi med priseljenimi delavci in Slovenci po mnenju anketirancev boljši v lokalnem okolju kot na delovnem mestu in da jih je manjši delež anketirancev kot dobre ali zelo dobre dojemal leta 1983. Delež tistih, ki so menili, da so odnosi med Slovenci in delavci iz drugih republik zelo dobri ali dobri, je bil v letih 1978 in 1990 dokaj podoben.

Tabela 3: Odgovori anketiranih (v %) na vprašanje: **KAKŠNI SO ODNOSI MED SLOVENCMI IN DELAVCI IZ DRUGIH REPUBLIK, KI ...** (združena deleža tistih vprašancev, ki so izbrali odgovor »zelo dobri« ali »dobri«)

	ŽIVIMO V VAŠEM KRAJU, MESTU			DELAJO V VAŠI DELOVNI ORGANIZACIJI		
	Zelo dobri /dobri	Niti dobri, niti slabi	Slabi/zelo slabi	Zelo dobri /dobri	Niti dobri, niti slabi	Slabi/zelo slabi
SJM 1978²⁸	67,2	-	13,0	50,6	-	5,8
SJM 1980	58,6	21,8	5,4	50,3	11,8	2,5
SJM 1983	40,1	25,4	7,5	40,2	14,5	3,2
SJM 1986	42,4	29,7	6,5	44,3	17,3	3,4
SJM 1990	62,1	24,6	6,1	49,9	15,0	3,7

Vir: Toš idr. 1997. Vrednote v prehodu I.

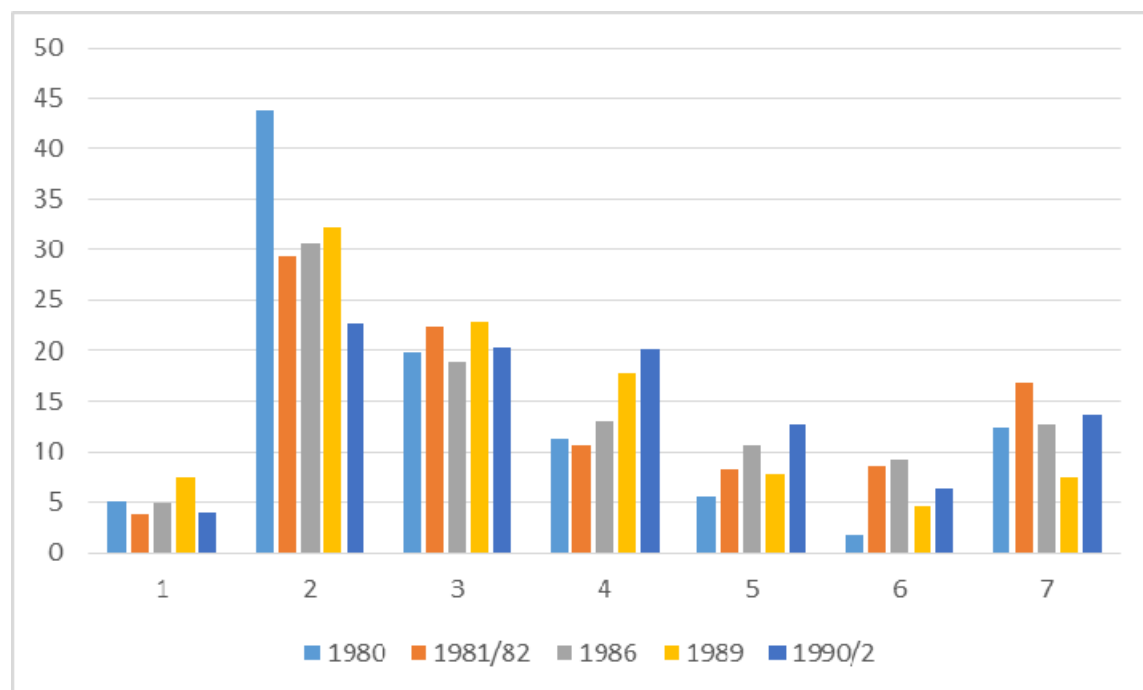
Raziskave javnega mnenja so v osemdesetih in leta 1990 spraševale po tem, kako so se anketiranci pripravljene povezovati s pripadniki različnih narodov. Podatki kažejo, da so anketiranci največjo etnično distanco čutili do Albancev. Etnična distanca²⁹ je pripravljenost na vstopanje v različno intimne odnose s pripadniki drugih etničnih skupin.

Graf 2 prikazuje pripravljenost na vstopanje anketirancev v različne odnose z Albanci v posameznih letih. Z Albancem oz. Albanko bi se bil v vseh letih pripravljen poročiti majhen delež anketirancev, vendar je delež le-teh (podobno kot delež tistih, ki bi imeli s pripadniki albanske narodnosti dobre sosedske odnose) v vseh letih približno enak. Stališča etnične distance so bila izrazitejša pri manj izobraženih in pri tistih, ki jim priseljeni delavci predstavljajo neposredno konkurenco (Klinar 1991, 379).

²⁸ Raziskava SJM 1978 je ponudila drugačne možnosti odgovora na to vprašanje. Ni bilo možnosti »niti dobri, niti slabi«, ampak »komaj zadovoljivi«. Ker je ta odgovor bolj negativen, sem delež anketirancev, ki so ga izbrali, prištela k odgovoroma »slabi« in »zelo slabi«.

²⁹ Bogardus (v Eriksen 1993, v Dunđerović 1998) je skonstruiral lestvico socialne distance, da bi meril naravo razumevanja in občutenja, ki jih imajo ljudje v medsebojnih odnosih. Predpostavil je, da so življenjske situacije glede na bližino in pomen socialnega kontakta, v katerem najdemo pripadnike različnih socialnih skupin, med seboj v hierarhičnem odnosu. Njegova lestvica socialne distance je sestavljena iz sedmih kategorij. Navodila za odgovarjanje in sama lestvica sta izgledala tako: »Na osnovi svojega neposrednega občutja bi dovolil pripadnikom posamezne rase (kot celote, ne samo na osnovi najboljšega ali najslabšega med njimi, ki ga osebno poznam), da vstopijo v dane klasifikacije, ki sem jih označil z X.« Klasifikacije so bile naslednje: 1. bi se poročil, 2. bi imel za prijatelja, 3. bi z njo delal v pisarni, 4. bi imel več družin iz njene skupine v svoji soseski, 5. bi z njo le govoril, 6. bi želel, da ne živi v moji soseski, 7. bi želel, da ne živi v moji državi.

Graf 2: Odgovori anketiranih (v %) na vprašanje: **V JUGOSLAVIJI ŽIVIMO PRIPADNIKI RAZLIČNIH NARODOV IN NARODNOSTI. ZANIMA NAS, KAKO STE SE VI OSEBNO PRIPRAVLJENI POVEZATI S PRIPADNIKI ALBANSKE NARODNOSTI:** (1 – najtesneje s poroko, 2 – v prijateljskih stikih, 3 – v dobrih sosedskih odnosih, 4 – v dobrih delovnih odnosih, 5 – da bi se čim manj družil, 6 – izogibal bi se jim, 7 – ne morem reči, neodločen)

Vir: Toš idr. 1997. Vrednote v prehodu I.

Rizman (1998, 258) je razloge za »premik k odprtemu ksenofobičnemu razpoloženju« po odcepitvi od SFRJ pripisal negotovosti zaradi slabšanja gospodarskih pogojev, tranzicijskemu procesu, vojni na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini ter politikom radikalne desnice, ki so širili sovraštvo do drugih, pri čemer jim je bilo v pomoč dojemanje Slovencev kot civiliziranih Evropejcev, ne pa Balkancev. Po osamosvojitvi se je v raziskavah SJM pojavilo vprašanje, kako ponosen je anketiranec, da je Slovenec. Vprašanje je bilo postavljeno šestkrat. Delež anketirancev, ki so zelo ponosni, da so Slovenci, se je skozi čas rahlo zmanjševal, medtem ko se je delež anketirancev, ki so do neke mere ponosni, da so Slovenci, povečeval.

Kar polovica vprašanih v SJM 93/1 je menila, da je slovenska država preveč lahkotno podeljevala državljanstva priseljencem (Toš idr. 1999). Več kot polovici (60 %) vprašanih bi bilo ljubše, če bi v Sloveniji živeli samo Slovenci. Skoraj identičen delež vprašanih je v SJM 94/4 menil, da bi bilo treba število priseljencev močno ali malo zmanjšati. Le 17,1 % vprašanih je ocenjevalo, da je v njihovem okolju razširjena nacionalna nestrpnost do pripadnikov drugih narodov (prav tam).

Raziskava SJM 2002 (Toš idr. 2004) je vsebovala vprašanje, kako pomembna bi morala biti vsaka od naštetih stvari pri odločanju o tem, ali se lahko nekdo, ki je bil rojen in je odraščal drugje, priseli v Slovenijo. Predstavljam deleže anketirancev, ki so na desetstopenjski lestvici izbrali številke 8, 9 in 10 (močno strinjanje): pomembno je, da ima priseljenec dobro izobrazbo (40,9 %), da zna slovensko (62,0 %), da je usposobljen za take delovne veščine, ki jih Slovenija potrebuje (57,1 %) in da sprejme slovenski način življenja (69,2 %). Anketiranci so zelo soglašali ali soglašali z naslednjimi trditvami: zaradi priseljencev se znižujejo povprečne plače (31,5 %), priseljenci na splošno bolj ogrožajo ekonomske možnosti revnih kot premožnih (48,7 %), priseljenci pomagajo zapolniti tista delovna mesta, kjer je pomanjkanje delavcev (63,7 %), če so priseljenci dlje časa brezposelni, bi morali oditi (42,2 %), priseljenci bi morali imeti enake pravice kot vsi ostali (48,3 %), če priseljenci zagrešijo hujše kaznivo dejanje, bi morali oditi (80,8 %) in če priseljenci zagrešijo kakršnokoli kaznivo dejanje, bi morali oditi (44,7 %). Zanimivo je, da kar 47 % anketirancev ni imelo nobenega prijatelja, ki se je priselil v Slovenijo.

Odnos Slovencev do priseljevanja je najpodrobneje zajet v raziskavah Migracije, integracija in multikulturalnost (Zavratnik 2007) in Raziskavi o ekonomskih migracijah in delavcih migrantih (Medica in sodelavca 2010). Anketiranci, ki jih je leta 2010 zajela Raziskava o ekonomskih migracijah in delavcih migrantih, so ocenjevali stopnjo nestrpnosti do priseljencev v Sloveniji v posameznih obdobjih, in sicer pred osamosvojitvijo, pred priključitvijo Slovenije Evropski uniji in pred začetkom recesije. Po njihovem mnenju je bila stopnja nestrpnosti večja pred osamosvojitvijo, medtem ko naj bi bila v prvih trinajstih letih samostojnosti nespremenjena (Tabela 4).

Tabela 4 : ALI MENITE, DA JE STOPNJA NESTRPNOSTI DO PRISELJENCEV/TUJIH DELAVCEV V SLOVENIJI DANES VEČJA, MANJŠA ALI NESPREMENJENA V PRIMERJAVI Z OBDOBJEM:

	VEČJA	MANJŠA	NESPREMENJENA
pred osamosvojitvijo Slovenije (1991)	55	8,8	28,5
pred priključitvijo Slovenije k EU (2004)	28,5	9,6	52,5
pred začetkom ekonomske in finančne krize oz. recesije (2008)	49,1	4,7	36,6

Vir: [EKOMIG10]³ Raziskava o ekonomskih migracijah in delavcih migrantih

Anketiranci raziskave Migracije, integracija in multikulturalnost (Zavratnik in skupina 2007) so se strinjali ali popolnoma strinjali, da bi priseljencem, ki legalno bivajo v Sloveniji, morali omogočiti dostop do zdravstvenega in socialnega zavarovanja (skupaj 58 %), vključevanje in dejavnost v kulturnem življenju (80 %), enakopravno vključevanje na slovenski trg dela (58 %), možnost najemanja stanovanjskega kredita (56,3 %), dostop do socialnih stanovanj (41,1 %) in možnost dodatnega pouka oziroma

izobraževanja v njihovem jeziku (33,3 %), vendar ... bi slovenska država morala najprej poskrbeti za socialno varnost in blagostanje slovenskega prebivalstva in šele nato zagotavljati pomoč priseljencem (78,2 %), priseljenci pomenijo breme za socialno državo, ker se priselijo skupaj z velikimi družinami, ki prejemajo državno pomoč (62,1 %), na račun priseljencev se povečuje kriminaliteta (55,7 %) in so obiskovalci v novih družbenih okoljih, torej so tujci, zato ne morejo zahtevati enakih pravic kot prebivalci, ki so v Sloveniji že od nekdaj (54,6 %). Anketirancem Raziskave o ekonomskih migracijah in delavcih migrantih (Medica in sodelavca 2010) je bilo najpomembneje, da se priseljenci, ki živijo in delajo v Sloveniji, naučijo slovenskega jezika in navad ter v domačem okolju ohranjajo svoj jezik in kulturo. Dobro četrtino anketirancev bi zelo ali precej motilo, če bi v njihovi ulici ali soseski živelo večje število priseljencev. Kar 85,4 % vprašanih se je strinjalo, da delodajalci pogosto izkoriščajo delavce migrante. 54,4 % vprašanih je menilo, da bi vlada morala dodatno zmanjšati število delovnih dovoljenj za tujce. 40,4 % anketirancev nikoli ne prihaja v neposreden kontakt z delavci migranti.

Deleži anketirancev, ki so glede posameznih vprašanj, ki so se nanašala na priseljevanje in priseljence, opredeljevali negativno, so skozi vsa leta dokaj visoki, kar kaže na prisotnost etnocentrizma in ksenofobije v Sloveniji. Dokaj visoki so tudi deleži tistih, ki so naklonjeni enaki obravnavi zakonitih priseljencev na področju ekonomske in socialne integracije. Če pogledamo izsledke longitudinalne analize nestrpnosti v Sloveniji v obdobju 1992-2008, ki so jo opravili Kirbiš in sodelavci (2012), vidimo, da so bili Slovenci v tem obdobju bolj življenjskostilno netolerantni (za sosedo si ne želijo narkomanov, pijancev, Romov, sodno kaznovanih in muslimanov) kot ksenofobni (za sosedo si ne želijo ljudi druge rase, priseljenih tujih delavcev in Židov). Ta podatek zbujajo razmišljanje, da gre v primeru Slovenije za na splošno zadržano družbo, ki jo drugačnost hitro zbega.

Preučevanje rezultatov družboslovnih raziskav je vse prej kot dolgočasno. Veliko nam pove o stanju duha med anketiranci, hkrati pa sproža vprašanje, kako zanesljivi so dobljeni podatki. S tem ne mislim na metodološke pomanjkljivosti vzorčenja, pač pa na končni nabor anketirancev in verodostojnost njihovih odgovorov. Ljudje imajo različno mnenje o (telefonskem) anketiranju. Raznih raziskav je dandanašnji enostavno preveč. To ljudi odvrača od sodelovanja. Odgovori so vedno pod vplivom trenutnega razpoloženja in čustvenega stanja anketiranca. Nekateri ljudje so brez težav iskreni pri izražanju stališč, spet drugi bodo odgovarjali tako, kot se jim zdi, da bi bilo prav. Menim, da ljudje lažje izrazijo pozitivna stališča, saj jim to daje občutek svetovljanskosti, čeprav bi, če bi imeli možnost, danemu stališču dodali še »ampak«. Kaj v resnici mislijo, bi se bolj razbralo iz njihovega odziva v neki situaciji ali vsakdanjih pogovorov s prijatelji. Nestrpnosti, ki se s pomočjo raziskave obelodanijo v obliki določenega deleža, so morda v resnici še večje, zato morajo biti deležne pozornosti.

3.2 KRATKA ZGODOVINA ALBANCEV

Zgodovino Albancev sem povzela skopo, ker menim, da posameznikov odnos do sveta (torej tudi ksenofobija in etnocentrizem, ki sta temeljni temi tega dela) določajo drugi momenti v njegovem življenju. V literaturi najdemo različna poimenovanja za Albance: Arbanasi oz. Arbereši (predvsem v povezavi z Albanci, ki so se z območja Albanije izselili pred Turki in se strnjeno naselili v novem okolju: jug Italije, Dalmacija, Grčija), Arnavti oz. Arvaniti (pogosto omenjeni v srbskih in starejših virih³⁰), Šiptarji (poimenovanje se pojavi v jugoslovanskih popisih prebivalstva 1948, 1953 in 1961 (Mrdjen 2002, 83), v letih 1971, 1981 in 1991 pa Albanci (prav tam, 92). Poimenovanje Šiptar se je ohranilo v pogovornem jeziku in ima poniževalen prizvok, čeprav se tisti, ki ga uporabljajo, izgovarjajo, da Albanci sami sebe tako imenujejo³¹. Albanec je v albanščini Shqipëtar (izg. Ščiptár), Albanija pa Shqipëria, kar v prevodu pomeni dežela orlov. Albanska zastava je rdeče barve s črnim dvoglavi orlom.

Albanci glede na izvor sodijo med najstarejša ljudstva na Balkanu in naj bi bili potomci Ilirov (Zupancič 2008, 23). Iliri so kot etnična skupina zadnjič omenjeni na začetku sedmega stoletja. V enajstem stoletju je bizantinski zgodovinar Michael Attaliate omenil Albance (Albanoi). Različni dokumenti iz tega obdobja pričajo, da naj bi Albanci oziroma Arbanasi živeli v regiji Arbanon, ki se je raztezala med Durrësom, Dibërom in današnjo srednjo Albanijo (Pollo, Puto 1981). V srednji Albaniji je devet stoletij pred tem aleksandrijski geograf Ptolemej umestil pleme Albanoi (prav tam). Albanci niso nikoli ustvarili trajnejše državne tvorbe, saj so bili majhna nacija, obkrožena z močnimi sosedi, meni Horvat (1988). Turki so na albansko ozemlje prvič stopili leta 1385. Pot na Balkan jim je odprla bitka na Marici leta 1371 (Malcolm 1998). Po kosovski bitki leta 1389 se je na od Turkov zasedenih območjih začela islamizacija. Med letoma 1444 in 1468 so bile albanske kneževine združene pod vodstvom Gjergja Kastriotija Skënderbega, kar je za nekaj časa zadržalo islamizacijo. Zefi (2006) piše, da so v islam sprva prestopali le albanski aristokrati. Kot poglobitveni razlog islamizacije avtor navaja izboljšanje življenjskih pogojev, saj je islam ponujal lažji vzpon po družbeni lestvici kot katolištvo in pravoslavlje ter dodaja, da so za nadaljevanje in ohranitev albanske nacionalne identitete zaslužni katoliški Albanci, ki so ohranili

³⁰ Popis prebivalstva Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1921 ni vseboval vprašanja o narodni pripadnosti, ampak o materinem jeziku in verski pripadnosti. Na podlagi jezika so bile v objavljenih rezultatih klasificirani narodi. Za Albance se je uporabilo poimenovanje Arnavti oz. srbsko Arnauti (Mrdjen 2002, 78).

³¹ Predvsem na srbskih spletnih forumih se iskrijo mnenja o upravičenosti uporabe poimenovanja Šiptar. Osebno ga doživljam kot slabšalnega, zato ga ne uporabljam. Všeč mi je obrazložitev o neprimernosti takega poimenovanja za Albance, ki jo je na srbskem spletnem portalu blic.rs zapisal uporabnik z vzdevkom Shaggy (prevod avtorice): »Zdi se mi, da je tukaj posebno žaljivo ne le to, ker jih poimenujemo tako, kot oni menijo, da je žaljivo, temveč ker jih poskušamo prepričati, da jim mora to biti všeč. Torej nekaj takega: Žalil te bom, ti pa se moraš smehljati. To ni le žaljivo, ampak tudi ponižujoče.« (blic.rs, 2016, 20. april)

svoj »izviren albanski duh« in se niso nikoli ločili od evropske krščanske tradicije. Islam, pravoslavlje in katolištvo so v dvajsetem stoletju krvavo ločevali Južne Slované, medtem ko niso onemogočili razvoja albanske nacionalne identitete.

Albanci pretežno pripadajo štirim verskim skupnostim: katoliški, pravoslavni, bektaški in najštevilčnejše islamski. Zefi (2006) meni, da so Albanci bektašizem sprejemali, ker je prinašal manjšo grožnjo za krščanstvo in nacionalnost ter je bil za razliko od islama liberalnejši, manj formalen in manj rigid. Zaradi religioznih razlik je nacionalna identiteta nastala na temelju nacionalnega jezika, ki je bil najmočnejši dokaz homogenosti (Gjoni 2006). Poleg tega jih je jezik tudi jasno razlikoval od sosedov Turkov, Grkov, Srbov, Bolgarov in Makedoncev. Katoliški in pravoslavni Albanci so se diskriminaciji zaradi svoje verske pripadnosti upirali z mimikrijo. Horvat (1989, 53–54) navaja, da so v izogib žaljenju, zlorabljanju, prisilnemu brezplačnemu delu in drugim nevšečnostim, poglavarji katoliških družin formalno sprejeli islam. Otroke so krščevali, niso jih obrezovali, niso hodili v cerkev, na vprašanje o nacionalnosti pa so odgovarjali, da so Turki. Pri krstu so otroku dali še neko muslimansko ime, tako so nastali kriptokatoliki in kriptopravoslavci, imenovali so jih ljaramani. Sčasoma so se vsi kriptokristjani islamizirali.

V albanski tradicionalni družbi se je ohranilo veliko nenapisanih norm (albansko običajno pravo), ki so urejale družbene in pravne odnose v različnih življenjskih situacijah, pravi Berishaj (2004b). Navaja tudi, da vsi kanoni (izraz kanon pomeni nenapisano in pozno kodificirano pravo, po katerem se je ravnala celotna albanska tradicionalna družba), ki so znani v albanskem družboslovju, temeljijo na kanonu Lekë Dukadjinija iz 15. stoletja in imajo skupna načela: pred kanonom so vsi ljudje enaki, čast kot obligacija zahteva, da se v vsakem trenutku spoštuje pravičnost in tako nasprotuje vsakemu nasilju ter da mora junak imeti čast in besa ter biti viteški. »Besa je etično moralna kategorija in osnovna vrednota albanskega običajnega prava. Bila je osnovno načelo in regulator družbenih odnosov v albanski tradicionalni družbi« (prav tam, 15). Besa je obljuba; kdor jo da, prevzame odgovornost, da jo izpolni. Kot osrednja kategorija je prodrla v vse sociokulturne integrativne enote albanske družbe. Albansko običajno pravo je s strogimi normami Albance varovalo pred asimilacijo, saj svojih zakonov in države niso imeli. Pomagalo jim je ohraniti politično entiteto in zavest o kulturni kontinuiteti. Besa je bila torej zaščita pred krvnim maščevanjem, v bistvu premirje. V različnih situacijah se je uporabljal različni tip bese, odvisno od tega, ali je šlo za kratkotrajno ali večno premirje (prav tam). Opazila sem, da Slovenci nekatere značilnosti albanske tradicionalne družbe razumemo povsem drugače. Besa, na primer pri Slovencih zbuja strah, takoj jo povežemo s krvavimi obračuni med različnimi mafijskimi klani, medtem ko je imela za albansko tradicionalno družbo ravno obraten pomen – varovala je pred nasiljem. Drugi oz. tujec je v vseh družbah ogrožajoč dejavnik oz. ga kot takšnega vidijo pripadniki teh družb. Tradicionalna albanska družba je, nasprotno, tujca postavila na častno mesto in ga varovala s posebnim

spoštovanjem, zato Berishaj (2004a, 140) meni, da je »pozitiven odnos do tujega in drugačnega pri Albancih socializacijska dispozicija in družbeno utrjena vrednota, ki njihove strategije v diaspori nazorsko opremlja s konstruktivnostjo in občutkom dolžnosti, časti in spoštovanja«. Na drugi strani so dogajanja na Kosovem v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pri Slovencih zbudila simpatijo do Albancev, meni Berishaj (prav tam, 143).

Albanske dežele so bile in so še vedno klasično področje izseljevanja. Poleg revščine so med razlogi za preseljevanje tudi religiozni in politični pritiski. Od vseh dejavnikov je na preseljevanje najbolj vplivala turška invazija, navaja Horvat (1988, 30–31). Islam so najprej prevzemali zemljeposestniki. Islamizacija je pomembno vplivala na nacionalno usodo Albancev. Kljub pripadnosti različnim veroizpovedim, med Albanci nikoli ni bilo verskih vojn. Najpomembnejši so bili družina, bratstvo in fis (pleme). Islamizacija je zajela Albance, ki so prihajali na Kosovo, kjer so živeli Srbi, ki so se le-tej večinoma upirali. Na Kosovu so se etnične razlike nadgrajevale z verskimi in razrednimi, kar je izzivalo neprestane krvave spopade in postalo permanentni izvir sovraštva med obema etničnima skupnostma. Albanski muslimani niso mogli sodelovati v osvobodilnih vojnah, ker so se identificirali z muslimanskimi Osmani, zaradi česar so zamujali v formiranju nacije. Prav tako kot Neslovani niso imeli "sorodnikov". Turška zasedba je uničila mestno kulturo, kar je pripeljalo k ponovnemu oživljanju plemenske organizacije. Albansko ozemlje je bilo pod turško oblastjo kar pet stoletij. V 14. in 15. stoletju so se Albanci selili v Grčijo, Italijo in Dalmacijo. Po propadu Skënderbegove države (1468) se je veliko Albancev izselilo v Italijo in na Sicilijo, kasneje pa tudi v Turčijo, Romunijo, Bolgarijo, Sirijo, Egipt. Izelili so se bolj izobraženi (prav tam).

Začetek formiranja albanske nacije predstavlja Prizrenska liga, ki je bila ustanovljena leta 1878 in katere namen je bila zaščita pravic albanskega naroda. Na nacionalnem kongresu v Bitoli leta 1908 je bila sprejeta enotna abeceda, ki jo Albanci uporabljajo še danes, in poudarjen cilj samostojne Albanije. Albanija se je osamosvojila leta 1912. Njene meje je določil Londonski sporazum in veliko Albancev pustil na drugi strani državne meje (Horvat, 1989), kar je v kasnejših desetletjih sprožalo preštevne konflikte med sobivajočimi narodi in doprineslo k spreminjanju političnega zemljevida Balkana.

Albanski jezik³² pripada satemski skupini indoevropskih jezikov. Najstarejše pisano besedilo v albanščini je obrazec za krst dračkega škofa Pala Engjëllija iz leta 1462. Najstarejše ohranjeno tiskano besedilo je Meshari (skupek različnih mašnih besedil) Gjona Buzukua iz leta 1555. Do 19. stoletja so bila vsa besedila v albanščini pretežno nabožnega značaja. Do leta 1972 sta obstajala dva albanska standardna jezika: toskijski (predvsem v Albaniji) in gegijski (na Kosovu in v Makedoniji), nato pa je bil

³² Z albanskim jezikom se je že v preteklosti ukvarjalo tudi nekaj Slovencev: Matija Čop, Jernej Kopitar, Fran Miklošič, Rajko Nahtigal, Karel Oštir (Jakopin 1977).

sprejet enoten standardni jezik na toskijski osnovi. Iz teh dveh jezikov izhajata dve skupini albanskih dialektov. Meja med njima poteka po reki Shkumbini. Albanci so za pisanje uporabljali latinico (katoliki na severu), grško pisavo (pravoslavci na jugu) in redkeje cirilico. Po ohridskem kongresu leta 1909 je prevladala latinica (Encyclopaedia Britannica). Zaradi verske razdrobljenosti Albancev je jezik pomemben dejavnik povezovanja oz. prepoznavanja med Albanci (Zupančič 2008, 24). Albanci so demografsko najmlajši in najbolj vitalen evropski narod, v vseh državah pa izstopajo s svojo rodnostjo, navaja Zupančič (2008, 26). Albanska diaspora je zelo močna, tako številčno kot tudi organizacijsko, ter tesno povezana s svojim izvornim okoljem, zaradi česar je po Zupančičevem mnenju (prav tam, 28) moč pričakovati skromno asimilacijo v tujini živečih Albancev.

V nadaljevanju na kratko predstavljam izvirne države albanskih priseljencev v Sloveniji: Kosovo, Nekdanjo jugoslovansko republiko Makedonijo, Albanijo in Črno goro. Pri tem se nanašam na podatke statističnega urada posamezne države in Poročil o človekovem razvoju, ki jih pripravlja Razvojni program Združenih narodov (UNDP), od koder sem povzela indekse človekovega razvoja posamezne države za leto 2015. Indeks človekovega razvoja (Human Development Index, v nadaljevanju HDI) je primerjalno merilo za države, izračunano iz življenjske dobe, stopnje pismenosti, stopnje izobrazbe in življenjske ravni³³. Tem opisom dodajam nekaj vsakdanjih podatkov in mojih opažanj oz. doživetij (slednje navajam kot vinjete), ki so dokaj subjektivne narave, vendar po mojem mnenju doprinesejo k boljšemu razumevanju interpretacije empiričnega dela in mojega odnosa do raziskovalnega problema.

3.2.1 Albanci v Albaniji

Po podatkih albanskega statističnega urada je Albanija 1. oktobra 2011 štela 2.821.977 prebivalcev, od tega 2.312.256 Albancev. Glede na versko pripadnost se je nekaj več kot polovica popisanih (56,7 %) opredelila za muslimane (1.587.608), medtem kot je bilo katolikov 10,03 % (280.921), bektašev 2,09 % (25.628) in pravoslavcev 6,75 % (188.992). Za verujoče, a nepripadnike katerekoli vere, se je izreklo 5,49 % (153.630) in za ateiste 2,5 % (69.995) popisanih. Povprečna starost prebivalcev je znašala 35,3 leta. V urbanem okolju je živelo 53,5 % prebivalcev, od tega največ v prestolnici Tirani. Indeks človekovega razvoja je leta 2015 znašal 0,733, pričakovana življenjska doba ob rojstvu pa 77,8 let. V Gjirokastru se je rodil tudi Ismail Kadare, pisatelj, nekajkratni nominiranec za Nobelovo nagrado. V

³³ Za primerjavo: HDI za Slovenijo je leta 2015 znašal 0,88, kar Slovenijo uvršča med države z zelo visokim HDI (nad 0,8). Visok HDI imajo države, katerih indeks presega 0,7; srednji HDI imajo države z indeksom nad 0,6 in nizkega države z indeksom pod 0,55.

slovenščino so prevedeni njegovi romani *General mrtve armade*, *Zlomljeni april*³⁴ in *Palača sanj*. Njegova dela podajajo slikovit vpogled v različne oblike albanske družbe. Portal *rtvslo.si* je objavil prispevek »600 let staro krvno maščevanje v Albaniji še živi. Trije bratje ujetniki v lastni hiši«, ki govori o treh otrocih, ki zaradi strahu pred krvnim maščevanjem ne zapuščajo hiše. Na severu Albanije še živi nekaj deset zapriseženih devic (*virgjinesh* ali *burnesh*). To so ženske, ki so sprejele moško vlogo, kadar je družina ostala brez moškega potomca ali kadar se niso želele poročiti. Sicer se Albanija čedalje pogosteje pojavlja kot dopustniška destinacija – za poležavanje na obali, za pohodništvo in za raziskovanje notranjosti.

Vinjeta 2

Julija 2007 sem s turistično agencijo prebila nekaj dni v južnem delu Albanije. Nastanjeni smo bili v Sarandi, obiskali pa smo tudi Gjirokastru. Ob prihodu v državo smo polno začutili kulturni šok: obupne ceste, pretirano preiskujoči cariniki, povsod mercedesi in ogromno smeti ob cesti. Naš hotel je bil na robu Sarande, zato smo se pogosto srečevali s kravico iz bližnjega hleva, ki je prišla pobrskat po smeteh, ki so ležale okoli smetnjaka. Zjutraj so nas zbudili gradbeni stroji, saj so ob hotelu gradili še enega. Soba je bila malce površno napravljena: nenatančno položene ploščice, ne ravno premišljen raspored v kopalnici, vendar je bila čista in klimatizirana. Zajtrk je bil vse dni enak: maslo, marmelada, kruh, kava, mleko in jajca (vsak dan manj, dokler jih nismo pojedli). Naj opozorim, da je bila nastanitev verjetno ena od najugodnejših v mestu. Center je dajal povsem drugačno sliko: čiste, urejene ulice, čudovite stavbe in množica angleških turistov. Prehranjevali smo se izredno poceni, hrana je bila zelo okusna. Nedaleč od hotela je stala trgovinica, kamor sem hodila po vodo in kaj za sproti. Ko je ob mojem prvem obisku prodajalka videla, da sem tujka (trudila sem se vsaj pozdraviti in zahvaliti v albansčini), se je malo zmedla, nakar sva s precej gestikuliranja dosegli neko sporazumevanje. Ob drugem obisku je kar stopila k meni s košaro in mi pomagala nabrati artikle. Na policah je bilo najnujnejše, vključno s pašteto Argeta. Poleg vode sem kupovala še jabolka in jogurt, oboje je bilo božanskega okusa. Jabolko je odišavilo celoten prostor. Menda je skrivnost v pomanjkanju denarja za škropiva. Povsod po pokrajini smo videvali bunkerje, pričevalce zaprtosti države pod vladavino Enverja Hoxhe. V Gjirokastru še stoji njegova rojstna hiša. Samo mesto je prečudovito. Kamen in lega ga naredita veličastnega. Med oddajo razglednic na sarandski pošti sem se glasno zasmejala znamki s sliko Georga W. Busha. Poštna uslužbenka me je grdo pogledala in vprašala, če je kakšen problem. Po drugi strani pa je prodajalka v knjigarnici ostala prijazna, čeprav mi je na kup znosila kar nekaj gradiva, ki je ustrezalo mojemu zelo skopemu opisu željenega. Namreč, iskala sem abecednik za otroke, saj mi je eden mojih albanskih znancev v šali rekel, da je to najboljši način, da se naučim albansko, in vedela sem le, da je to abetare. Dobila sem ga.

³⁴ V romanu *Zlomljeni april* avtor bralca popelje v Prokletije – Albanske Alpe, kjer živijo Malisorji. V gorah še vedno vlada običajno pravo, imenovano kanon. Skozi zgodbo opiše institucijo kanon, na primer krvno maščevanje, beso, gostoljubje. Srhljivo, a hkrati privlačno in poučno branje.

Potepanje po Albaniji mi ostaja v spominu predvsem zaradi popolnoma drugačnega načina življenja in številnih izzivov, pred katere sem bila postavljena, pa čeprav le za nekaj dni. Kupiti jogurt v Albaniji je težka naloga, čeprav je na embalaži naslikana krava – lahko bi šlo za smetano, mleko, kislo mleko, kefir ali kaj nam neznanega. Vsekakor dragocena izkušnja za širjenje obzorij. V pogovoru z v Sloveniji živečim Albancem iz Tirane sem izvedela, da se je stanje infrastrukture v Albaniji v zadnjih letih zelo izboljšalo, da država veliko vlaga v modernizacijo dežele, kar se pozna na vsakem koraku. Povedal je, da Albanci iz Albanije niso obremenjeni s sovraštvom do Srbov oz. se v odnosu do njih ne počutijo inferiorne kot Albanci s Kosova. Med seboj občujejo na zadostni distanci, ki jim ne omogoča razprav o etničnih temah. (Osebna izkušnja avtorice)

V srbskih medijih sem zasledila poročanje o porokah med Srbi in Albankami. Dragana Nikoletić (2011) je o fenomenu zapisala, da gre za dogovorjene poroke med pripadniki rivalskih narodov in veroizpovedi, ki so kljub velikim razlikam v starosti zakoncev zelo uspešni, ker so nastali iz nuje in razbremenjeni idealizacije. Po vzoru ostarelih fantov iz Črne gore si je Radeta v vas, ki šteje trideset po Peštrski planoti razmetanih hiš, pripeljal ženo iz Albanije. Posnemali so ga tudi sosedge v enakem položaju, nato samski moški iz okoliških vasi, tako za otroški jok na planoti skrbi približno dvesto albanskih snah. Zakonci se zavedajo, da poroke niso posledica sentimentalnosti, ampak določenih dejstev: v Albaniji ni dovolj moških, ker so šli s trebuhom za kruhom, poroka je tudi razbremenitev številne družine, ki je ostala doma. Srbska javnost na te zakone gleda različno. Eni mladoporočencem preprosto želijo srečo, drugi pa v teh porokah vidijo peklenski načrt Albancev, ki Srbom nastavljajo veliko mlajše žene, ki jih bodo preživele in pripeljale svoje pleme, ki bo nadaljevalo z zavzemanjem srbskega teritorija. Avtorica prispevka meni, da ne sovražnost do druge nacije, ne politika, ne religijska pripadnost, še manj pa težnja k idealizaciji partnerjev, niso pomembni, ko gre za primarni nagon po golem obstoju, željo po družini in pripadanju.

3.2.2 Albanci na Kosovu

Kosovo (albansko Kosova ali Kosovë) je svojo neodvisnost od Srbije razglasilo 17. februarja 2008. Republika Srbija njegove odcepitve še ne priznava, prav tako je niso priznale nekatere članice EU, in sicer Španija, Slovaška, Ciper, Grčija in Romunija. Do sedaj je državo priznalo okrog sto držav in je vključena v številne mednarodne organizacije (The world factbook). Na Kosovu živi nekaj čez dva milijona ljudi, predvsem Albancev, pa tudi Srbov, Turkov, Romov, Goranov³⁵, Bosancev in drugih

³⁵ Gorani (Goranci) so skupnost islamske veroizpovedi, ki govori mešanico starosrbskega in makedonskega jezika z veliko turškimi izposojenkami (Zupančič 2008, 40).

etničnih skupnosti. Glavno in največje mesto Kosova je Priština. Na Kosovu je leta 2011 živel 1.739.825 ljudi, od tega 92,9 % (1.616.869) Albancev, 1,5 % (25.532) Srbov, 1,6 % (27.533) Bošnjakov in 1,1 % (18.738) Turkov, sledijo Aškali, Egipčani, Gorani in Romi. V ruralnem okolju je živel 61 % prebivalstva. HDI je leta 2014 znašal 0.713, pričakovana življenjska doba ob rojstvu pa 70,0 let.

Srbsko-albanski konflikt izvira iz 19. stoletja, ko so se začele graditi lastne nacionalne države. Ob tem so morale »definirati elemente lastne etnične pripadnosti, zgraditi nacionalne mitologije in s tem tudi opredeliti teritorialni obseg svojih strateških aspiracij (Zupančič 2008, 8). Zaradi slabih življenjskih pogojev se je z območja Kosova kljub dodeljeni delni avtonomiji znotraj Jugoslavije po drugi svetovni vojni odseljevalo veliko ljudi. Poleg nasprotujočega si političnega delovanja Srbov na eni in Albancev na drugi strani je k zapletanju kosovske krize prispeval tudi socialni in prostorski razvoj celotne regije in položaj različnih etničnih skupin (Zupančič 2008). Odnosi med enimi in drugimi so se po tem, ko je oblast v Srbiji prevzel Slobodan Milošević, še bolj zaostri³⁶. Njegova etnocentralistična politika je »stopnjevala vojaško-policijski pritisk proti Albancem, omejevala njihovo kulturno in politično življenje ter slednjič leta 1989 ukinila avtonomijo Kosova. Celoten šolski sistem v albanskem jeziku je moral v ilegalo.« (prav tam, 36). Albanci so zahtevali odcepitev Kosova. Spomladi 1999 so srbske sile napadle Kosovo in od tam pregnale približno 800.000 ljudi. Zveza NATO je na Miloševićevo ignoriranje njenih pozivov, naj s Kosova umakne vse svoje sile, odgovorila s skoraj tri mesece trajajočim bombardiranjem vojaških in strateških ciljev po Srbiji in Kosovu. Po umiku srbskih sil je Kosovo prešlo pod upravo mirovnih sil KFOR. Civilno upravo je prevzel UNMIK. Kosovo je tako postalo država v državi in 17. februarja 2008 razglasilo neodvisnost. Državo pestita siva ekonomija in organizirani kriminal (prav tam).

Vinjeta 3

S sovraštvom sta obremenjeni obe strani, vendar sem ga osebno nekako bolj opazila pri Srbih in včasih je bilo že precej bolno. Ko sem se pred leti imela priložnost nekajkrat zadrževati v Srbiji (Beograd, okolica Novega Sada), nisem pripovedovala, da sem v osebnih stikih z Albanci. Posamezniki so mi, ko je tema nanesla na Kosovo, urno pojasnili, kakšna krivica se godi Srbom, kako nerazviti da so Šiptarji (nihče ni govoril o Albancih, vedno in vsi samo o Šiptarjih). Eden mi je nek večer sredi vasi zaupno šepetaje razkril skrivnost: "Veš, tile Šiptarji niso navadni muslimani kot tisti v Bosni, ampak nekaj čisto drugega." Kakšni, nisem izvedela. Albanofobi, ki so vedeli za moje medkulturne stike, so me prepričevali, da imam pozitivno mnenje o Albancih, ker mi moji znanci podajajo svojo napačno stran zgodbe. Po drugi strani veliko mojih albanskih znancev posluša srbsko glasbo. Na vprašanje, zakaj je temu tako, so mi odgovorili, da jim je preprosto všeč, tudi tistim, ki ne razumejo srbsko. (Osebna izkušnja avtorice)

³⁶ Razvoj dogodkov na Kosovu do zgodnjih devetdesetih je v pogovoru z Boštjanom Markičem predstavil Skender H. Skenderi (Markič 1993).

3.2.3 Albanci v Nekdanji jugoslovanski republiki Makedoniji

V Makedoniji je zadnji dan leta 2011 bivalo 2.059.794 ljudi. Ob popisu leta 2002 je državo naseljevalo 2.022.547 prebivalcev, od tega 64,18 % (1.297.981) Makedoncev, 25,17 % (509.083) Albancev, 3,85 % (77.959) Turkov, 2,66 % (53.959) Romov, sledijo Srbi, Bošnjaki, Egipčani, Muslimani, Bolgari. V ruralnem okolju je živel 41 % prebivalcev. HDI je leta 2015 znašal 0,747, pričakovana življenjska doba ob rojstvu pa 75,4 let.

Albanci, najštevilčnejša etnična manjšina, poseljujejo predvsem zahodni del države blizu meje z Albanijo (Tetovo, Gostivar, Debar) ter Kumanovo in prestolnico Skopje. Zaradi visoke stopnje rodnosti se je njihov delež v etnični sestavi prebivalstva povečeval: leta 1953 je znašal 12,4 %, leta 1961 13 %, leta 1971 17 %, leta 1981 19,7 % in leta 1991 21 % (Ortakovski 2001, 26). Odnose med Makedonci in Albanci v SFRJ Grizold iz Zupančič (2008, 333) označujeta kot »izogibanje medsebojnemu konfliktom in prostovoljno segregacijo. Po razpadu SFRJ Albanci niso imeli zagotovljenih nekaterih manjšinskih pravic (pravica do izobraževanja v albanščini na visokih šolah), zato so si začeli prizadevati za odcepitev. Na referendumu, ki so ga izvedli leta 1992, je velika večina podprla ozemeljsko avtonomijo z Albanci poseljenih območij (prav tam). Nezadovoljstvo Albancev je februarja 2001 napredovalo do oboroženega odpora proti makedonskim oblastem (prav tam, 334). S podpisom Ohridskega sporazuma avgusta 2001 so se makedonske oblasti zavezale k izboljšanju položaja albanske skupnosti, vendar se le-ta po mnenju Albancev prepočasi implementira (prav tam, 341). Stabilizacijo in občutek enakopravnosti zavirata korupcija in organizirani kriminal, še navajata (prav tam, 342).

Vinjeta 4

Državo (njen zahodni del) sem obiskala leta 2008, ko sem dopustovala ob Ohridskem jezeru. Z avtobusom smo potovali tja in nazaj, naokoli pa nas je vodil Makedonec, ki je takrat študiral v Sloveniji. Med vožnjo po Makedoniji mi je padlo v oči, da je bilo očitno, na čigavem ozemlju smo: pri Albancih so s hiš vihrale rdeče zastave z dvoglavim orlom, pri Makedoncih je bila pokrajina posejana s cerkvicami in križi. Milenijski križ na Krstovarju nad Skopjem spominja na tistega nad Riom de Janeirom. Vrhunec tega dopustovanja je bil moj samostojni dvodnevni obisk Tetova, kjer me je gostil M., prijatelj albanske narodnosti, ki sem ga poznala iz časov, ko je delal v Sloveniji. Ko sem omenila, da prihajam v Ohrid, me je povabil, naj se oglasim. Povabilo sem sprejela z navdušenjem. Makedonski vodič ni bil ravno navdušen, ko sem ga prosila, naj me pelje do avtobusne postaje, da izvem, kako in kdaj lahko potujem iz Ohrida v Tetovo. Tetovo je vendar albansko mesto. Naročil mi je srbsko govorečega taksista za prevoz od prenočišča do postaje. Del poti sem klepetala s sopotnikom policistom. Avtobus je bil precej zdelan. Enkrat se je ustavil sredi ničesar. Sogovornik je pojasnil, da je neka potnica morala na potrebo, in res sem videla ženico, ki je prihajala iz grmovja. Vožnja se mi je kljub radovednemu opazovanju pokrajine vlekla, verjetno od velikega pričakovanja.

V Tetovu me je pričakal M., s seboj je imel nekajletnega nečaka. Najprej sva šla v bolnišnico, od koder je bila ta dan odpuščena njegova mati. Pristrčno me je pozdravila, medtem ko je bil njegov oče precej zadržan. Skupaj z njegovo svakinjo smo odšli do stanovanja njegovega brata. Po osvežitvi in krajšem klepetu me je peljal na ogled mesta: tržnica, slaščičarna Rinia, šarena džamija... Oglasila sva se še pri njegovem bratu v zobozdravstveni ordinaciji. Tako bolnišnica kot ta ordinacija sta se mi zdeli grozljivo starodobni in pomanjkljivo opremljeni. Najbolj me je pretreslo, da se na vrsto pri zobarju ni čakalo v čakalnici, ampak v istem prostoru, kjer je zobar opravljal svoje delo. Že pred prihodom v Makedonijo sem izrazila željo, da obiščem vasi, iz katerih prihajajo moji albanski znanci, saj sem o teh krajih slišala že toliko vsega. Pred odhodom na dopust sem dobila podrobne informacije o tem, kje se bom vozila, kaj bom lahko videla. Presenetilo me je navdušenje, ki so ga pokazali, ker sem se odpravljala v njihove loge.

Vas pod Šarplanino je bila ogromna (v njej je menda okrog tisoč hiš) v primerjavi s tistimi, ki jih poznam od doma. Veliko je bilo novih stavb ali stavb v izgradnji. Starejši moški z belimi kapami so posedali v senci pred kavarnami. Sreča je hotela, da sem v internet cafeju naletela na prijateljevega nečaka, ki sem ga prav tako spoznala v Ljubljani. Povabil naju je k sebi domov na kavo, nakar nas je prestregla njegova babica in nas preusmerila v svojo hišo. Fantovega dedka sem nekoč bežno videla, ko je bil na obisku pri sinu, vendar se takrat nisva spoznala. Medtem ko je gospa kuhala kavo, smo se namestili v dnevni sobi. Gostitelj, ugleden gospod v sedemdesetih letih, me je vprašal, če kadim. Povedala sem, da občasno. Ponudil mi je cigareto, ki sem jo pokadila skoraj pobožno, saj sem se spomnila na pomen kajenja z gosti in ker je ta gostoljubni običaj veljal za moške. Med pitjem kave smo sproščeno klepetali v srbščini. Njegova žena je zelo redko kaj vprašala, a je z zanimanjem spremljala pogovor. Razkazal mi je hišo. Na policah in pohištvu je bilo polno prtičkov, tla so prekrivale preproge. Z ženo živita štiri mesece pri enem, nato pri drugem sinu, ki ima identično hišo na drugi strani dvorišča. Ob slovesu je gospa prijela mojo roko, jo ponesla k svojemu licu in mi vanjo položila nagelj z vrta.

M. mi je pokazal tudi svoj dom v bližnji vasi. Doma je bil samo oče, ki pa se je umaknil. Mati je zaradi bolezni ostala pri drugem sinu v mestu, zato sem tudi jaz spala tam. Hiša je bila velika. Ena od omar v spalnici je bila polna prekrasnih oblek – njegova nekdanja žena jih je dobila v dar ob poroki. Gotovo so stale celo premoženje. Svakinjine sosede v mestu so se do najinega prihoda v stanovanje pozanimale, če sem jaz žena od M. Priznam, da me je silna skrb zabavala. Z avtom smo se odpeljali do Popove Šapke, ker sem želela поблиže videti vsaj delček Šarplanine. Temperatura je bila precej nižja kot v mestu. Po smučarskih progah so se pasle črede ovac. Tudi tukaj ni manjkalo potepuških psov. Slednji so prvi vtis o Makedoniji, saj smo jih videli že na mejnem prehodu.

Zvečer sva si z M. privoščila baklavo v eni od slaščičarn ter se sprehodila po mestu, po korzoju. Ob prvem mraku je bila glavna ulica naenkrat polna sprehajalcev. Korzo je prostor za videti druge in biti viden od drugih, za srečanja in izmenjavo nepomembnih informacij. O njem sem veliko slišala od B., ki je zgodnjo mladost preživel v Srbiji in mu je – kot mu je nekoč poočitela žena – Srbija ostala v srcu. M. mi je pokazal ljudi, katerih sorodnike vsaj iz pogovorov ali po njihovih lokalih poznam iz Ljubljane. Z nekaterimi smo mimogrede poklepetali. Večinoma so bili pozitivno presenečeni nad mojim zanimanjem za albansko, vsi pa zelo odprti in prijazni.

Prihodnje jutro sem se poslovila od gostiteljev v Tetovu. M. me je peljal do Ohrida. Med potovanjem sva se ustavljala v različnih krajih, ki sem jih želela videti поблиže: v Gostivarju, Kičevu (ob cesti sem na stojnici kupila med) in Strugi. Če bi še kdaj dopustovala ob Ohridskem jezeru, bi izbrala Strugo. Delovala mi je bolj živa kot Ohrid. Na ulici je nek moški igral čifteli (čiftlija, brenkalo z dvema strunama). Poklepetala sem – seveda ob pomoči M. – s prodajalcem na stojnici. Bil je navdušen in presenečen nad mojim obiskom Makedonije in mi podaril obesek za ključe – izbrala sem motiv kosovske zastave. Moški je vedel precej o Sloveniji in tako mimogrede navrgel, da se kmalu ilegalno odpravlja tja. Morda so k občutku domačnosti prispevali tudi senčniki z napisom “Laško pivo”. (Osebna izkušnja avtorice)

3.2.4 Albanci v Črni gori

Črna gora je ob popisu leta 2011 štela 620.029 prebivalcev, od tega je bilo 278.865 (44,98 %) Črnogorcev, 178.110 (28,73) Srbov, 53.605 (8,65 %) Bošnjakov, 30.439 (4,1 %) Albancev in kar 30.170 (skoraj 5 %) tistih, ki se niso želeli opredeliti. HDI je v letu 2015 znašal 0,802, pričakovana življenjska doba ob rojstvu pa 76,2 let. Država je svojo popolno samostojnost dosegla 3. junija 2006. V mestnem okolju je živelo 64 % ljudi, od tega največ v glavnem mestu Podgorici, in sicer približno 150.000 (CIA Factbook)

Albanci poseljujejo južni del države ob meji z Albanijo ter območja Ulcinja, Tuzija in Plava, kjer predstavljajo večino. Pretežno so islamske veroizpovedi. Soočajo se z izključenostjo iz gospodarstva, vsakodnevno nedirektno diskriminacijo in so premalo zastopani v javnem sektorju. Izobraževanje v albanščini je sicer na voljo v osnovnih in srednjih šolah, vendar primanjkuje kvalificiranih učiteljev. Predstavniki albanske skupnosti opozarjajo tudi, da v primeru, ko so učenci poučevani v albanščini, albanska zgodovina in kultura nista vključeni v kurikulum (Minority Rights Group International).

3.2.5 Albanci v Sloveniji

Pripadniki albanske priseljske skupnosti v Sloveniji se v marsičem razlikujejo od ostalih priseljskih skupnosti, čeprav kot večina slovenskih priseljencev prihajajo s prostora nekdanje Jugoslavije. Njihov jezik ni slovanskega izvora, kar je zanje po eni strani prednost, če se znajdejo v le slovensko govorečem okolju, saj so se prisiljeni naučiti slovenščine. Čeprav jih je v Sloveniji dokaj malo, so zelo heterogena skupina glede na državljanstvo oz. izvorno državo in versko pripadnost. Z ostalimi priseljenci pa si delijo najneprijetnejšo plat izseljenstva oz. priseljenstva, in sicer tujstvo v deželi, ki postaja njihov dom, in vse pritiske, ki jih le-to prinaša s seboj. Kdo sploh je priseljenec? Je to tudi nekdo, ki sicer ni rojen v

Sloveniji, a ima slovensko državljanstvo, kar pomeni, da je v očeh zakona popolnoma enakopraven državljanom slovenskega porekla? Je to samo tista oseba, ki ima na ozemlju Republike Slovenije prijavljeno stalno bivališče, tista z začasnim pa ne? So osebe, ki so se rodile v Sloveniji in so potomci priseljencev, še priseljenci? Strinjam se z Žitnik Serafinovo (2009, 9), ki pravi, da »je s pridobitvijo državljanstva vsekakor rešen pomemben del specifično priseljskih življenjskih ovir; velik del težav, značilnih za priseljske situacije, pa ostaja tudi po pridobitvi državljanstva/.../S specifično priseljskimi težavami, pa se – ne glede na pridobljeno državljanstvo ne soočajo le priseljenci, temveč pogosto tudi njihovi potomci.« Terminološko ustrežnejše je torej govoriti o priseljenih prve in druge generacije.

Kržišnik – Bukičeva (2003, 219) navaja, da so se prvi Albanci v Slovenijo priselili v 19. stoletju, in sicer zaradi krvnega maščevanja. Tipični asimilirani albanski priimki so Tomori, Zamani, Šiftar, Mori, Koder itd. Na začetku dvajsetega stoletja so kot ekonomski migranti v Slovenijo prihajali Albanci iz zahodnega dela Makedonije, ki so opravljali slaščičarsko dejavnost. Med obema vojnama so Albanci iz aristokratskih družin iz severne in srednje Albanije bežali na Primorsko in Koroško. Leta 1946 so albanski študentje iz Albanije v Ljubljani organizirali prvo slovensko-albansko društvo prijateljstva, ki je prenehalo delovati, ko sta SFRJ in Albanija prekinili stike. Albanski študentje praviloma niso prihajali na študij v Ljubljano, saj je bilo študentsko življenje tukaj občutno dražje kot v Zagrebu, Sarajevu in Beogradu, pomembna ovira pa je bil tudi jezik. Število študentov se je še zmanjšalo po ustanovitvi Univerze v Prištini leta 1970 (prav tam).

V šestdesetih letih dvajsetega stoletja je v selitvene tokove vstopilo Kosovo (Dolenc 2005). Leta 1966 so na brionskem plenumu obtožili šovinistično politiko Srbom do Albancev in spremenili ustavo, ki je Albancem na Kosovu določila enake pravice kot Srbom in Črnogorcem, kar je bil začetek nacionalne in kulturne emancipacije Albancev, pravi Islami (1989). Zaradi vse večjih razlik v razvitosti med Kosovom in Srbijo ter ostalimi predeli skupne države so mnogi odhajali na delo v razvite regije Srbije in v Slovenijo (Islami, prav tam). Za razliko od ostalih priseljencev iz nekdanje SFRJ so Albanci edini, ki niso slovanskega porekla. Berishaj (2004a, 138) v jezikovni razliki vidi raven, ki lahko pomaga razumeti in razložiti drugačen odnos Albancev do Slovenije (v primerjavi z ostalimi priseljskimi skupnostmi). Nuja po obvladanju slovenščine se je albanskim priseljencem po njegovem mnenju postavila kot prvi pogoj socializacije in osnova za primarno integracijo, le-ta pa je vplivala na njihove nazore o kulturi in družbenih procesih. Omeniti še velja, da so v zadnjem desetletju obstoja SFRJ Albanci postali politični zavezniki Slovenije, kar po Berishajevem mnenju igra pomembno vlogo v predstavah slovenskih Albancev (prav tam). Podobno ugotavlja Kržišnik – Bukičeva (2003, 220):

»Proces socializacije Albancev v Sloveniji je treba gledati skozi prizmo političnih dogajanj na prostoru bivše Jugoslavije. Če začnemo z letom 1981 (po demonstracijah kosovskih študentov na Prištinski univerzi), se je pozicija Albancev tukaj spremenila. Za celotno bivšo državo so predstavljali 'destabilizirajoči dejavnik' in zato je bilo 'potrebno' na njih gledati temu primerno. Celotni propagandni stroj države se je obrnil proti Albancem. V Sloveniji ga je bilo čutiti drugače, pa vendar se v tem času ni bilo možno kulturno organizirati. Klub albanskih študentov ni več obstajal, novega pa niso dovolili organizirati. To obdobje 1981-1984 je za Albance v Sloveniji bilo (čeprav so bili v primerjavi z ostalo Jugoslavijo odnosi uradne Slovenije do Albancev dobri) obdobje, ki bi ga definirali kot obdobje 'čakanja na boljše dni'. Nekako se je to obdobje 'čakanja na boljše dni' razrušilo z objavo zbornika »Albanci«, ki ga je izdala Državna založba Slovenije. Mislim, da je to začetek obdobja drugačnega percipiranja Albancev. Bolj ko so se zaostrovali politični odnosi v bivši državi, bolj se je na Albance gledalo sproščeno.«

Delež v Sloveniji rojenega albanskega prebivalstva je bil ves čas nizek, zato Dolenc (2005) sklepa, da so albanske priseljenke hitro prevzele vzorce rodnostnega vedenja v Sloveniji. Reprodukativno zavest v smislu bolj racionalnega obnavljanja prebivalstva oblikujejo materialna osnova ter izboljšani socialni, urbani, zdravstveni in infrastrukturni standard, pravi Islami (1989). Bosna in Hercegovina ter Kosovo sta bili edini območji nekdanje Jugoslavije, od koder se je v tem obdobju priselilo več oseb, kot jih je že prebivalo v Sloveniji (Dolenc 2007). Osemdeseta leta so zaznamovali naraščajoča gospodarska kriza, konstantna rast zaposlenosti z nizko stopnjo brezposelnosti in nizko produktivnostjo. V Jugoslaviji so se začele velike politične spremembe, močna etnična homogenizacija v posameznih republikah, pojavili so se različni nacionalizmi in prvi medetnični spopadi na Kosovu (Dolenc, 2005). Slednji so botrovali povečanemu priseljevanju iz tega področja. Skoraj 50 % večje število priseljencev s Kosova je tudi posledica političnih dogodkov na Kosovu v osemdesetih letih, ko so se ekonomskim migrantom pridružili člani njihovih družin, kar je bil prvi večji val prisilnih priseljencev v Slovenijo, v tem primeru zaradi pritiska srbskih oblasti na lokalno albansko prebivalstvo (Gosar, po Dolenc 2007, 86). Po letu 1988 se je začelo stalno naseljevati vedno večje število Albancev (Šircelj, po Dolenc 2007, 87). Skenderi (1993, 738) je povedal, da so

»se Albanci od vseh območjih v Jugoslaviji najraje zaposlovali v Sloveniji, čeprav njihovo število ni bilo nikoli posebno veliko. Do vojne v Sloveniji jim je bilo tu v vseh pogledih dobro, tudi glede družbene obravnave. Počutili so se kot v 'svoji' deželi, prijavili so se začasno, a živeli tu desetletja. Dogajalo se je, da je bil en član družine prijavljen v Sloveniji, drugi pa doma. Kupovali so trgovine in hiše. Spominjam se, kako so po znanih poplavih zbrali samoiniciativno denar za pomoč poplavljenim. Vojno v Sloveniji sem preživel na Brezovici pri Ljubljani in vem,

da je prve dni več sto albanskih vojakov zapustilo vojašnice in so tako pomagali, da jih je bilo lažje zasesti. Vlada Slovenije se je do teh vojakov obnašala zelo korektno in humano. Kot podpredsednik Skupščine Kosova moram še poudariti, da ne bomo nikoli pozabili gostoljubnosti in vsega, kar nam je bilo v Sloveniji omogočeno v teh treh letih.«

Albanci so po letu 1991 med najpogostejšimi priseljenci. Ob popisu leta 2002 je 7.177 ljudi kot svoj materni jezik navedlo albanščino. Opredelili so se predvsem kot muslimani, ki med delovnimi selivci po osamosvojitvi predstavljajo zelo visok delež (Josipovič 2009, 36). Berishaj (2004a, 145) navaja, da je v Sloveniji okoli 750 Albancev katoliške veroizpovedi. Selitve Albancev v Slovenijo so izrazito spolno selektivne. To pokaže koeficient maskulinitete, ki je razmerje med številom moških in številom žensk, pomnoženo s sto. Kadar je vrednost tega koeficienta večja od 104, gre za družbeno pogojeno spolno selektivnost selitev (Šircelj, 2003). V vseh slovenskih popisih prebivalstva je za priseljene narode koeficient maskulinitete večji od 100. Za Albance je bil v vseh popisih veliko višji od 200; v popisu leta 1991 je znašal 199, leta 2002 pa 200. Dodala bi, da je v Sloveniji dejansko še manj Albanc, kot kažejo statistični podatki, saj mnoge, kljub temu da imajo urejeno stalno bivanje ali celo državljanstvo, zaradi šolanja otrok ali skrbi za starše živijo v izvornem okolju. Dolenc (2007, 88) navaja, da je slovenski jezik bil materni jezik za 17 tisoč narodno opredeljenega ali neopredeljenega priseljenkega prebivalstva neslovenske narodnosti, vendar močno podpovprečno za Srbe in Albance. Berishaj (2004a) vzrok za dokaj upočasnen proces asimilacije Albancev v Sloveniji vidi v ohranjanju tradicionalnih norm, nemotenem odhodu v izvorno okolje, ohranjanju živega stika z jezikom in kulturno tradicijo in njenim etosom. Prepričan je, da se zaradi teh okoliščin v Sloveniji ne počutijo ogrožene v ohranjanju tistega, kar pojmujejo kot nacionalna identiteta (prav tam). V letih 1991 do 2001 so se Albanci v Slovenijo priseljevali zaradi vojnih spopadov na Kosovu ter v okviru sodobne tajske migracije gastarbajterskega tipa z najmanj razvitih območij nekdanje Jugoslavije, Kosova in Makedonije (Dolenc 2007, 89). Berishaj (2004a, 142) opozarja, da se je del Albancev kot ekonomskih selivcev priselil tudi iz Črne gore. V Popisu 2002 je 7177 prebivalcev Slovenije kot materni jezik navedlo albanski jezik. Največ jih je prebivalo v občinah Ljubljana (1239), Maribor (918), Kranj (374), Celje (325) in Koper (240). Tisti, ki so se v popisu leta 2002 opredelili za Albance, so bili rojeni v naslednjih državah: 52 % v ZRJ, 25 % v Sloveniji in 20 % v Makedoniji. 84 % Albancev se je izreklo za muslimane, 6 % za katolike, 5 % jih ni želelo odgovoriti, 2 % sta se izrekla za ateiste (Popis 2002, po Komac idr. 2005). Kakšen je bil delež Albancev glede na celotno prebivalstvo Slovenije in delež Albancev glede na neslovensko prebivalstvo v popisih prebivalstva, ponazarja spodnja tabela (Popis 2002, po Komac idr. 2005).

Tabela 5: ALBANCI V SLOVENSkih POPISIH PREBIVALSTVA

Leto popisa	1961	1971	1981	1991	2002
Število oseb, ki so se v popisih narodnostno opredelili kot Albanci.	282	1266	1933	3534	6186
Delež oseb, ki so se v popisih narodnostno opredelili kot Albanci, glede na celotno prebivalstvo Slovenije.	0,02 %	0,08 %	0,11 %	0,18 %	0,31 %
Delež oseb, ki so se v popisih narodnostno opredelili kot Albanci, glede na neslovensko prebivalstvo.	0,4 %	1 %	1 %	2 %	2 %

Leta 1989 so se Albanci najprej organizirali v Kulturno društvo Albancev Migjeni (Kržišnik-Bukić, 2003), nato pa še v politični stranki Politična zveza Kosova, ki je bila prva albanska politična stranka organizirana v skupni državi. Leta 2004 so skupaj s preostalimi albanskimi društvi v Sloveniji ustanovili Zvezo albanskih društev v Sloveniji, katere zastopnik je Tahir Maliqaj. Slovenija še vedno ni uredila pravnega statusa novodobnih priseljskih skupnosti, za kar si že nekaj let prizadeva Zveza zvez (prej Koordinacija) kulturnih društev Slovenije. Leta 2003 so predstavniki Koordinacije na mednarodni konferenci European Commission against Racism and Intolerance predstavili vsebino Javne pobude za spremembo ustave, s katero so zahtevali nominalno uvrstitev v besedilo Ustave RS in ustavno opredelitev kot narodne skupnosti/manjšine v Republiki Sloveniji (Kržišnik-Bukić 2008). Kljub temu da so bili z vsebino Javne pobude v naslednjih letih seznanjeni vsi najodgovornejši politični subjekti, nanjo ni bilo odziva³⁷.

Od 6186 Albancev jih je bilo 3595 priseljenih z območja nekdanje Jugoslavije in 2346 potomcev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije. 2296 popisanih je kot svoj pogovorni jezik navedlo albanščino. Med Albanci, priseljenih z območja nekdanje Jugoslavije, je bilo 2613 moških in 982 žensk, med Albanci, potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije, pa je bilo 1339 moških in 1007 žensk (Medvešek 2007). Južnič (1993) pravi, da se največ Albancev v Sloveniji ukvarja s sadjem in zelenjavo, tisti po rodu iz Makedonije pa z lokali s prehrano. Podobno navaja Skenderi (1993). Med Albankami v Sloveniji je največ gospodinj (Šircelj, 2003). Med Albankami starejšimi od 15 let jih 27 % še ni rodilo, 12 % je rodilo enega in 27 % dva otroka (Popis 2002, po Komac idr., 2005), kar ne

³⁷ Junija 2013 je evropska poslanka Tanja Fajon predstavnikom nekaterih političnih institucij poslala pismo, katerega vsebina je objavljena na spletnih straneh poslanke in v katerem jih poziva, "da v duhu zagotavljanja enakopravnosti, pravičnosti in evropskega demokratičnega razvoja vzpostavi konstruktiven dialog z omenjenimi zvezami ter v oblikovanje, načrtovanje razvoja in reševanja manjšinskih politik in problematik vzame v obzir tudi skupine pripadnikov naših nekdanj bratskih narodov." Kot prvi korak na tej poti vidi zvišanje finančnih sredstev, namenjenih za kulturo in možnostim izobraževanja v maternem jeziku (tanja-Fajon, 2016, 20. april).

govori v prid stereotipom, ki letijo na številčnost albanskih družin. Delež samozaposlenih, ki niso kmetje, je najvišji med Albanci (po prav tam). Sodobna migracija po Dolenčevem (2007, 94) mnenju negativno vpliva na izobrazbeno sestavo prebivalstva, pri čemer poleg novodobnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine izstopajo priseljenci s Kosova, ki v Sloveniji v večji meri opravljajo najslabše plačana dela. Med zaposlenimi tujci jih je kar 95 % z do IV. stopnjo izobrazbe. Stereotipne predstave o priseljencih iz držav nekdanje SFRJ se pogosto nanašajo na njihovo neizobraženost, kar po Josipovičevih ugotovitvah za večino ne drži (2006, 172-173), vendar so Albanci poleg Bošnjakov tisti, ki imajo v povprečju nižjo izobrazbo od Slovencev. Med potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije so Albanci med tistimi z majhnim deležem visoko izobraženih (1,1 %), delež neizobraženih (brez izobrazbe ali nepopolna osnovna šola) pa pri njih znaša 5,6 % (Medvešek 2007, 55). Med njimi je 11,3 % zaposlenih in 2,6 % samozaposlenih in 7,7 % brezposelnih (prav tam, 59). Priseljeni Albanci imajo visok delež aktivnega prebivalstva in najvišji delež samozaposlenih (10,9 %), obenem pa tudi najvišji delež (14,4 %) brezposelnih in najnižji delež (5,6 %) upokojujencev (prav tam, 58).

V slovenskih knjižnicah (Virtualna knjižnica Slovenije) je na voljo 560 zadetkov s ključno besedo Albanci. Pretežno gre za članke (266 zadetkov), knjige oz. monografije (281 zadetkov) in diplomska dela (29 zadetkov). Največ del je v slovenskem jeziku (195), sledijo dela v hrvaškem, bošnjaškem ali srbskem jeziku (140), v albanskem pa jih je 91. Izpostavila bi raziskovalno nalogo Slovenija – moja druga domovina (Ramani, Xhini in Xhini 2014), ki so jo pod mentorstvom profesorice Helene Stepišnik napisali Albulena Ramani ter Merita in Diellëza Xhini, ki so se v Slovenijo priselile s Kosova. Anketirale so 50 oseb (34 deklet in 16 fantov) v starosti od 7 do 19 let. Vprašanja so se nanašala na njihove občutke ob prihodu v Slovenijo, na jezik, šolo, družino in možnost, da bi Slovenija postala njihova druga domovina. Izjemno pomembnost naloge vidim v tematiki in še posebej v dejstvu, da so jo spisale priseljene osnovnošolke. Hkrati gre za primer dobre prakse pri integraciji priseljencev.

4 PERCEPCIJE ETNOCENTRIZMA IN KSENOFOBIJE PRI ALBANSKIH PRISELJENCIH V SLOVENIJI: EMPIRIČNA ANALIZA

4.1 PREDSTAVITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA IN PRISTOPA K RAZISKOVANJU

Raziskave se običajno posvečajo stališčem večinskega prebivalstva, medtem ko stališča priseljencev do večinske skupnosti ostajajo slabo raziskana. To potrjujejo tudi Huddleston in sodelavca (2012), ko pravijo, da je v večino raziskav splošnega mnenja vključenih premalo priseljencev, še posebej tistih, ki niso državljani držav Evropske unije, medtem ko nacionalne in evropske raziskave redko zajamejo reprezentativne vzorce priseljencev. Posledično so priseljske politike in podpore pogosto zasnovane na omejenem razumevanju potreb, izkušenj in prizadevanj priseljencev oziroma vplivu dosedanjih akcij na njihova življenja. Raziskava *Percepcije slovenske integracijske politike* (Medvešek in Komac 2005) je prva raziskava, ki je merila stališča in mnenja priseljencev in potomcev priseljencev s prostora nekdanje Jugoslavije. Osredotočala se je na njihovo družbeno vključenost/izključenost. Zajela je majhno število (8) raziskovancev albanske narodnosti, zato le-ti niso obravnavani posebej. Na lestvicah socialne distance so bili Albanci vedno izpostavljeni kot manj ali nezaželeni: med vsemi ponujenimi narodi (Slovenci, Hrvati, Srbi, Črnogorci, Madžari, Makedonci, Italijani in Muslimani) so bili najpogosteje izbrani kot tisti, s katerimi bi se anketiranec čim manj družil ali se jih izogibal (Toš idr. 1997). Iz naštetih razlogov (priseljska manjšina, neraziskanost in očitna socialna distanca) je raziskovanje albanske priseljske skupnosti ter njenih percepcij etnocentrizma in ksenofobije smiselno in na mestu.

Na podlagi preučenih teoretičnih spoznanj s področja medetničnih odnosov, spoznavanja značilnosti albanske priseljske skupnosti v Sloveniji in rezultatov lastnega raziskovanja želim v tem delu odgovoriti na raziskovalno vprašanje: **Ali (in če da, kako) albanski priseljenci v Sloveniji zaznavajo etnocentrizem in ksenofobijo.** Kakšen pomen ljudje pripisujejo stvarim in dogajanjem okrog sebe, ne moremo dognati drugače, kot da stopimo v interakcijo z njimi, da sodelujemo z njimi in sproti preverjamo, če prav razumemo pomene ravnanj in dogodkov, tako nekako kot antropolog, ki proučuje neznano kulturo, svetuje Mesec (1998).

4.2 METODE ZBIRANJA PODATKOV

Predmet mojega raziskovanja so percepcije etnocentrizma in ksenofobije pri albanskih priseljencih v Sloveniji. Empirične podatke sem zbrala s pomočjo **kvalitativnega pristopa**, ker daje poudarek na proučevanje subjektivnih doživetij posameznika, na ugotavljanje pomena, ki ga ta pripisuje posameznim dogodkom ter se usmerja na proučevanje posameznih primerov (Vogrinc 2008, 14) in pridobiva znanje zaradi spreminjanja družbenih razmer v prid družbeno zapostavljenih kategorij (Toš in Hafner-Fink 1998, 201)³⁸. Percepcija oz. zaznavanje je »proces sprejemanja, predelave in primarnega interpretiranja informacij« (Ule 2009, 77). Z njim sporočilom iz okolja pripustimo dostop do zavesti in jih sprejmemo v nadaljnjo mentalno obdelavo. Pri tem gre za interpretacijo vtisov. Zaznavanje zajema sprejemanje in selekcijo dražljajev (informacije delimo na pomembne in nepomembne, jih ignoriramo, prilagodimo že obstoječemu kognitivnemu aparatu in jih poenostavimo oz. popačimo), kategoriziranje in organizacijo dražljajev ter primarno interpretacijo le-teh (Ule 2009, 78-79). Socialno zaznavanje pomeni predelavo informacij iz socialnega okolja – zaznavanje drugih oseb, socialnih situacij in nas samih (Ule 2009, 84). V procesu socialne kognicije ljudje na osnovi sveta okoli nas in znanja, ki smo si ga pridobili, presojava in ocenjujemo druge ljudi in nas same (Ule 2009, 84).

S pomočjo zbranega gradiva – transkripcije raziskovalnih intervjujev – sem skušala identificirati, opisati in razumeti konstrukcije sveta vpraševancev s poudarkom na dojemanju etnocentrizma in ksenofobije ter ugotoviti razlike in podobnosti med njimi. Uporabila sem **tehniko polstrukturiranega intervjuja**, vsak pogovor pa je imel tudi nekaj **značilnosti pripovednega** (v pogovoru sem se skušala čim bolj približati vsakdanji komunikaciji, imela sem čim manjšo usmerjevalno vlogo, pazila, da vpraševanec ne zatava preveč stran od teme, ga prosila za dodatno pojasnilo, podrobnejši opis ali razlago, mu postavljala dodatna vprašanja z namenom osvetlitve posameznih mest v pripovedi). Kot raziskovalka sem bila v času intervjuvanja neposredno vključena v okolje.

³⁸ Raziskovalni del magistrske naloge je potekal vzporedno s pisanjem teoretičnega dela, če štejem tudi nenačrtovane pogovore in mimogrede pridobljene informacije, od poletja 2012 do pomladi 2015 na področju Ljubljane. Temelji na intervjujih, ki sem jih opravila s pripadniki albanske priseljske skupnosti v Sloveniji (glej Tabelo 3.1). K boljšemu razumevanju percepcij in zgodb raziskovancev sta pomembno prispevala teoretično poznavanje opazovanih pojavov ter moji lastni stiki z Albanci in okoljem, v katerem živijo. Posebno vrednost ima po mojem mnenju pristnost nekaterih odnosov s pripadniki albanske priseljske skupnosti, saj trajajo že nekaj let in se niso vzpostavili zaradi mojih raziskovalnih namenov, kvečjemu nasprotno: druženje z Albanci in spoznavanje njihove kulture je spodbudilo moje zanimanje, ki ga je študij etničnosti in z njo povezanih pojavov še poglobil. S tem, ko sem se spoznala z vsakdanom raziskovancev, svojo raziskovalno dejavnost usmerila v vsakodnevne interakcije, komunikacije in interpretacijske vzorce v raziskovalni situaciji ter se približala raziskovancem, sem zagotovila večjo veljavnost rezultatov (Toš in Hafner-Fink 1998, 2002).

Pred intervjuvanjem sem si pripravila nekaj **okvirnih vprašanj**, ki so mi bila v pomoč pri vodenju pogovorov z raziskovanci (za prebijanje ledu, za usmerjanje pogovora, ko je zmanjkalo besed):

- Povejte mi kaj o sebi in svoji družini.
- Kakšne so vaše izkušnje s pripadniki različnih etničnih skupnosti? Imate prijatelje iz drugih etničnih skupnosti?
- Kako vidite odnose med posameznimi etničnimi skupnostmi v Sloveniji? Kaj vpliva nanje?
- Kako ste doživljali oz. doživljate odnose med različnimi etničnimi skupnostmi v vašem izvornem okolju? Kako jih je zaznamoval razpad Jugoslavije?
- Kako je potekalo vaše prilagajanje na življenje v Sloveniji? Kaj vam je bilo najtežje, kaj vam je bilo všeč?
- Imate kakšne izkušnje z nestrpnostjo in ksenofobijo? Kaj je po vašem mnenju vzrok zanj?
- Kako lahko posameznik prispeva k boljšim odnosom med pripadniki različnih etničnih skupnosti?
- Se je po vašem mnenju odnos Slovencev do (albanskih) priseljencev po osamosvojitvi spremenil?
- V čem so si Slovenci in Albanci podobni in v čem različni?
- Kako dojemate svojo etnično pripadnost?
- Kako pomembno se vam zdi ohranjanje svoje etnične pripadnosti?

4.2.1 Vzorčenje

Moje enote raziskovanja oziroma udeleženci raziskave so bili tri raziskovanke in trije raziskovanci albanske narodnosti, s katerimi sem prišla v stik s pomočjo skupnega prijatelja B., prav tako albanske narodnosti.³⁹ Uporabila sem **priložnostni način vzorčenja**, natančneje metodo snežene kepe, za katero je značilno, da raziskovalec poišče eno osebo, običajno iz ciljne skupine, in jo prosi, naj mu priporoči naslednjo osebo in tako naprej (Vogrinc 2008, 56). Proces zbiranja podatkov sem strukturirala tako, da sem v neposrednem stiku z raziskovanci oblikovala razumevanje njihove subjektivne resničnosti, kot metodo definirata Toš in Hafner-Fink (1998, 202). Zaradi zagotavljanja anonimnosti sem raziskovance preimenovala z drugimi albanskimi imeni⁴⁰. Prijatelj B. sam ni želel biti intervjuvan (razen če res ne bi dobila nikogar drugega), mi je pa pomagal vstopiti v kontakt s tremi raziskovanci: Sindi, Liridono in Bujarjem. Sindi mi je dala telefonsko številko od svoje sestre, ki je sprva pristala na intervju, dvakrat preložila dogovorjeni termin, nato pa sploh ni več poklicala. Menim, da so njene izkušnje s Slovenci preveč boleče, da bi jih delila z menoj, saj me je, ko sva prvič govorili po telefonu, vprašala: »Zakaj vas zanimajo ravno Albanci? Čudno mi je to, ker nas imajo Slovenci skoraj za cigane.« Liridona mi je omogočila intervju s Pjetrom, oba skupaj pa sta predlagala skupnega prijatelja Gjergja. Po intervjuju z Bujarjem sem intervjuvala še njegovo hčer Fjollo. Vse udeležence raziskave sem tako spoznala na dan intervjuja.

Pri navezovanju stikov z udeleženci raziskave sem upoštevala načela etičnosti. Vpraševanci so v intervjujih sodelovali prostovoljno, predstavila sem jim namene in cilje magistrskega dela ter kakšna je njihova vloga v njem oz. jim je to že delno predstavila oseba, ki sem jo prosila za pomoč pri iskanju raziskovancev. Nekateri so sodelovanje odklonili že njej. Pazila sem, da ne razkrijem identitete sodelujočih, ter spoštovala zasebnost in zaupnost (intervjuvance sem pred intervjuvanjem tudi opozorila, da lahko zavrnejo odgovor na kakšno vprašanje). Vnaprej so bili seznanjeni, da bom intervju snemala z diktafonom. Vsebine intervjujev nisem spreminjala oz. slovnično popravljala, da bi čimbolj ohranila avtentičnost povedanega. Z vpraševanci sem se sestala na različnih lokacijah: zasebna soba ob lokalu s hitro prehrano (Sindi), dnevni bar (Liridona), raziskovancevo stanovanje (Gjergj, Bujar in Fjolla) ter delovno mesto (Pjetër). Izbiro kraja sestanka je narekovala predvsem praktičnost za vpraševance. V pogovor z Gjergjem se je občasno vključevala še njegova žena, medtem ko se je sin umaknil, čeprav je nakazal, da bi imel kaj povedati, vendar nič prijetnega. Pogovoru z Bujarjem je

³⁹ Prijatelj B. predstavlja moj prvi pristnejši stik z Albanci in je bil v veliki meri posrednik pri sklepanju mnogih drugih znanstev, kar je posledično vodilo do spoznavanja meni do tedaj skorajda neznanne kulture, kasneje pa k preučevanju albanske priseljenske skupnosti v Sloveniji v mojem diplomskem delu. Na podiplomskem študiju sem poglobila svoje znanje o ksenofobiji in etnocentrizmu ter sklenila v magistrskem delu obe področji povezati.

⁴⁰ Izbirala sem med imeni, ki sem si jih zapomnila v družbenih s pripadniki albanske priseljenske skupnosti.

prisostvovala tudi njegova žena, ki je zaradi njenega pomanjkljivega znanja slovenščine (oziroma mojega neznanja albanščine) nisem mogla intervjuvati, je pa z zanimanjem spremljala pogovor in občasno kaj komentirala, kar mi je njen mož tudi prevedel. Med intervjuvanjem Fjolle sta bila prisotna starša: Bujar in njegova žena. Gjergj, Fjolla, Bujar in Sindi imajo slovensko državljanstvo, samo ena raziskovana oseba (Sindi) je rojena v Sloveniji. Vsi raziskovanci živijo v Ljubljani oz. bližnji okolici. Med seboj se razlikujejo še po verski pripadnosti, izobrazbi in času priselitve v Slovenijo. Dve raziskovani osebi sta tukaj obiskovali osnovno in srednjo šolo ter bili zaposleni (Sindi in Fjolla), ena ni zaposlena (Liridona), ena (Gjergj) je že upokojena, ena (Pjetër) je bila v času intervjuja zaposlena kot samostojni podjetnik, ena (Bujar) pa je čakala na upokojitev. Raziskovanci so se med seboj razlikovali tudi po verski pripadnosti, doseženi izobrazbi in obdobju priselitve (glej Tabelo 6). Skupno jim je to, da vsi izvirajo s Kosova⁴¹.

Tabela 6: RAZISKOVANKE IN RAZISKOVANCI GLEDE NA VERSKO PRIPADNOST, DOSEŽENO IZOBRAZBO, ČAS IZVEDBE INTERVJUJA IN OBDOBJE PRISELITVE

RAZISKOVANEC OZ. RAZISKOVANKA	VERSKA PRIPADNOST	DOSEŽENA IZOBRAZBA	ČAS IZVEDBE INTERVJUJA	OBDOBJE PRISELITVE
Sindi	muslimanka	poklicna	avgust 2012	rojena v Sloveniji
Liridona	katoličanka	višješolska	avgust 2012	1999
Pjetër	katoličan	poklicna	april 2013	1999
Gjergj	katoličan	gimnazija	april 2013	šestdeseta
Bujar	musliman	srednješolska	april 2015	osemdeseta
Fjolla	muslimanka	osnovnošolska	april 2015	1999

⁴¹ Želela sem pridobiti raziskovance z različnih področij, a je povsem slučajno naneslo, da vse osebe, ki so prijatelju B. ali meni »prekrižale pot« pri iskanju raziskovancev, izvirajo ravno s Kosova.

4.2.2 Potek obdelave podatkov

Pri obdelavi podatkov sem sledila Mesčevim (1998) napotkom. Vsebino pogovorov sem na podlagi zvočnega zapisa dobesedno napisala. Transkripte intervjujev sem pred kodiranjem večkrat prebrala, v njih označila besede oz. stavke, ki so relevantni za preučevanje raziskovančevega dojetanja sveta, predvsem ksenofobije in etnocentrizma, ter jim pripisala kode I. reda oz. izkustvene posplošitve. Empirične postavke (enote besedila) z isto izkustveno posplošitvijo sem združila v kode II. reda oz. pojme. Zaradi boljše preglednosti sem dele besedila (citate oz. kodirne enote) posameznega intervjuja s pripadajočimi izkustvenimi posplošitvami in pojmi vpisala v tabelo s tremi stolpci. V prvi stolpec sem vpisovala citate oz. kodirne enote, v drugi izkustvene posplošitve in v tretji pojme. Ugotovila sem, da se nekatere teme v posameznih intervjujih ponavljajo, zato sem pojme z enako vsebino preimenovala tako, da so bile v vseh intervjujih enake. Tako sem dobila teme, ki jih podrobneje predstavljam v naslednjem poglavju.

4.3 PREDSTAVITEV IN INTERPRETACIJA REZULTATOV

Pri pridobivanju podatkov sem dosledno upoštevala **načela kvalitativne metodologije** (Mesec 1998): prisluhnila sem raziskovancem ter jim omogočila, da izrazijo, kar je pomembno z njihovega vidika in jim pustila do besede: usmerila sem se na stvarne življenjske probleme raziskovancev, prizadevala sem si biti sprejemljiva in odprta za različne podatke ter skušala preučevati raziskovane v njihovem vsakdanjem okolju. Raziskovancev nisem omejevala z natančno vnaprej določenimi vprašanji (čeprav sem imela pripravljen nabor bistvenih, so mi služila predvsem na začetku intervjuja ter kasneje, ko sem vpraševanca usmerjala nazaj k temi), ampak sem jim predvsem omogočila, da so mi povedali tisto, kar je po njihovem mnenju pomembno. Vsi pogovori so potekali v zelo sproščenem ozračju, k čemur sta zelo pripomogla pripravljenost sodelujočih, da mi pomagajo po svojih močeh, in še bolj gostoljubje, ki sem ga bila deležna pri treh pogovorih, ki so potekali na domovih raziskovancev. Običajno jih je zanimalo kaj več o meni: od moje etnične pripadnosti do poklica, zakonskega stanu in motivih za pisanje o Albancih, kar je pripomoglo k ustvarjanju sproščenega vzdušja, zaupnosti ter medsebojnemu sprejemanju in spoštovanju, ki so nujni pogoji za dostop do raziskovančevih osebnih interpretacij socialne realnosti (Sagadin, po Vogrinc 2008, 109).

Pred predstavitvijo rezultatov raziskave po posameznih pojmihi na kratko predstavljam udeležence raziskave.

Sindi (zgodnja trideseta, muslimanka, samska) je rojena v Sloveniji. Oče je v Sloveniji bival že pred poroko. Vzgajana je bila v muslimanski verski tradiciji. Njeno življenje je zelo zaznamovala očetova smrt. Po osnovnem šolanju se je izučila za slaščičarko. Zgodaj je začela služiti denar in tako pomagala družini, predvsem materi. Zaradi nestrinjanja z materjo in sestro se je odselila od doma in živi sama. Izpostavlja predvsem razhajanja med slovenskim in albanskim oz. muslimanskim načinom življenja ter iz tega neskladja izhajajoče iskanje lastne vloge v precepu med enim in drugim.

Liridona (poznata petdeseta, katoličanka, poročena) je na Kosovu zaključila višjo pedagoško šolo, nato pa se je z možem (ki je imel tam obrt) preselila v Vojvodino. Zaposlena je bila kratek čas, a je zaradi družinskih razmer (vzgoja lastnih otrok in skrb za ostarele moževe starše) ostala doma. Konec devetdesetih se je družina preselila v Slovenijo. Otroci so odrasli, veliko dela na sebi, predvsem reflektira in osmišlja svojo preteklost in sedanjost. Njena pripoved je zelo poglobljena, jezik pa bogat. Pomanjkljiv slovenski besedni zaklad nadomešča s srbohrvaškim: *še bolj bi povedala, če bi boljše govorila slovenščino. Bi bilo lažje in lepše bi se ... kako se reče ... našlo pravi odtenek. Prave besede in življenje izgleda lepše, zato ker ga lepše formuliraš. Ni mogoče tko lepo, ampak sem se trudila, da povem res tko, kar je moje videnje, kako jaz razumem te besede.*

Pjetër (zgodnja šestdeseta, katolik, poročen) izhaja s Kosova. Kot obrtnik je delal v Vojvodini, zadnjih trinajst let z družino živi blizu Ljubljane. Hitro vzpostavi stik z ljudmi. Poudarja pomen poznavanja jezika okolja. Meni, da smo najprej ljudje, božji otroci, šele nato pripadniki določenega naroda ali vere. Na prilagajanje okolju in medsebojno prevzemanje navad gleda kot na nekaj pozitivnega, evropskega (nacionalnega).

Gjergj (sedemdeseta, katolik, poročen) živi v Sloveniji približno pet desetletij. Sem je prišel, da bi študiral, vendar ni dobil štipendije, zato se je zaposlil in pokojnino zaslužil kot obrtnik. Aktivno je bil vključen v kulturno življenje Albancev v Sloveniji in je dober poznavalec zgodovine svoje etnične skupnosti, kar zelo zaznamuje njegovo pripoved. Njegova žena je – nasprotno – v svojih komentarjih poudarila dogodke, ki so neposredno vplivali nanje kot družino.

Bujar (poznata petdeseta, musliman, poročen) je v Slovenijo prišel zaradi zaposlitve, ki je kot mnogi drugi na Kosovu ni našel. Družino si je ustvaril na Kosovu in jo obiskoval nekajkrat letno. Konec devetdesetih je v Slovenijo pripeljal še ženo in najmlajšo hčer, kasneje pa še ostale otroke. V času intervjuja je v stanovanju živel skupaj z ženo in najmlajšo hčerjo, pet otrok je že poročenih (ima pet vnukov) oziroma delajo in živijo drugje.

Fjolla (zgodnja dvajseta, muslimanka, samska), Bujarjeva hči, je Kosovo zapustila tik pred začetkom vojne, še kot predšolski otrok. Živi skupaj s starši, po izpitih zaključuje srednješolsko

izobraževanje in je zaposlena. V Sloveniji se počuti doma, izvorni kraj na Kosovu ji ni všeč, ker se je navadila na mestno življenje. V prihodnosti se vidi v tujini, kjer so njeni sorojenci, in (kljub precejšnji kritičnosti do tradicije) poročeno z Albancem in z lastno družino.

Teme, ki so se v različnem obsegu pojavile v vseh intervjujih, so relevantne za mojo raziskavo in predstavljajo posamezne pojme, so naslednje:

Šolanje (otrok) v Sloveniji, Odnos do lastne etnične in verske identitete, Doživljanje Slovencev in Slovenije, Doživljanje albanske etnične skupnosti, Dojemanje življenja na Kosovu pred in po selitvi, Odnosi s pripadniki drugih etničnih skupnosti.

Pojem **Družina in njen pomen** se je pojavil v štirih intervjujih⁴², pojem **Vzrok priselitve** pa v petih.

Pojma **Društvo Albancev Migjeni** ter **Odnos do Albancev v Kraljevini SHS in SFRJ** sta se pojavila pri enem raziskovancu in sem ju vključila v predstavitev rezultatov zaradi bogate vsebine in ker sem ju začutila kot Gjergju zelo pomembni temi.

4.3.1 Družina in njen pomen

Raziskovanki, ki nimata otrok, sta pripovedovali o svoji primarni družini, ostali štiri raziskovanci pa o lastni. Sindi je govorila predvsem o slabih odnosih med njo in ostalimi ženskami v primarni družini ter sorodstvu. Z domačimi je bila v nenehnem konfliktu, saj se je počutila izkoriščano: *Jaz sem delala, v šolo hodila, dala za račune in mesečno, kredit dvignila, da bo mami, ko bo v penziji, ko ma penzijo od fotra, da kupmo stanovanje, da bo ona lahko notri. Takrat nisem razmišljala. Par let sem delala, delala. S sestro se nisva razumele. Daj, za cigarete nimam. Sem dala. In ona en dan spet. Sem rekla, da nimam. Pejd delat. Ne bom ti dala. Dosti je. Začela me je tepst, mamica je potegnila na njeno stran. Boga je. Kako boga? K riti ji vse nosim. Meni se je zdelo za malo, da samo jaz, drugi pa nič. Vedno se je čutila drugačno od drugih: Jaz sem se rodila čisto neki x od vseh. Edina sem mela pogum, da sem šla lahko stran. Ne da sem mogla proč. Jaz sem bila trmasta glede tega, da sem se spravila stran. Delam, sposobna sem. Ponosna je, da je lahko šla stran, a se zaveda, da bi ji bilo marsikaj prihranjeno, če ne bi izgubila očeta: umrl je, ko je bila Sindi v prvem razredu: *V prvem razredu sem bila, ko je umrl. Se ne spomnim tako, kaj vse je bilo. Njegova smrt jo je zelo prizadela, saj je bila od vseh otrok najbolj navezana nanj, čeprav je bil strog: Ko je umrl, se mi je podrl svet. Vse se je spremenilo. To je bilo res pretežko dojet. Živeti naprej, drugače je bilo. On je bil strog. Ful. Ko je on prišel v blok, so vsi otroci zbežali. Od sester sem tudi drugačna. Ko smo bili majhni ... Kdo ima rad mamico, kdo pa očeta. In so vsi šli k mami, jaz pa k očetu. Jaz brez fotra nisem mogla nič. Po njenem mnenju jo je izguba očeta – glave družine – kasneje privedla do tega, da je šla od doma, da živi sama in da za razliko od svojih albanskih vrstnic ni poročena. Če bi bil oče še živ, bi bilo drugače. Bila**

⁴² Bujar in Fjolla ter Pjetër in Liridona so iz istih družin.

bi poročena po mojem. Pa kup otrok. Bi mi enga spoznal dol, ne bi sama zbrala. In tudi moja sestra ne bi šla z enim Slovincem. To bi bilo čisto drugače.

Liridona je bila kljub izobrazbi zaposlena le kratek čas, nato je bila doma: *Zaradi okoliščin doma – sem imela starše od mojega moža in njegovega starejšega brata bolnega in moje otroke, tko da sem jaz takrat bla potrebna doma. Mož je dobro zaslužil, vedno eno dobro življenje. Nikol preveč high, ampak lepo, skromno življenje in jaz sem rada bla doma. Služila sem otroke moje, starše od mojega moža.* Sprva je vlogo matere (z možem imata tri sinove) in gospodinje doživljala kot oviro za samouresničitev, zdaj vidi le pozitivne strani: *Tko da zdaj sem zadovoljna, da sem bla doma. Kot žena mogoče se nisam ostvarila, kot je bilo treba, ampak na drugi strani sem vesela, da so moji otroci zelo zelo hvaležni, da so veseli, da so vedno mamu imeli ... Pravim, ni mi žal, zato ker sem pustila neki, kar drugi nimajo. Tudi če imajo bolj finančno situacijo, ampak to, kar sem jaz v moji družini v njihovi psihi naredila za njih, to pa ... če bi delala, ne bi bilo časa za to, ne bi bilo možnosti za to. Tko sem jaz vedno z mojim primerom njim pokazala to pot.* Zadovoljna je, ko vidi, da se ji je to obrestovalo pri odnosih v družini: *Vedno sam skrbela, da oni imajo to, kar jim je v tem trenutku potrebno. Vedno sam bila tuki, da jih ... da se skupaj učimo, da govorim z njimi, da jim razložim, da jim navdihujem neke smernice v življenju. Po mojem mnenju, zadovoljna sam. Zato ker zdaj vidim, da so res ... da okolje, v katerem oni delujejo, to primečuje, opazuje. S svojo predanostjo je ohranila in okreplila povezanost v družini: pri nas kreganja ni, egoizma ni. V naši družini nihče ne dela osebno, sam za sebe. Vsi smo povezani tko neprimetno, neinvazivno, ampak nismo egoistični.* Otrokom je pomagala tudi pri učenju in tako izboljšala svoje znanje slovenščine: *Jaz sem skozi njih naučila ta jezik. Jaz vprašam, kaj to pomeni, pa meni prevedejo to na naše pa na srbski pa neki pa se kombiniramo. Pa jaz pomagam. Tko, da je to bilo učenje pa igra v enem.*

Gjergj je svojo družino predstavil na kratko. Ženo je spoznal že pred prihodom v Slovenijo. *Ne, dol (sta se spoznala, op. avtorice). Ona je prišla za mano, da bi študirala. Ona in njen brat. Pravzaprav sem jih jaz prepričal, naj pridejo, da bosta našla kakšno štipendijo pa to. Ker tudi za časa Jugoslavije dol niso dajali kr tak štipendije. Si mogo bit iz dobre familije, iz dobre ... si mogo bit malo rdeče pobarvan ali pa kdo iz družine. V moji družini nobeden ni bil rdeč. Od moje soproge tudi ne. Smo se zanašali na tega mojega znanca, ki je bil rdeč, pa ni mogel nič zrihtat. Ne dol, tukaj sva se poročila.* Imata dva sinova: *Ja ja, dva sina imava, tukaj rojena.* Njegova primarna družina je bila precej številna in se je razselila po svetu, zdaj pa sta mu ostala le še brat in sestra: *Še enega brata in sestro imam. Ostali so že umrli. Tu v Ljubljani. Osem nas je bilo na začetku. Imel sem eno sestro, ko je bila v Puli. Ona ni imela otrok. Eno sestro sem imel v Mostarju. Ona ima 2 otroke. Je umrla, otroci so ostali. En brat v Ljubljani ni imel otrok, eden pa je imel 2 punce. Ena tu živi, ena se je poročila za Italijana. Tako, da smo zgubljeni.* Ima tudi vnuka.

Bujar se je, skladno s tradicijo, poročil z muslimanko. Imata tri sinove in tri hčere. Stari so 32 tavelka, 29, 28, 27, 26, tamala je 22. Najmlajša hči še živi doma. *Prva hčerka ma dva, druga tri, sinovi še niso poročeni. 5 vmukov.* Tudi otroci pri iskanju partnerjev sledijo družinski tradiciji: *Večje, k sta poročene, isto imajo*

muslimana, tamal je zdej najdu eno v Angliju, isto muslimanka, ne. Sam izhaja iz velike družine in ima 4 brat, 4 sestre.

4.3.2 Vzrok selitve

Sindijina starša sta se v Slovenijo priselila zaradi očetove službe: *Oče je prišel prvi. Bil je v vojski, pilot. Njega so tudi prej policaji rabili za kakšne stvari. Vem, da je za policijo delal. Ko se je poročil z mamico ... on je bil že prej tukaj. Pol je šel dol, se poročil in pripeljal mamico.* Liridona in Pjetër sta želela boljše pogoje za svoje sinove: *pol pa smo prišli tuki v Slovenijo. S tem namenom, da bodo otroci tuki, da jim bo bolj. Lažje življenje, lepše. Slovenijo so izbrali, ker jim je bila všeč: meni pa možu je bilo všeč tuki. Sestra od mojega moža živi dolga leta v Postojni. Smo bili nekajkrat tuki. In obema nam je bilo všeč. Narava, okolje ... vse in smo to zbrali za mesto življenja za naše otroke. Smo mislili, da je to najboljšo. Zdaj bomo videli, kako se to vse izhajalo. In to je bila motivacija. Vse je blizu. Italija, Avstrija, Hrvaška ... Mislim, enostavno nam je bilo všeč. Gjergj je prišel v Slovenijo povsem naključno in želel nadaljevati študij: *Študiral sem pol semestra v Skopju. In glih takrat je bil ta zemljotres. Tam sem spoznal enega Albanca, ki se je mogel po vseh teh, ne vem ali je bil komunist, al ne vem kaj, bom js zrihtal nam Albancem, ki imamo status študenta skopske univerze in bomo v Ljubljani dobili štipendijo in nadaljevali študij tam. Ok, pa smo šli z njim. Vsi, ne samo jaz, pa stric njegov, pa to. In potem nam ni uspelo glede štipendije. Ker je zaključil gimnazijo, je imel veliko možnosti za zaposlitev: Ko sem prišel, sem imel status študenta. Ampak ni moglo bit govora o dobivanju kakšne štipendije, zato sem iskal službo in najdo službo. Službo si dobil takoj, če si htel. Kot gimnazijec sem dobil takoj službo in to dobro službo.* Bujar ni mogel dobiti zaposlitve na Kosovu, čeprav se je izšolal za strojnega tehnika: *Ko smo bili mladi, smo bli v vasi, v srednji šol sm bodu dol, pol službe ni bilo in sem mogel it. Tako kot vsi vrečko in gremo.* Od doma je odšel pri enaindvajsetih letih: *Kok sm bil star, takrat sm bil 24 al neki. Ne, prvič 21, men se zdi, pol k sm šou drugič 24, ko smo se poročili. 21 pa še neki ja.* V tistih časih (začetek osemdesetih) se je v Slovenijo dalo dobiti službo: *Strojni tehnik. Takrat se je dalo službo dobit.* Fjolla bi verjetno ostala na Kosovu, če se ne bi pripravljala vojna, kot pove njen oče: *Ona je imela ene kontrole, k je bla mejbna, tle pr zdravniku, ne, oni so bli še dol, ne, pol je bla, pol pa je začela skor vojna in pol oni so prišli z avtobusom. Ja, tanki so šli za dol, ne, ona je vidla, k je šla z avtobusom, mi k smo pršli z avtobusom, tanki iz Beograda z vseh strani so šli proti dol, mi smo jih vidli, da so šli, ne, pol čez tri al dva mesca so prišli še ostali.**

4.3.3 Šolanje (otrok) v Sloveniji

Sindi in Fjolla sta o šolanju v Sloveniji lahko podali izkušnje iz prve roke. Sindi je po osnovni šoli obiskovala slaščičarsko šolo. *Ja. Slaščičarsko.* Povedala je, da so jo učenci zmerjali, da je Šiptarka, na kar

je odreagirala s fizičnim obračunom: *O, je blo. (na vpr. A so te kej ...)* Šiptarka. *Jaz sem se tepla. Mogoče imam v krvi, da se tepeš. Zdajle, ko pogledam, ko pomislim zdaj ... pa kaj. In tudi drugi majo obnašanje drugač kot včasih.* Zaradi slabega gmotnega položaja družine je morala sama poskrbeti za kritje stroškov šolanja: *Ne, delala sem (tudi, ko je še živela doma, op. avtorice). Po dve službi.* Ostali raziskovanci so lahko govorili o šolanju otrok. Fjollina izkušnja je podobna, le da jo opiše podrobneje. Pred vstopom v šolo je obiskovala vrtec: *Ne, v vrtec sm šla prvo, da sm se mau jezik naučila, pa se navadla na to. Že tam se je soočila s ksenofobijo s strani vrstnikov: Težko je blo, začetki so itak skos težki, pač vrstniki so bolj taki, itak je bla vojna takrat, vsi so uporabljal besedo šiptar, čeprav niso vedl niti kaj pomen, znal so te prizadet z besedami. Tut če so bli 5 let stari. Bl slovenski, bolj so bli oni taki. Npr. v vrtcu se otroci niso hotl igrat z mano, skos so me ščipal, porival skos, so me ubistvu postavljaj v kot, zdej sm pa sama. Ja, no takrat, takrat sm ubistvu to najbolj občutla. Pol pa vsakič manj. Ne, to ne (ni se stepla, op. avtorice).* V osnovni šoli je bilo bolje, čeprav ne zna povedati, zakaj: *Ja, v šoli ne vem, navadl so se name, pač da sm tujka, jst sm tut na njih in je blo lažji, in pol je blo tut z leti velik lažji.* Ne spomni se, da bi na šoli prihajalo do sporov med učenci različnih narodnosti: *Ne, mislim da ne, ker na moji šoli je bilo velik teh različnih nacij, tko da se ni niti tok opazl.* Več konfliktov je bilo med fanti: *Ja, fantje so itak bolj konfliktni, takoj se skregajo, al pa kej, takoj grejo na nacijo pa vero pa to, punce so itak bolj mirne in se sploh ne spuščajo v to.* Ni občutila, da bi učitelji zaradi etnične pripadnosti različno obravnavali učence: *Pa niso delal nekib razlik med nami, vsaj nism občutla tega, ne. V sredni pa sploh nism. Tko, da v srednji mi je bilo ubistu še najlažji, ko ni noben več gledu, kaj si, iz kje si.* Na zmanjšanje ksenofobije je po njenem mnenju vplivala številčnost priseljske populacije in prilagoditev na obeh straneh: *Pomojm tut z leti, k se jih je že tok preselil sm, pač navadš se na to. Ja, vsi skupi navadmo pač med sabo.* Ne spomni se, da bi kdaj učiteljice morale poseči v spore: *Pač ne spomnem se, da bi kakšna taka situacija (da bi učiteljice posegle vmes, op. avtorice), pač saj ne na mojih šolah, k sm bla, pač na osnovni pa srednji.* Ne, učiteljem ne domačim ni govorila o neprijetnostih: *V vrtcu sm pa itak zadržala to zase, nism govorila nobenmu, k tut slovensk nism znala dobr, kako bi pol karkol povedala, nistem niti doma govorila, sm raj zase zadržala. Ne vem, al me je blo sram al, pač pol sm vedla, da bo tudi njimi težko, k bi vedl, kok je men težko v vrtcu, sm rajš pol zase zadržala.*

Liridona je bila zelo vpletena v šolanje otrok. Otrokom je pomagala pri učenju in tako izboljšala svoje znanje slovenščine: *Jaz sem skozi njih naučila ta jezik. Jaz vprašam, kaj to pomeni, pa meni prevedejo to na naše, pa na srbski, pa neki pa se kombiniramo. Pa jaz pomagam. Tko, da je to bilo učenje pa igra v enem.* Kljub materini pomoči je najstarejši sin ponavljal prvi letnik srednje šole, saj se v treh mesecih pač ni mogel dovolj dobro naučiti jezika: *Ta starejši je bio star takrat 14 let, zaključil je osnovno šolo, pa nismo imeli časa izbrati šolo, naučiti jezika. Vsi so govorili, bo šlo, takoj se bo naučil jezika. Ni šlo. On je prvi letnik ... Kako se reče? Ponavljal. Velika škoda, zato ker je bil odličen v Vojvodini. To je bil prvi šok.* Mlajšima sinovoma je bilo lažje, zato so se stvari uredile: *Ta drugi pa se je znajdu, ta je bil bolj tak, se bolj trudu, se znajdu bolj in ni bilo problema. Najmlajši pa je še bil doma, ni hodil v šolo. Nekak smo se znajdli.* Ne more reči, da so bili otroci v šoli deležni direktne

nestrpnosti, a so jo v določenih trenutkih občutili: *Čutil, da si nezaželen, da si, ne vem kako bi to pojasnila. Nimam besed, ampak se občuti, da je razlika. S strani otrok. Bolj jo je prizadela nestrpnost s strani učiteljev: To me bolj tko, kako bi rekla. Sama sem končala tisto višjo pedagoško in vem, kako je to. Vem, kakšen je ta poklic. In to mi je bilo težko.*

Pjetër je občutil nekaj pritiska s strani šole glede uporabe jezika, ko je najmlajši sin začel hoditi v osnovno šolo: *S ta malim, na začetku leta, sedaj ima 18 let, so me spraševali, kako mi govorimo doma in so vedeli, da smo mi iz Vojvodine. In so rekli, da če v albansčini in srbsčini, da je to narobe, da moramo samo v slovenščini, zato ker ta mali ne zna dobro govoriti slovensko. In sem rekel, kako mi lahko pravijo, da ne zna dobro govoriti slovensko, če je bil 2 leti v vrtcu in na začetku prvega leta v osnovni šoli in so rekli: »Ta mali govori, kot da je rojen tukaj«. In zdaj na enkrat ne zna govoriti lepo slovensko. »Ja bilo bi fajn, da se vi pogovarjate po slovensko«, in sem rekel, da se bova trudila. Ampak to ni šlo. Sinova profesorica na fakulteti do četrtega letnika ni vedela, da je le-ta Albanec, nakar jo je zanimalo, koliko jih je v družini: *Edi, a si ti Albanc?«* Zato ker niso vedli do zdaj, ampak škoda, da ga niste slišali, evo on glib pred enim tednom je prvi na tekmovanju za mladi podjetnik v Gea kolidžu in je osvojil prvo nagrado. In zato je rekla profesorica, če je on Albanec. In je reko. *»Pa kolik vas je doma, a vas je velik?«*. Pa tud Slovence, js berem, so družine tudi po sedem otrokov.*

Oba Gjergjeva sinova sta rojena v Sloveniji: *Ja, ja, dva sina imava tukaj rojena. Ta mlajši je naredo srednjo šolo, ta starejši je pa študiral.* Pošali se, da bolje govorita slovensko kot albansko: *Dobro, govorita malo albansko, ampak med sabo komunicirata slovensko. Kadar se kregata tudi. Ne znata se na albanskem jeziku kregat.* V šoli so jim svetovali, naj z otrokoma doma govorijo albansko: *Ko je ta starejši začel v šolo hodit, je bila v šoli ena psihologinja, ki se je pogovarjala z njimi in otrok kot otrok včasih pove kakšno stvar, brez da ga ti vprašaš. In je rekel psihologinji, da je Albanec. Potem je ta psihologinja začela, zakaj je on to rekel. Me zanima, kateri so njeni otroci in njeni starši. In grem jaz po rezultat. Po rezultat sma hodila, ali je dozorel za šolo ali ne. Je rekla, da je čakala, da vidi, kateri sem jaz. In sem rekel, zakaj pa? In je rekla, da sina ni nič vprašala, ampak je sam rekel, da je Albanec. Odgovoril sem, da je res, da se ni zlagal. Potem jo je zanimalo, kako se mi pogovarjamo doma. In sem rekel, da s sinom albansko. Je rekla, prav, ker dajte. Eni mi pravijo, da zaradi šole, zaradi pouka, da naj ne. Je rekla ravno nasprotno: »Jaz vam svetujem, vi če govorite 2 jezika s sinom se mu bo razvil intelekt.« Tako, da smo kr albansko govorili. Mlajši sin, ki še živi doma, je na začetku intervjuja namignil, da je imel veliko težav, vendar ni hotel govoriti o tem in je odšel v svojo sobo. Oče je njegove besede pokomentiral: *Ne, on nobenih težav ni imel. To, da se ni hotel učiti, je druga stvar. Take težave je imel. Ampak oni starejši, k se je hotel učiti, se je učil, končal gimnazijo, končal je fakulteto. Ta pa je imel težave, se ni hotel učiti.* Bujar prizna, da o šolanju otrok ne ve kaj dosti, saj zaradi dela ni pogosto hodil na govorilne ure oz. roditeljske sestanke. Meni, da je otrokom v šoli bilo v redu: *Ne, ni blo zoprno, ampak tko ti bom povedu, bolj mal sm šu na te sestanke, k sm mogu delat cele dneve, da preživljam družini, veš da redkokdaj sm šu. Uredu jim je blo, kaj nč.* Zmerjanja med otroci ni jemal preveč resno, saj je med otroci vedno kaj: *Sej veš otroci k otroc, včasih so rekli, tisi Albanc bejši stran, ampak tko ne moreš, ti otroc, k**

vse sorte reče, to ne moreš vzet za resno. Ne vem, nikol niso prišli, da bi rekli, ja da ta me zmerja, da sm, ne vem, uredu je blo, super.

4.3.4 Odnos do lastne etnične in verske identitete

Sindi se je sprva svoje etnične pripadnosti sramovala, zdaj pa jo je sprejela, čeprav izključi ponos: *Čist ... ne da sem ponosna. To sem, kar sem. Včasih pa me je bilo sram, rečem, da sem Albanka. Do osmega razreda mi je bilo nerodno. Drugače so sprejeli. Šiptarka.* Nekje do dvajsetega leta se je zaradi etnične pripadnosti stepla: *Vseeno mi je. Prej pa sem se stepla. Do dvajsetega leta. Izraz Šiptarka dojemam kot žaljivko: Šiptarka je ena žaljivka. Albanc je Albanc. Čeprav mi Shqiptari, to je drgač. Mi med sabo lahko rečemo to. Kot da bi eden rekel Bosanc. Tudi njih žali to. Ne moreš reči to. Pri Albancih je pa to ta beseda.* Pri tem je pomembno, kdo in s kakšnim tonom jo izreče: *Je pa odvisno, kdo mi reče. To je tudi vprašanje. Na kakšen naglas reče. Odkar živi sama, je opustila vero: Ko sem bla doma, sem bajram pa vse to držala. Pol pa nič več. Zame je bog samo eden. Vera ... Ne držim se, meni je vseeno. Bog je samo eden, samo eni drugače razmišljajo. Zaradi razlik med slovenskim načinom življenja in domačo vzgojo je zmedena: Mešano imaš v glavi. Eden ti govori tko, drugi tko.*

Liridona vidi etničnost kot breme, ki se ji ga je uspelo znebiti in na svojo etničnost ni navezana: *Nisem obremenjena s tem. Kadar je blo treba, da sem Albanka, sem bla Albanka. Ker sem rojena takšna, nisem jaz izbrala te okoliščine, moje starše. Pač to ni bila moja zasluga, ne moja sramota. Ne zdi se ji pomembno ohranjati etnično identiteto in se zaveda, da bo sčasoma zbledela, ker se je okolju pač treba prilagoditi: Ampak nisem od teh, ki bi rada pod vsako ceno, da to potraja. Nisam obremenjena s tem, tako da sem svesna, da se to ne bo naprej ... Kako bih rekla temu ... održavalo. To bo s časom tko ugasnilo. Zato ker je to normalno. Človek je treba se obnašati in počutiti tko, kot je ... Kakšne so okolnosti, okoliščine. Tako se bo dogajal jezik. Na splošno. Kaj bo govoril moj sin, s kom se bo pogovarjal po albansko in zakaj na koncu. Dokler živiš tuki, ti je vsakdanji drug jezik. Asimilacija je meni nekaj normalnega. Sama se je znebila bremena etničnosti: Pravim: življenje je samo od sebe težko. Pa če na to nadodaš tiste gluposti, tko pravim – gluposti ... Tko, da jaz osebno te gluposti sam dala stran. To pa v mojem življenju nima mesta. Razna etnična obeležja ljudem samo otežujejo življenje, ki je že samo na sebi zahtevno: Veliko so stvari, ki nam obremenjujejo življenje in so v notrini svojega ... V srži, brezpomembne. En ritual, ki ni pomemben ne za Slovence, ne za Kitajca ne za nobenga. To so stvari, ki ti samo otežujejo življenje, ki je samo od sebe težko, ne glede na to, kdo si, kako govoriš, kako misliš, kako se moliš, ali se moliš, ali verjameš ali ne. Ne glede na to, življenje je težko samo od sebe, je eno potovanje, ki ... uf... srečuješ vsega in svačega. V vsakem kutku te neki preseneti, izživ, neki moraš se borit. Razbremenitev od etničnega ji je prinesla notranji mir in svobodo: *Lahko rečem, da sem postigla ta mir, to svobodo notranjo. Svojo nalogo vidi v tem, da ohranja svojo srečo in spoštuje tisto, kar jo osrečuje ter da se ukvarja z lastnim doživljanjem: Meni je pomembno, kako jaz bom doživela Slovenijo, kako se bom jaz počutila v tej Sloveniji – ali bom spoštovana do ljudi, ali bom spoštovala to naravo, to, kar Slovenija**

ima, to, kar sem jaz tuki najdla, to, kar mene veseli vsake dan, ko gledam, kar sem dosegla. To je moja naloga, da budem korektna v tej smeri kot tujka. Da spoštujem vsako stvar, ki sem jo tuki najdla in ki mene osrečuje. To pa je moja naloga. Drugač pa na druge stvari – to me sploh ne zanima. Lahko me nekdo grdo pogleda, lahko me nekdo lepo pogleda – bom vesela. Če me grdo pogleda, bom se umikala, ne bom videla in tko da je edini pravi pot po meni ta. Ona sama in njeno sprejemajoče vedenje bosta sčasoma prinesla občutek domačnosti in slovenskosti, čeprav je Slovenci ne bodo sprejeli: Pomembno je meni, kako se bom jaz obnašala do tega, kar sem tuki najdla. In če mi ne bo lepo, lahko vzamem one svoje prnje in se vrnem nazaj, al pa grem naprej. Izbiram: če sem se odločila za tuki, bom spoštovala in se s časom bom počutila kot Slovenka, čeprav Slovenci me ne bodo prihvačali, ampak jaz se bom počutila, kot se zdaj na pola počutim, kot da pripadam temu, kot da je ta dežela mene na nek način sprejela. Način razmišljanja je tisti, ki nam dela težave: Težavo imaš ti, potem pa jo doživiš od drugih. Pol pa spet maš ti to težavo. Ti jo delaš in ti jo boš imel. Zaradi tvojega razmišljanja, načina razmišljanja. Težava je v nama. Za vse sorte, ne samo za to nacionalno bazo. Težava je v človeku, pol pa to težavo izkaže in se to povrati nazaj kot povratna informacija in si ti vedno v težavah. Razume tudi tiste, ki jo grdo gledajo: Jaz tudi to razumem. In samo mi je žal, da ti ne dajo možnost, šanso, da te bolj spoznajo in bi takrat spremenili mišljenje. Ampak če je bariera, pa se ti umikaš, vidiš, da to ne funkcionira in greš naprej. In avtomatski težava ni, ne obstaja. Jaz funkcioniram na ta način.

Za Pjetra je vera pomembna, ni pa pomembna veroizpoved: *Ampak zame je bistveno, da človek verjame, da bog je. Bog je za vsakogar bog. Ljudje so prišli iz izmislili Alaba, Jezusa ... Delitev ljudi na podlagi veroizpovedi vodi v konflikte, kar se je po njegovem mnenju pokazalo na primeru Jugoslavije: Vera je, da naj bi ljudje ločili, da se lahko skregajo med sabo in potem je lahko logično. Če bi bilo vso ljudstvo tako in če bi bila ena vera, potem nebi bilo lomljenja. Kot ste videli prej, je bila Jugoslavija ena močna država in kako so jih uredili. Osamosvoji se eden, drugi, tretji, če hočeš to tako, in sedaj so vsi ... To je ta logika, filozofija. Če hočeš nekoga zlomit, eno družino pojdi in skregaj jih med sabo in je zloraba vere konec. Sam ni navezan na svojo etničnost. Nanjo gleda kot na nekaj, v kar se je rodil in kar mora sprejeti: Mi ne izbiramo, v kateri naciji se želimo roditi ali vere. Mi ne izbiramo svojih staršev, mi pridemo sem, usoda je, da je moj oče bil ta in ta in je bil siromašen ali bogat. Tega mi ne izbiramo. To nam je dano in to je potrebno sprejeti. Hkrati mora sprejeti etnično pripadnost drugih in se prilagoditi okolju, v katerem živi: Sem smo prišli in če hočeš živeti, moraš sprejeti, ne moram jaz sedaj tukaj belo kapo, če to ni mesto za belo kapo. Tukaj se govori slovensko in moraš se učiti ta jezik, če hočeš tu živeti. Ne moreš ti govoriti srbsko ali albansko. Lahko doma jaz govorim, kakor hočem in gledam televizijo, katero hočem. Ampak tukaj moram ravnati drugače. Mešanje ljudi in prevzemanje navad mu predstavlja nekaj pozitivnega: Sin nekega Albanca, op. avtorice) se je poročil s Slovenko in je povedal ... Slovenka vse dela, pite in vse, ampak nič ni pod mus, pod pritiskom. Njegov sin ni nič njo silil v to. Pač živijo čisto evropski. Samo, da greste vi v njihovo hišo, da vidite, to je čisto evropsko. Človečnost postavlja pred kakršnokoli drugo opredelitev, vsi ljudje so najprej božji ljudje in zato enaki med seboj: Poznam eno zgodbo. Ko je bila vojna v Vojvodini in so rekli: »Uu, oni Albanci, četniki, Hrvati« in sem rekel, če si bolan in si v bolnišnici in rabiš kri, kakšno kri iščeš. Iščeš srbsko, iščeš hrvaško, katoliško? Ne, ampak iščeš*

skupino A, B, 0. Mi smo vsi enaki. Ena sama kri nas deli, skupine krevi. Da gledamo, kakšne nacije si, vere je največja neumnost. Najpomembnejše je, da si človek. In če si človek in če se znamo pogovarjat in poznamo jezik, potem je zame vse ok. Jaz gledam s tega stališča, da smo vsi božji ljudje, odgovora na to, kako smo prišli sem, še ne poznamo.

Gjergj izpostavi predvsem to, da je ateist in da je v tem duhu tudi vzgajal svoja otroka: *Jaz sem po prepričanju ateist. V cerkev gre zato, da sreča svoje rojake in da se družijo med seboj: Zdaj, ko je ena katoliška misija na Hrvaškem, pride vsake toliko časa na mise na albanskem. In so nam dali eno cerkev v Kranju. Hodimo pa ne zaradi, da bi molili pa to, ampak da se dobimo pa to, pa gremo po tisti maši v gostilno na večerjo, da se družimo. Jaz že hodim, otroka pa ne, ker jih nisem nikoli vzgajal v tem dubu. To se tudi onadva čudita, zakaj grem. Da se družimo.* O svoji etnični identiteti ni govoril iz svoje perspektive, je pa izpostavil temi položaja Albancev v SHS in Kulturnega društva Albancev Migjeni, na podlagi česar lahko sklepamo, da je zaveden in da njegova zavednost temelji predvsem na vztrajanju po ohranjanju zgodovinskega spomina, prenašanju tega znanja na vse Albance, in jezika.

Pri Bujarju je verska identiteta zelo pomemben del etnične, saj tako on kot njegova družina sledijo muslimanski verski tradiciji. Svojih in družinskih navad ni problematiziral: ker so muslimani, se pač držijo določenih običajev, bolj ali manj upoštevajo določena pravila: *Pač, tko je pr nas, ne vem, tut druge vere ni blo tam pr nas, k živim, ni blo Srbov, ni blo nič, ne, samo muslimani in ponavad musliman vzame muslimanko za ženo.*

Fjolla je o svoji etničnosti razmišljala, ko je bila mlajša: *Pomojm, da res že doug nism sploh razmišljala o tem. Ko sm bla mlajša sm, zdej pa ne.* Običajno jo je k temu spodbudil kakšen zunanji dogodek: *Pa zard okolice, pa tu ne vem, k je bla tekma npr.: Srbija-Albanija, kok so se takrat vsi med sabo kregal, jst pa ta Branka, medve sva pa gledale tekmo vsaka pr seb doma in sva se med tem pogovarjale po telefonu in sva se smejale temu, kar se je zgodil na tekmi, pač nočm sploh gledat na to, da bi gledala, se je jst nikol nebi niti družila z njo niti nič, bi imela same Albanke okol sebe in to je to, to je pa men brezveze.* Znala je postaviti svoje prijateljstvo pred etničnost, kar so ji nekateri rojaki očitali: *Ja, pač skos so mi govorl, zakaj se sam skos s Srbkinjam družm, zakaj ne z njimi. Pač, taka družba mi je sedla, pač, ona me je bl razumela, npr. mela sem sestrično, k mi je bla tut sošolka, ampak ji nism niti pou tok zaupala, kukr tej Branki zaupam, tko da ja.* Opaža, da so pri Albancih muslimanih še vedno prisotni pritiski na ženske glede števila in spola otrok ter da so v podrejenem položaju: *Več potomcev, pri nas je še vedno tko, sej so veseli, da je kar kol tko, sam, če je fant, če je fantek, bodo velik bolj veseli, kukr če je punčka. Pač, ker bodo imel svoje potomce. Ne vem, ženska bo rodila 9 punčk, sam da ma na koncu, da bo 10 fantek, to je velik takih žensk dol, tut zdej, ne sam prej, sam fantke pač bočjo. Ne vem, men se zdi, da so dol ženske še vedno tko podcenjene, manj vredne.* Ni ji všeč, kako se obnašajo njene albanske vrstnice, kar je razlog, da se ne družijo z njimi: *Ja (pritrdi očetu, ki reče, da so važne, op. avtorice), pa ker komi čakajo, da zvejo neki o tebi, da pol to širjo naprej. Ja, da sebe pokažejo v lepši luči.* Vera ji trenutno ne pomeni veliko: *Vzgajal so me kukr muslimanko, verujem v to, nism*

pa zdej, da bi zdej isto tut jst se klanjala pa to, pač, vsaj ne zdej, mogoče čez neki časa, ampak verujem, kuker oči, pa pijem zraven, ne.

4.3.5 Doživljanje Slovencev in Slovenije

Sindi je prepričana, da imajo Slovenci do Albancev negativen odnos in razmišlja, da so Albanci morda sami krivi za to: *Ne vem, zakaj imajo glede tega. Mogoče tudi sami so krivi, ne mi, jaz osebno. Albanci, ko so to nardil, da nas imajo za take. Eni so pokvarjeni. To sami nardijo. Misli, da jih imajo Slovenci za prevarante, pokvarjene, lažnivce ... vse to. Hkrati opaza, da se Slovenci Albancev bojijo, zato se njih in predvsem albanskih deklet izogibajo: Slovenci so se balí, da ni bi pršu pol en. Jaz sem vprašala, ker me je zanimal. Da bo kakšen od mojih prišel, da ga bojo ubil. Od kje je to pobral? Tako si Albanci. To razmišljajo. Ne vem. Se bojijo. S Slovenkami ne prijateljuje, saj pravi, da je imela z njimi slabe izkušnje, ker so opravljive in nelojalne: Sam njim nisi mogel zaupati dost. Ženske sploh ne maram. Slovenske, sem imela eno. Zaradi fanta pusti vse prijateljice. Enkrat smo šle z avtom na pijačo in ona je spoznala enga in me je pustila. Kako naj pridem domov. Recimo Petra se je z mano družila, mi je govorila grdo od Barbare, Barbara pa od Petre grdo. Pa sta rekli, naj ne povem. Jaz pa sem povedala. Trdili sta, jaz pa tega že nisem povedala. Kako da ne, seveda si rekla. Zame to ni kolegica. Vsakdanje življenje Slovencev se ji zdi duhamorno in mrtvo, oni pa zagrenjeni: Sam ljudje so težki. Tuki je vsakdanje. Ljudje so pomrl. Delajo vsak dan eno in isto. Poznam tolke ljudi. Služba – domov. Al pa gostilna, domov. Nč se ne dogaja. Ena stranka mi je bila vsak dan služba – domov. En dan ga ni bilo več. Je umrl. A veš, deset let eno in isto in potem tako umreš, in kaj imaš od življenja?*

Liridona doživlja Slovence kot bolj zaprte: *Slovenci so bolj zaprti. Ne odpirajo se lahko. Slovenija je njej in njeni družini všeč, zato so tukaj: Smo bili nekajkrat tuki. In obema nam je bilo všeč. Narava, okolje ... vse in smo to zbrali za mesto življenja za naše otroke. Čeprav so ljudje nedostopni, se je navadila na manj družabno, bolj mirno življenje in ji je zdaj všeč: Zato ker je mirno smo mi tuki, ker je lepo. Jaz imam rada Slovenijo. Zato sem tuki. Prej sem bila tko odprta – veliko ljudi. Verjetno so to leta. Pa si bolj tak, se zresniš malo. In ti je všeč, da je vse mirno. Prepogosto ne, preveč. Bolj umirjeno. Sva se naučila biti od Slovencev. Različnosti ne vidi kot nekaj slabega: To, da se ljudi ne družijo toliko kot v Srbiji, je pa tudi normalno. Zato ker smo različni. Vsako podnebje ima svoj mentalitet, nek svoj način ... odnos do drugih ljudi. Vsi imajo poseben, drugačen. Slovenci poznajo Albance samo preko klišejev, ne iz lastnih izkušenj: Poznajo nas samo prek klišejev, prek teh povedanih stvari, prek pričevanja drugih, kar je po njenem mnenju krivo za distanco: Mogoče je potrebno to, da nas spoznajo bolj, da nas premalo poznajo in imajo ta ... kako bi rekla... en štit. Bolj da smo na distancu, ker ne poznajo nas zares.*

Pjetër se v Sloveniji počuti doma, na svojem: *Ampak js se ne čutim, da nisem na svojem. Js sem na svojem, zato ker sem to kupo in je to moje. Prizadeva si, da bi izpopolnil svojo slovenščino: Mogoče če je kakšna stranka tukaj ali pa sem zunaj, se pogovarjam z njim slovensko, zakaj bi vedeli, da sem od drugod. Če znam ta jezik, zakaj ga tudi nebi uporabljal. Delam na tem, da izpopolnim slovenščino, zase. Zakaj se jaz zdaj nebi znal pogovarjat slovensko*

kot pravi Slovenec. Ljudje so presenečeni, ker se je tako dobro vklopil v življenje v Sloveniji. Ljudje tukaj se čudijo in pravijo kako to, da imaš v 10 letih toliko prijateljev. Jaz pa pravim, saj ne grem in jih ne čakam od zunaj in jim ne rečem pridite in se pogovarjajte z mano. Pridejo in se potem pogovarjamo. Tako, da jaz nimam nobenih težav s tem in tudi moja družina ne, ne tam, ne tukaj. Na začetku, ko nekam prideš, ne poznaš nikogar in dokler se ne vklopiš v to sredino in jaz se lahko vklopim v katerokoli sredino. Zame ni problema ali živim v Sloveniji ali na primer na Švedskem. Jaz takoj dobim prijatelje. Zaveda se, da ne govori kot pravi Slovenec. Zabavno se mu zdi, da mu je že veliko ljudi reklo, da ima primorski naglas: Ampak tudi če si pravi Slovenec, je tudi razlika med enim krajem in drugim krajem, zato se jaz vklapljam v slovensko. Nekateri pridejo in pravijo: » Ali si ti Primorec?« in pravim: » Ne, zakaj?« in potem pravijo: »Imate takšen naglas«. Slovenci imajo predsodke (ni sicer izpostavil nobenega primera), vendar se mu to ne zdi sporno: Vsi, ne samo Slovenci (imajo predsodke, op. avtorice). Jaz pravim, da nimam takšnih izkušenj. S komer koli sem se usedel, nisem imel takšnih izkušenj, da bi ljudje, ki govorijo z mano tako čutili. Vsi so bili v redu z mano. Meni, da so Slovenci po osamosvojitvi spremenili odnos do priseljencev: Kdo je rekel prej čefur? Ta beseda čefur do takrat (do osamosvojitve, op. avtorice) ni obstajala. Da. Do takrat čefur nobeden ni reko, ker niso niti vedli, kaj je čefur. Zato ker je bila ena država.

Gjergj je takoj ob priselitvi opazil, da se Slovenci precej razlikujejo od Albancev in Srbov: so bolj zaprti. *Mi smo naleteli na drugo mentaliteto, ko smo prišli v Ljubljano. Slovenci imajo drugo mentaliteto. Včasih od začetka smo mislili, da so samo taki do nas, tujcev. Ampak ne. Jaz sem bil v zablodi. Oni so taki tudi do svojih Slovencev. Na drugi strani mu je bila vseč slovenska delavnost in resnost: Ene stvari so dobre pri tej mentaliteti. Se spomnim, da so delovni Slovenci in se držijo enih zadev. Hočem reči, da ene stvari so mi bile všeč. Smisel za organizacijo, da so se tako hitro organizirali. Pa Jože je bil navaden mehanik, ampak so ga spoštovali. In vedno, ko sem dol hodil, sem govoril, da so Slovenci super ljudi glede tega. Da se moramo sami od njih nekaj naučiti. Ne vem, kje so se Slovenci tega naučili. Mogoče od Srednjevropejcev. Drugih problemov pravzaprav ni. Tukaj se počuti domače: Jaz sem čisto domač. Plačeval sem davek, to državo sem jaz vzdrževal. Zdaj dobim pokojnino. Mižerno, tako kot drugi, ampak to državo sem jaz vzdrževal.*

Bujar o deželi kot taki ni govoril, je pa izpostavil, da Slovenci ne vzdržujejo družinskih vezi in ne pomagajo starejšim: *Ne vem, tko bom povedu po svoje, kar jst vidim, eni starejši ljudi niti hčerka mu ne pride na obisk, noben, to ni dobr, po moji, da to ni v redu. Ne vem, kaj je krivo, ampak vem, da to ni uredi. Evo jst vidim tle eno staro žensko, pa zmeri k jo vidim tam pred liftu, po stopnicah hodijo .. A ti lahko kej pomagam ... res ... k mama jst sm star, hočem da pomagam. Držijo se zase in se izogibanju druženju: prej je bla ena Slovenka, samo oni so šli. Pa smo šli na obisk. Onedva pa posebi nč »dej pridta na eno kavico«, »pa sej bom drugič«. Čutijo precejšen strah pred muslimani: Ne vem, mogoče, da bodo oni rekli, da so oni od dol veš, kakšni smo, da obstaja en strah, ne vem. Sej tko k pogledaš po televiziji je ta prvo, muslimani delajo to, muslimani delajo to, pa to ni res. Slovenci so po njegovem mnenju preveč sebični, da bi se družili: Tko mislim, ne vem, zakaj pol ne pride, jst tle v bloku z vsem*

sm dobr, niti enkrat se nism skregu z nobenim in tko, k jih vidim kuker tok, bom pomagau, zmeraj sprašujem, če kaj pomagam, al pa če kdaj vidm kakšne starejše ljudi z vrečko, da pomgam. Preveč sebični so, ne vem zakaj.

Fjolla ima občutek, da Slovenci Albancev nočejo tukaj in da se v odnosu do njih čutijo večvredne: *Nestrpni, tko bom rekla, pač men se zdi, kuker da nas nočjo tuki, da nas hočjo izrint, skos hočjo bit boljši od nas, nas postavi v slabo luč, mi smo itak tujci, pač ne vem, tak občutek sm mela skos. Da sm manj vredna od njih. Pač ne rečejo ti direktno, ampak itak lahko domnevaš po obnašanju. Tko gledajo te zviška. Kuker da so oni nekaj več od nas, mi smo pa pač tuki, sam ne vem, pač tujci. Na splošno pa so ji tako Slovenci kot Slovenija v redu: *Pa Slovenci, ne vem, Slovenija kuker država mi je najlepša, tut Slovenci so mi pač uredu ljudje, pač nikol nism nevem kašnih konfliktov niti problemov, tko da se tut ne morem pritoževat.**

4.3.6 Doživljanje albanske etnične skupnosti

Sindi ima od vseh udeležencev raziskave najbolj negativen odnos do lastne etnične skupnosti oz. njenih pripadnikov: *Nesramni. Moški da so pokvarjeni, zabrbtini ... vse po malem. Eni so, eni niso. Pa to naredijo na primer oni. Albanci ne zaupajo nobenmu. Gledajo svojo korist. Če si ti dober do njega, bo on tud. Če pa si ti na začetku slab do njega, ti bo duplo vrnil, da to sploh ne čutiš. Če ti pomagaš njemu, on ti bo pomagal desetkrat. Ker čuti on, da si dober. Ko čuti Albanc, da si ti pokvarjen do njega, on bo tud. Hujše kot on. In to on zna narest, ne vem, kako. Albanci so po njenem mnenju ponosni in ne vidijo radi, da kdo o njih grdo govori: *Za Albance jaz ne smem govorit grdo, kadar sem v družbi z njimi. Grdo proti drugim, jaz rečem njim direkt, kakšni so. Če je kakšen Slovec zraven, ne smeš rečt grdo. Albanci so najboljši. Navadiš se.**

Moški so zelo gospodovalni do žensk, tudi do starejših od sebe, in si jemljejo pravico, da jim ukazujejo: *Jaz sem imela problem, ker se nisem smela pogovarjati s tujo vero. Enkrat sem se pogovarjala s sošolcem pred šolo in je slučajno en Albanc šel mimo in je rekel, to je Albanka. Prišel, me poklical. Prišla sem. Me je udaril. Kr eden. Kaj se jaz pogovarjam s Slovincem. Mene je to tako ... popizdla sem ... Veš, kako sem se tepla z njim. To je bil mafija, ampak starejši od mene. Imel je orožje pa vse. Ker nisem tega nič vidla. Znorela sem. Zaradi takšnega odnosa jih sovraži: *Od takrat sem jaz Albance sovražila. Tudi zdaj. Še zmer jih sovražim. Na živce mi grejo. Zakaj se jaz ne smem pogovarjati s tujimi nacijami, a oni pa lahko? V stiski pa priskočijo na pomoč, verjetno zato, ker se jim je upala postaviti po robu: *Drgač so me spoštovali. Čim se gre zame – pomoč ... Pomagajo. To pa ja. Med sabo si pomagajo. Čim vejo, da si Albanka.***

Albance vidi kot ženskarje, ki jih v odnosu do žensk žene le spolna sla: *Oni pa lahko. Majo tudi ženske prijateljice. Vse, vse. Sam ne za dolg. Oni majo radi ženske. To je njim kot krub. (Se ti zdi, da niso sposobni govorit z žensko kot s človekom ...)* Ne za dolg. *Že ko govori, razmišlja, kako bi bilo. Ma željo in bo to naredo, da je ne vem kaj. Tudi albanske ženske niso po njenem okusu, saj s svojim potuhnjenim vedenjem same prispevajo, da jih moški tako grdo obravnavajo: *Ženske so tam, kako mož reče, tako je. Nimajo svoje misli in to me nervira.**

S časom sem dojela, če se jaz živciram za take stvari, ne prideš do konca. To so ženske. Ženske so tam, kako mož reče, tako je. Nimajo svoje misli in to me nervira. S časom sem dojela, če se jaz živciram za take stvari, ne prideš do konca. To so ženske. Veliko Albancev se po njenem prepričanju ukvarja z nečednimi posli, ki so posebej pri mlajših precej sramotni: Ja, zdaj so mlajši. Zdaj oni delajo kot starejši, še huje. Oni prej so delali pošteno, niso nikomur škodovali. Oni pa začnejo krast na tak grd način. Eno žensko ustavijo, pretepejo, ker jim je všeč ena majca. Vse to se nanaša na Albance s Kosova in Makedonije, ki so pretežno muslimani. V čisljih pa ima Albance iz Albanije: Oni dol uživajo. Življenje uživajo. Vsak dan. Kot da je zadnji dan. Žensko povsod ko gre ven, gresta skupaj. Doma skupaj ponaredita. On pomaga, da grejo ven. Tudi ko imajo otroke, gredo ven. Niso poviti pa zaviti. Če se bom poročila z Albancem, se bom z Albancem iz Albanije.

Liridona je o albanski etnični skupnosti povedala, da se ji včasih zdi, da so muslimani bolje vključeni v slovensko družbo, čeprav niso katoliške vere kot večina Slovencev, ne more pa reči, zakaj je tako: *A veste da ne vem, zato ker vidim, so slučajno, ko so Albanci muslimani tolik vkomponirani med ljudi, tolik v stiku z ljudmi. Ali je to njihova zasluga ali so jih Slovenci bolj prihvačali, to pa ne vem. Bolj tko poznajo ljudi, bolj imajo prijatelje Slovence. A je to pravim njihova zasluga al pa je to njihova služba, delo navezuje z ljudmi, to pa ne vem. Nihče od družinskih albanskih prijateljev jim ne očita, da so se preveč zaprli vase, saj tudi oni niso obremenjeni z etnično pripadnostjo: Ne, ker ljudi, s katerimi smo mi v stiku, niso obremenjeni tudi s takimi stvarmi, tako da so naša druženja čisto taka ... športska, kot jaz pravim. Tako za razonodu, sprostitutev.*

Pjetër ocenjuje, da je albanska etnična skupnost preveč zaprta in to pripisuje neznanju jezika in zaprtosti izvornih okolij: *To je ena zelo slaba lastnost, ampak je to zaradi tega, ker ne poznajo jezika in se zato držijo skupaj. Zato ker se počutijo kot tujci. Morda ti Albanci, ki pridejo, so iz kakšnih zaprtih sredin, vasi in ko pridejo sem se pol držijo tako, kot se znajo. Razmišlja, da je razlog za to morda v ekonomski situaciji (dokler nimajo materialne varnosti, si ne upajo v slovensko družbo), ki jih sili, da se držijo določenih lokalov: Nekateri, ki pridobijo premoženje in imajo denar, so čisto odprti. Potem imajo prijatelje. Tako je (dobijo samozavest, zaupanje v sebe, op. avtorice). Potem oni gredo ven in jih tudi sredina drugače gleda. Zato ker če se na primer usedete v hotel Union, nobeden vas ne bo vprašal, ali ste Albanec. Če pa se usedete v kakšen Birbio, tam vsak gleda, tam se sliši samo dialekt ali ta jezik in če prideš kot tujec, se vprašajo kdo je ta, kaj išče tukaj. Mogoče to vse dela ekonomska situacija. Nasprotuje negativnemu izpostavljanju (albanske) etnične identitete v javnosti: *Mogoče js tud ko pravim da gredo iz šole tle in jih vidim, nekateri gredo tako po 5, 6 pa se aaaaaa na velik glas. Oni grejo v skupini po 5, 6 skupaj in pol so močni in potem govorijo na albanskom na velik glas. Vera nekoč ni imela tolikšnega pomena za Albance, kot ga ima sedaj, pri čemer izpostavlja islamizacijo: Sedaj vpliva več, na začetku ne. Mogoče zato ker se zdaj potencira povsod ta muslimanska vera. Prej se nobeden ni držal tega ramazana. Redki. In sedaj je to masovno. Vi se mogoče spomnite, kdaj so šli v športni dvorani se klanjat in molit. Nikoli. Tudi takrat je bila svobodna veroizpoved, ampak sedaj je to masovno. Kdaj je bilo, da bi Slovenke spremenile vero in gredo v islam. Nikoli. Z**

Albanci muslimani se družijo manj, a ima tudi med njimi prijatelje: *Ne družim se tako veliko, ampak jih imam. V šoli sva bila samo 2 katoličana in tam je bil večinski del naroda muslimanske vere. In jih imam tudi sedaj. S sosedi vsak dan pijemo kavo in me ne moti, če si ti musliman. Vedenja nekaterih sonarodnjakov se sramuje: Obstaja tudi kakšen da ni, da te je sram, da ti je sonarodnjak. Da se sramiš.*

Tudi Gjergja moti islamizacija med Albanci: *Dobro, zdaj mene kot katolika moti ta islamizacija, ki je taka zelo nasilna. Oni dajo denar, ker narodu, ki nima kaj za jest, če daš denar, oni začnejo vse sorte delati. Daj denar, a punca naj se pokrije. Ali pa fantje naj pustijo brade in delajo tako in tako. Albanci muslimani niso dovolj zavedni in ne raziskujejo dovolj albanske zgodovine: Med nami je veliko muslimanov in se ne brigajo toliko za to, da odkrijejo, kdo je bil tega Gjeçova. Kljub različni verski pripadnosti pa se vsi zavedajo enotnega izvora: Zdej ta problem je vedno obstajal med Albanci. Tolerancija je velika, ker se vsi zavedajo, da so konvertirani. Vsi se zavedajo, da smo bli ali pravoslavni ali pa katoliki. Ker, ko se je razpadlo rimsko carstvo, tam so bili ti, tam katoliki. Ko so pa Turki prišli, pa so našli plodna tla, da so to islamizirali. Imam knjigo, ki jo je napisal naš duhovnik leta 1632 in on pošilja izveščice Papi v Rim, kako je stanje. In pravi, kako so prišli Turki in najdlji tako, tako stvar in so lahko islamizirali. In se vsi zavedajo, da so bli. In zato je med Albanci velika toleranca verska, ker se zavedajo.*

Bujar je izpostavil, da se Albanci zbirajo v albanskem društvu: *Imamo klub tle, več kje je, včasih se zberemo eni bratje pa še en bratranec pa še kakšen kolega, mal spijemo, mal se pogovarjamo. Tam se potem zberemo, velik pride mal muske, mal uno drugo, tretjo, mal se pogovarjamo. Večinoma prihajajo tja samo moški, kar pa se mu ne zdi v redu: Ja večinoma (samo moški, op. avtorice), ne vem, zakaj je to tko. To ni dobr, morajo bit tut ženske. Makedonske Albance dojemam kot bolj verne, bolj privržene upoštevanju verskih pravil in (podobno kot Sindi) kot ženskarje: Oni so bolj verni, on (prijatelj, ki mi je dal njegovo telefonsko, op. avtorice) je iz Makedonije, ne, oni ne pustijo žensko, da grejo ven in morajo imeti tole ruto, to ni dobr. Oni svoje žene tko čuvajo, druge pa kar tko gledajo, to ni dobr. Tam v Makedonijo oni še zmeri držijo, pa še bolj so verni, on (prijatelj, op. avtorice) gre vsak petek v džamijo po mojem.*

Fjolla ima najboljšo prijateljico, ki je Srbkinja. O Albancih ni veliko govorila, razen to, da ne razumejo njenega prijateljstva s pripadnico rivalskega naroda. *U bistvu niti nimam albanskih prijateljic, bolj mam tko Srbkinje, Bosanke, Slovenke. Mislim niti nimam toke, ne morem rečt, da so mi prijatelce. Prijatelca mi je pač samo ona. Ja, pač skos so mi govorl, zakaj se sam skos s srbkinjam družim, zakaj ne z njimi. Poudarila je gostoljubnost Albancev na Kosovu: Drgač pa ljudje dol so bl, tko, gostoljubni, ful boljš sprejmejo tujce. Pač jst poznam enga fanta, k on igra košarko, in je pred kratkim dubu ponudbo za Prištino in je šou s svojo punco igrat dol, in ej reku, da ga nikjer niso lepiš sprejel kakr v Prištini, on je pa Srb, isto punca je Srbkinja, so jih pa ful lepo sprejel. Tko da pomojm so res do vseh gostoljubni, po mojem ne gledajo, kdo si, pa kaj si, pač, kar je blo med vojno je blo, pač noben ni kriv od nas, ne bi smel niti tko razmišljat, pač, to je moje mnenje.*

4.3.7 Dojemanje življenja na Kosovu pred in po selitvi

O tej temi so govorili samo štirje udeleženci raziskave. Ena oseba je namreč rojena tu, druga pa se je priselila še kot predšolski otrok. Liridona ne more prehvaliti življenja na Kosovu pred izbruhom konfliktov: *Ampak za časa, ko sem jaz živela tam, je bilo fantastično. Zelo lepe izkušnje in zelo lepi spomini na življenje takrat. Zelo dobro je bilo in zelo dobra prijateljstva in zelo dobri spomini na te čase. Smo še v kontaktu. To je bilo vsak dan. Pa kaviranje, pa obiski, pa pomaganje, pa druženje. Vse se je dogajalo kot v eni družini. Takšen je bil način življenja na Kosovu. Zdaj se ne bi vrnila na Kosovo, saj je vse drugače in tudi veliko njenih sorodnikov je že pomrlo ali se odselilo: Ne. Na Kosovo pa sploh ne, zato ker to ni Kosovo, ki sem ga jaz doživela, tam, kjer sem se jaz rodila. To pa je neki druga zdaj, tako da se jaz tam počutim bolj tujc kot tuki. Ne. Mislim, mam samo mamo tam, oči mi je pa umrl. Sorodniki pa nekateri so umrli, nekateri pa so šli ven in jih ni več na Kosovu. Tko da tam rada grem samo na prvega novembra, dušni dan. Rada grem na pokopališče. Sam pri mami deset dni in to je vse. Pravim, zdaj pa imam leta takšna, da za spremembe nisam več razpoložena. Ja, tudi nočem se prilagajati. Kosova ne dojemam več kot svoj dom: Moje je tu.*

Tudi Pjetër ima še stike z nekdanjimi someščani: *Js danes, ko grem v Prizren, tam obstajajo ti Srbi in zmerom: » O keje si, ajde dođi, ajde očemo popiti«. S posebno nostalgijo se spominja svoje srbske sosede: Danes molim, vsak dan, ko se spominjam, molim za mojo sosedo. Pravoslavna Srbkinja je bila. Ona ni mela otrok. Ona je mene tok imela rada, da se jaz dandanes spomnim nje. In zmeri, ko grem v Prizren, ne vem, keje je pokopana. Bi šou ji prižgat svečo. Zdaj, po vojni, so razmere povsem drugačne: Ampak zdej ta nacionalizem, to je nekdo vrgel kost in smo prišli na to.*

Gjergj se odnosov pred osemdesetimi spominja kot normalnih: *Prej so bili odnosi normalni. Normalno smo se družili, jaz sem imel ogromno prijateljev Srbov. Pa Srbi so bili še drugi, pa Albanci. In nikoli se niso nič, da bi se kaj skregali ali kaj. Od takrat, ko je ta vojna bila so se začeli drugi odnosi. V 80. se je to začelo. Veliko hudega se je dogajalo, najprej od Srbov nad Albanci, nato obratno, zato ne verjame, da bo multietničnost na Kosovu uspela: Preko noči podivjajo in zdaj ne vem, če jim bo tole uspelo, multietničnost. Moraš nekoga, ki si ga toliko nafutral z nacionalizmom, sovraštvom do drugega ... Zdaj živeti z njim. Kak bo zdaj moj sorodnik živel s tistim, ki mu je pobral denar. Zelo težko. Generacije že, samo. Saj pravim ta nova generacija ... 15-letni fant je to doživel, da so mu očeta dali na tla in uperili vanj avtomatsko cev, češ daj denar. On si bo to zapomnil.*

Bujar se spominja, da je bilo pred vojno oz. pred razpadom SFRJ življenje na Kosovu normalno: *Sej takrat ni blo te, ne vem, te konflikte, pa to takrat je blo normalno. Zdej pa odkar je, so te, to je politka keriva, od kar so ble te vojne pa to, k je šla Jugoslavija. Veliko ljudi se je odselilo: Oo, naši, po mojem če greš v mesec gor, najdeš enga Albanca, vse posud imaš. Ja vasi so zdej skor, ja, velik so se odselil, velik so šli vn, Nemčija, vsepovsod. Kosovo pogreša, čeprav zdaj redkeje hodi dol, in si želi, da bi se vrnil: Pogrešaš vse, čisto vse, veš učasih razmišljam, da bi ker šou, ker pustu, da bi šou. Pa tut zdej včasih, veš, te prime za vse ti, tam, k si rojen, te zmeri vleče, da greš, ne vem,*

pri vas je mogoče mal ..., mene tko vleče, da grem dol, zdej k bom v penziji, takoj bom šu dol. Zdej ne tok. Veš, kako dokler imaš starše neka večkrat greš, prej sm šu skoro vsake dva mesca, ampak zdej starše niso več živi in tko, otroci so tle, žena je tuki, pa gremo enkrat na let, dvakrat, prej pa res šou vsake dva tri mesce. Tudi tko, ko je praznik, tut mal gledamo, da je kakšn praznik dol.

4.3.8 Odnosi s pripadniki drugih etničnih skupnosti

Vsi imajo stike s pripadniki drugih etničnih skupnosti. Sindi in Fjolla izpostavljata po eno pravo prijateljico in ta ni Albanka, pa tudi Slovenka ne. Sindi: *Slovenke niso zame. Eno imam tle, ampak je pol Bosanka, pol Slovenka. In ona tud razmišlja drgač.* Fjolla poudari razliko med najboljšo prijateljico in znankami iz šole ali službe: *U bistvu niti nimam albanskih prijateljic, bolj mam tko Srbkinje, Bosanke, Slovenke. Mislim, niti nimam tok, ne morem rečt, da so mi prijatle. Prijatla mi je pač samo ona. Ja, druge so tko al kolegice iz službe, al pa tko še iz šole, pa isto tut v srednji šoli nism neki mela kolegic, čeprau sm bla z njimi v razredu, ampak se nism neki z temi, pač Slovenkami, družla, oni so se bolj med sabo, me ostale smo se pač med sabo družle.*

Liridona ima prijateljico Slovenko, s katero jo veže več kot občasno površno druženje: *Imam eno prijateljico Slovenko. Sicer se ne vidimo pogosto, ampak smo zelo dobre prijateljice. In zelo ena dobra duša in dobra žena. Z njo pa sem se na en nenavaden način tako spoznala prek moje prijateljice, ampak smo se navezale tako na hitr. Mislim, da je takoj neki čutila, potrebo, da se tako občasno slšimo preko telefona in vidimo. Kot družina pa imajo ali so imeli prijateljske stike s pripadniki različnih etničnih skupnosti. Njihova družba so Albanci, ki so tukaj že dolga leta, on delajo, kar je mož delal. So sosedje, pri katerih smo živeli. To so Slavonci, Bosanci, Hrvati ... ljudi, ki bolj razumejo ta naš mentalitet. Tko da ... nimamo veliko ljudi, nimamo, ampak s tim ljudma, s katerimi smo se dobro razumemo in zadovoljuje za eno normalno življenje. Občasno se obiskujemo, kdaj pa kdaj se na kavico najdemo v mestu in to je to.*

Moški udeleženci raziskave ne omenjajo nikogar, s katerimi bi jih vezale posebej trdne vezi. Pjetër ima prijatelje iz različnih etničnih skupnosti. Kot prijatelje omenja vse, s katerimi se druží oz. s katerimi pije kavo: *Jaž imam širok krog prijateljev, npr. Bosancev, Makedoncev in iz Vojvodine tudi pridejo. Gjergj se ves čas bivanja v Sloveniji druží z različnimi ljudmi, kar se da razbrati iz pripovedovanja o njegovem udejstvovanju v življenju društva in ženine omembe množičnih obiskov njihove hiše.*

Bujar ima prijatelje, tako družinske kot osebne, iz vseh narodnosti: *Evo jst imam tudi prijatelje Srbe, vse narodnosti, tudi Slovence, res. Tut tko ja, gremo mal tko (družina k družini, op. avtorice). Eno slovensko prijateljstvo traja že od služenja vojaškega roka: V vojski je blo super res, jst sem mel vse narodnosti po enga, in Makedonca in Albanca, mislim, no, Albanc sm biu jst in Srba in Hrvata in Slovenca, pa še zmeri do par let sm vidu*

enga Slovenca, *ke sm meu. Se vidmo včasih, tko dobro smo se imeli.* Več se družijo s Srbi kot s Slovenci, saj so Slovenci nedostopni oz. se držijo zase: *Slovenci se držijo zase, Srbi, tako s Srbim mi smo v dobrem odnosu, Srbi, če mu greš v stanovanje, če greš, ti noter oni res dajo vse od sebe, ke ti prideš noter, kavica ono drugo pa to. Slovenci, oni res držijo zase.*

4.3.9 Društvo Albancev Migjeni in Odnos do Albancev v Kraljevini SHS/Jugoslaviji in SFRJ

Gjergj je v svoji pripovedi osvetlil del albanske zgodovine – predvidevam, da zato, ker ga je na nek način izkusil na svoji koži – in Kulturno društvo Albancev Migjeni, ki ga je pred desetletji pomagal ustanoviti in je z dogajanjem v njem še vedno dokaj na tekočem. Nesporazumi med Srbi in Albanci imajo tudi predolgo zgodovino, da bi kar tako minili.

Gjergj izpostavlja slavizacijo Albancev katolikov, v katero so bili vpleteni tudi slovenski duhovniki: *Bratje Srbije, ko so formirali Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev so rekli Hrvati ne Slovincem. Ker Hrvati so bili iniciatorji za formiranje te države. Hrvati ne čelu z onim Čedom Strossmayerjem. Slovincem so rekli: »Če čte, da vas ubacimo v Kraljevino našo, vi morate nam to vrnit.« »Kako?« »Pošljite nam osebe.« In Slovenija je pošljala osebe, ker Srbija niso imeli administratorjev in so zahtevali pomoč od Hrvatov, ne toliko od Slovencev. In so na Kosovo na veliko hodili iz Slovenije profesorji, duhovniki čim več slavizirat albansko društvo dol, ker med muslimani niso mogli, med katoliki so haral slovenski duhovniki. Tudi sam je bil pri krstu preimenovan, a tega ni vedel do mature: Branko Dorčić se je podpisal, ko me je krstil. In potem pravi moja botra, kako so se zmenili doma, kako naj dajo ime meni. In potem so rekli Gjergj. Pri nas to ime obstaja že 900 let. In ko gre ona v cerkev, Branko Dorčić sprašuje, kako smo se odločili za ime. Pa reče ona Gjergj. Pa naredi on z roko tako in napiše Djordje. Jaz tega nisem vedel. Ko grem na maturo, so na maturi zahtevali izpiske iz knjige rojenih, da vidijo, če smo res tisti, ko gremo na maturo. Oče od tega Pjetra je bil matičar. In grem jaz po tisti izpisek, on ga meni da. Gjergj. In mu pravim stric, tole nisem jaz. Narobe ste mi dali. Od prvega razreda sem bil Gjergj, zdaj ko pa grem na maturo, pa moram bit Djordje. Tega se ne da spreminjat. In sem jaz reagiral direkt in sem rekel, en Srb je bil, ne mi matursko diplomo napisat, ker je narobe. Jaz nisem Gjergj. In pravi, zakaj mi ni vseč ime Djordje? In me je začel napadat. Sem rekel: »Ker sem navajen, da me vsi kličejo Gjergj.« In potem sem se jaz pozanimal, kdo je ta Branko Dorčić. Rekli so mi, da služi v Skopju. In jaz grem v Skopje in on drži prepoved in pravi: »Draga moja djeco, Isusovi angelčki ...«. To je bila cerkva v Skopju pred zemljotresom. V centru. Sem rekel, da ta človek je meni ime spremenil. In jaz sem hotel njega zagrabit, ampak moja mama mi ni dovolila. To so delali slovenski duhovniki.*

Ker je med Albanci veliko muslimanov, ni zanimanja za ta del zgodovine: *Med nami je veliko muslimanov in se ne brigajo toliko za to, da odkrijejo, kdo je bil tega Gječova. Pri nas muslimanom niso nikoli rekli muslimani.*

Tistim, ki so prišli v muslimansko vero, so jim rekli Turki. Med Albanci različnih ver obstaja toleranca, saj se vsi zavedajo skupnega izvora: Tolerancija je velika, ker se vsi zavedajo, da so konvertirani. Vsi se zavedajo, da smo bli ali pravoslavni ali pa katoliki. Ker, ko se je razpadlo rimsko carstvo, tam so bili ti, tam katoliki. Ko so pa Turki prišli, pa so našli plodna tla, da so to islamizirali.

Bil je eden od ustanoviteljev društva Migjeni: *Dobro js sem se zorganiziral z enimi študenti, ki niso več v Ljubljani. Eno kulturno društvo Albancev smo zorganizirali tle. In še vedno je ta. Js sem eden izmed organizatorjev. Predvsem slovenski intelektualci so jim bili v veliko oporo in pomoč: Takrat ni blo nobenih problemov, ko je bla še Jugoslavija, so nam vsi pomagali, če ne drugo, smo šli na dobro razumevanje. Zlasti na razumevanju smo naleteli na ene določene strukture, intelektualne. Se spomnim, so nas zelo podpirali intelektualci, Slovenci. Za formiranje, to so nam oni dali idejo, se spomnim. Jaz sem takrat delal, ampak je bil en novinar, ki se je družil z enim, ki je že pokojni, pisatelj je bil – Zlobec. Od tega Zlobca sin je bil – Jaša Zlobec. On nam je sugeriral, da bi se organizirali, ko so izgubili vso tisto avtonomijo. V 80. l smo se organizirali tu v Ljubljani in so rekli, da je najbolj fajn, če se organizirate ne politično ampak kulturno. Naredimo eno kulturno društvo in boste delali v zvezi z vašimi problemi. In smo jih imeli. No in smo ustanovili tisto kulturno društvo. Veliko so nam pomagali, te strukture kulturne ... kot je Jaša, pa so še tudi drugi bli, en Pero Božič. In takrat so nam dosti pomagali. So ble organizacije ... Vedno, ko je bil kakšen problem, smo mi objavljali eno revijo – Alternativa se imenuje. In ko bi rabili kakšen denar, kakšno denarno pomoč, smo hodili k enemu Jožetu, ne vem, kako se je pisal, in nam je pomagal.*

Po osamosvojitvi je društvo izgubilo podporo: *Samo, ko se spremenili tile časi, je pa on (Jože, op. avtorice) rekel, zdaj pa nimam več takšne moči, da vam lahko pomagam, zdaj se pa znajдите. Po osamosvojitvi. Še vedno spremlja dogajanje v društvu in prizadevanja albanske priseljske skupnosti po ureditvi statusa manjšine ter posledično omogočanju delovanja društva: In zdaj imamo to društvo. Ta predsednik društva se je povezal z enimi predstavniki drugih društev bivših narodov Jugoslavije, ker nimajo rešen status. Na primer: po ustavi Slovenije vsi drugi, nas Albancev je najmanj 5000, 6000, 15.000 koliko nas je, ampak Hrvatov, Srbov, Bosancev je ogromno in nimajo rešen status. In zdaj je ena gospa, ki dela na eni instituciji tu v Ljubljani, so se zdaj združili vsi predstavniki teble društev, da si uredimo statuse. Vera Kržišnik, ona nam je dosti pomagala. Samo ne more ona ... Ene parkrat smo imeli sestanke, sem šel jaz tudi, to gre po navadi ta predsednik društev, jaz nisem več predsednik. Pomaga nam dosti ta Vera Kržišnik, sam v ustavi Slovenije je pač tko narejen, da so rekli, da morajo ustavo spreminjat, če želijo rešit problem. Jaz sem potem temu predsedniku reko: »Dej, da ne bi šli na spremembo ustave, ampak en status moramo imet«. Zakaj si moremo uredit status? Da bi si lahko osigurali obstoj. Da bi mi lahko bli aktivni. Večina članov društva je muslimanov: Vsi so muslimani v glavnem. V tom društvu so v glavnem vsi muslimani. Samo nas ne loči vera toliko.*

4.4 ZAKLJUČEK

V veliko pomoč pri razumevanju in osmišljanju pogledov raziskovancev so mi bile izkušnje v stikih z Albanci in albanskim: pisanje diplomskega dela, druženje z ljudmi iz različnih etničnih skupnosti, prebiranje zapisov na spletnih forumih, spremljanje političnega dogajanja, obisk Južne Albanije, Srbije in Zahodne Makedonije, prebiranje literarnih del albanskih avtorjev⁴³. Kot raziskovalka sem bila tudi sama raziskovalni instrument, kot pravi Mesec (1998), in se na podlagi tega trudila prispevati k bogastvu in sestavljenosti opisa. Toš in Hafner-Fink (1998, 201) navajata, da se med raziskovalcem in raziskovancem sproža proces učenja, ki daje nove intepretacijske možnosti socialne realitete. Zavedam se, da je identiteta posameznika dinamičen pojav, ki se v kraju in času spreminja. Kot pravi Uletova (2000): ni posameznikov trajni dosežek, kar velja tudi za t.i. tradicionalne vodilne identitete, kot so nacionalna, religiozna, etnična, generacijska in spolna. Gre za odločanje za določeno identitetno ponudbo, ne pa za nekaj, kar je posamezniku dano vnaprej že samo po sebi. Uletova (2000) v sprejemanju notranje pluralnosti identitet in pluralnosti oblik individualnosti, ki jih lahko poimenujemo tudi identitetni repertoar, vidi nujno predpostavko življenja v pluralni družbi. To, da se v različnih socialnih kontekstih dojemamo na različne načine in se vgradimo v socialne odnose teh kontekstov, je posebej pomembno v situacijah, ko se ljudje znajdejo v različnih socialnih kontekstih. Izkušnja selivcev je »kompleksna in zapletena, njihovo gledišče pa dinamično, spremenljivo in spreminjajoče se. Prihajajo in odhajajo hkrati, se oddaljujejo in približujejo hkrati, prenašajo svojo kulturno prtljago in jo hkrati puščajo za sabo. To je kompleksen proces,« pravi Hladnik Milharčičeva (2007). Čeprav moji raziskovanci izvirajo iz geografsko gledano dokaj ozkega območja, so med njimi precejšnje razlike v izkušnjah z etnocentrizmom in ksenofobijo pa tudi glede tem, ki so jih vsebovala moja okvirna vprašanja, s pomočjo katerih sem od udeležencev raziskave želela dobiti odgovor na svoje raziskovalno vprašanje.

Raziskovanci zelo različno dojemajo svojo etničnost. **Njihov odnos do albanske etnične identitete** skušam razumeti s pomočjo štirih komponent (samoidentifikacija, občutek pripadnosti, biti član neke skupine, vključenost v delo etnične skupine) etnične identitete, o katerih govori Phinneyeva (1990, 503-506). Vsi raziskovanci se opredeljujejo kot Albanci, vendar intenzivnost občutka pripadnosti albanski etnični skupnosti med njimi variira. Večjo emocionalno povezanost z albanstvom čutita Fjolla in Bujar. Njuna družina kljub prilagajanju slovenskemu načinu življenja še vedno neguje etnično tradicijo in

⁴³ Polanyi (po Mesec 1998) razlikuje dve vrsti znanja, propozicionalno znanje, to je vse, kar je mogoče izraziti z besedami, in nepropozicionalno ali *neizrekljivo znanje*. To je tisto, kar v globini svojega bitja nekako vemo, a ne znamo izraziti drugače kot s prisposodobami, s poezijo, in z drugimi sredstvi, ne z besedami. Moja osebna vpletenost in iskreno zanimanje sta mi na eni strani omogočila lažji dostop do empiričnega gradiva, po drugi strani pa je to morda - čeprav nezavedno - vplivalo na objektivnost pridobljenih podatkov.

kulturo. Gre predvsem za prakse, ki izhajajo iz islama, in sicer upoštevanje verskih pravil (mati vsak dan petkrat moli, vztraja pri abstinenci od alkohola in svinjskega mesa, bere Koran), vsi praznujejo muslimanske praznike, hči ima manj svobode kot slovenske vrstnice, čeprav je polnoletna in zaposlena). Oče kot svoj dom še vedno čuti Kosovo. Hči se sicer počuti doma v Sloveniji, prevzela je nekaj navad slovenskih vrstnikov (hodi v službo, hodi na zabave, pije alkohol), a si želi v tujino, vendar ne kamorkoli, ampak v Nemčijo, kjer že živijo njeni sorojenci. Fjolla si želi, da bi bolje poznala albansko zgodovino. Slovenščino bolje obvlada kot albansščino, saj ni bila deležna jezikovnega pouka materinščine. Lahko rečemo, da imata pozitivna stališča do svoje etnične identitete. Oba imata prijatelje iz drugih etničnih skupin, vendar se pričakuje endogamno sklepanje intimnih zvez: od nje se pričakuje, da si bo kot pred njo sestri našla moža Albanca muslimana.

Gjergj je od vseh najbolj vključen v delo albanske etnične skupine (aktivnost v društvu Albancev Migjeni, zavzemanje za ureditev pravnega statusa Albancev v Sloveniji). Ima izredno pozitivna stališča do lastne etnične skupine in je nanjo tudi emocionalno navezan. To potrjuje njegovo poznavanje albanske zgodovine. Negovanje tradicije in kulture mu veliko pomenita (predvsem ohranjanje albanskega jezika), vendar sprejema asimilacijo in ne vztraja na vzdrževanju etničnih meja. Verjetno na to vplivajo približno pol stoletja bivanja v Sloveniji, življenje z ženo muslimanko (zakon sta lažje ohranila brez vztrajanja na ohranjanju verske identitete) in asimilacija njegovih otrok (pošali se, da se sinova ne znata skregati po albansko, ker jima je slovenščina bližja, vnuk pa sploh ne govori albansko).

Pjetër in še bolj Liridona povesta, da sta Albanca po poreklu: v to etnično skupnost sta se rodila, nista je sama izbrala. To ne pomeni, da imata do svoje etnične pripadnosti negativna občutja, ampak da jima ta opredelitev ne pomeni veliko. Gre bolj za formalen občutek pripadnosti skupini. Oba sta že vse življenje vključena v multietnično okolje (najprej v otroštvu na Kosovu, nato v Vojvodini in zdaj v Sloveniji). Pjetër je nakazal, da mu je v času SFRJ bilo bolje. V tem obdobju se je bolj kot etnična poudarjala nacionalna - jugoslovanska identiteta, kar je spodbujalo povezovanje s pripadniki drugih etničnih skupin. Njegovo življenje je prežeto z bratstvom in enotnostjo med vsemi narodi: vsak človek je zanj najprej človek, kot ljudje – biološko gledano - pa smo si vsi enaki, zato na ločevanje med pripadniki različnih (verskih ali etničnih) skupin gleda kot na nekaj negativnega. Zanj in za ženo je zelo pomemben lasten doprinos k odnosom v družbi. Zlivanje s pripadniki drugih etničnih skupnosti in asimilacija sta zanju nekaj normalnega. Liridona se še posebej zaveda, da bo albansko v njihovi družini sčasoma ugasnilo (že zdaj doma več govorijo srbsko kot albansko), a na to gleda kot na nekaj normalnega. Družinski člani so med seboj tesno povezani, toda izključno na podlagi ljubezni in spoštovanja.

Sindi brez oklevanja pove, da je Albanka, da je vzgojena v muslimanski tradiciji, a ima od vseh raziskovancev najbolj negativna stališča do svoje etnične identitete oziroma goji do nje veliko zamer. Pravi, da ima vse zmešano. Njena pripoved pokaže, da je razpeta med albanskim in slovenskim načinom življenja. Ko govori o Albancih muslimanih, izpostavlja maskulinitetno kulturo in seksizem do žensk, česar bi se rada rešila in živela brez tradicionalnih spon. Nekoč se je svoje etnične pripadnosti sramovala, zdaj jo je pa sprejela: je, kar je, čeprav se s svojo etnično pripadnostjo ne ponaša. Phinneyeva (prav tam, 503-504) opozarja, da proces oblikovanja etnične identitete ni nikoli končan, saj so tudi etnične tradicije vedno znova reinterpretirane skladno z zunanjimi okoliščinami.

Med raziskovanci so razlike glede na **pomen, ki ga pripisujejo ohranjanju etnične identitete**. Le-to je najbolj pomembno je za Bujarja in Fjollo. Njuna družina vztraja pri načinu življenja in vrednotah, ki so jih prinesli iz izvornega okolja. Verjetno na to v veliki meri vpliva očetova navezanost na rojstni kraj in negovanje vezi znotraj razširjene družine (povsem normalno je, da več družin živi skupaj pod isto streho oz. da so skupaj, čeprav bi lahko bili vsak v svoji hiši). Fjollina družina predstavlja vrednoto (sama bi se poročila in imela otroke z Albancem muslimanom), kar kaže na to, da ji trdnost odnosov znotraj nje predstavlja določeno mero varnosti. Gjergju ohranjanje etnične identitete ni tako zelo pomembno, večjo težo mu predstavljata zavedanje lastnega izvora in ohranjanje kulturne dediščine (negovanje zgodovinskega spomina). Južnič pravi, da je zgodovinski spomin med najbolj učinkovitimi označevalci etničnosti, vendar ne gre le za natančno povzemanje preteklosti, ampak tudi za prenos zgodovinskih mitov. Sindi bi, čeprav si želi stran iz primeža tradicije, v kateri je bila vzgojena in katere sledenje se od nje pričakuje, kljub temu ostala znotraj albanske etnične skupnosti. Izbrala bi bolj liberalno skupnost Albancev, to pa so v njenih očeh Albanci iz Albanije. Pjetru in Liridoni se ohranjanje svoje etnične identitete sploh ne zdi pomembno. Želita si človeka vrednega življenja zase in za svoje otroke, pri čemer je Pjetru v oporo vera (vera na splošno, brez vezave na določenega boga, ker to vodi v verske konflikte), Liridoni pa osebna rast (razumevanje in osmišljanje lastnega življenja, iskanje notranjega miru).

Na vprašanje, **kako so doživljali oz. doživljajo odnose med pripadniki različnih etničnih skupnosti v izvornem okolju in kako jih je zaznamoval razpad Jugoslavije**, so mi lahko odgovorili starejši raziskovanci, ki so se v Slovenijo priselili v svoji odrasli dobi. Za razliko od Bujarja, ki prihaja iz albanske muslimanske vasi, so Liridona, Pjetër in Gjergj odraščali v mestu, vendar imajo vsi zelo podobne spomine na tisti čas. Med Srbi in Albanci ni bilo nestrpnosti, med njimi so vladali zelo dobri prijateljski in sosedski odnosi, kar se je odražalo v pestrem družabnem življenju. Vsi ti raziskovanci govorijo srbsko. Tudi po drugih delih Jugoslavije ni bilo čutiti nestrpnosti. Bujar je kot izredno pozitivno izkušnjo izpostavil služenje vojaškega roka, Pjetër pa potovanje za avtobusom skozi Srbijo,

kjer se ni nihče obregnil v to, da je nosil belo albansko kapo. Odnosi so se najprej zaostriili v osemdestih. Vsi raziskovanci so kot vzrok nesoglasij in kasneje vojne navedli vpliv politike, ne pa volje navadnih ljudi. Dokončen razkol med Srbi in Albanci se je zgodil po razpadu Jugoslavije, natančneje konec devetdesetih, ko je prišlo do vojne tudi na Kosovu. Vsi še zahajajo na Kosovo. Pjetër in Liridona še imata stike s starimi prijatelji, čeprav Liridona za hip podvomi, če so ti odnosi res iskreni, a doda, da želi verjeti, da so. Gjergj dvomi, da se bodo razmere kdaj uredile, saj se je v letih krvavih spopadov na obeh straneh nanizalo preveč zamer, ki se ne bodo pozabile kar preko noči. Liridona je prepričana, da bo sčasoma, ko bodo ljudje spoznali, da nasilje in nestrpnost ne vodita nikamor, življenje na Kosovu spet zaznamovalo sožitje.

Sindi je od rojstva živela v Sloveniji, medtem ko se je ostalih pet raziskovancev sem priselilo v predšolski dobi (Fjolla), po zaključku srednje šole (Bujar), v študentskih letih (Gjergj) ali v odrasli dobi (Liridona in Pjetër). Sindijino **prilagajanje na življenje v Sloveniji** je na eni strani zaznamovano s konflikti s Slovenci zaradi njene etnične pripadnosti, na drugi pa s težavami s sonarodnjaki, ker se je vedla preveč po slovensko oz. neskladno s pričakovanji, ki so jih do nje imeli pripadniki albanske muslimanske skupnosti. Gjergj živi v Sloveniji že praktično vse svoje odraslo življenje. Odraščanje in prevzemanje odgovornosti za svoje življenje je še pospešilo nepričakovano očetovstvo. Ne omenja nobenih težav. V novem okolju se je hitro znašel, ker je tukaj že živel njegov brat, v tistem času pa je v Slovenijo na splošno prihajalo veliko Albancev. Časi so bili takšni, da je vsak brez težav dobil zaposlitev. Čeprav je opustil študij in postal obrtnik, je bil v stikih s slovenskimi in albanskimi intelektualci, zato se je hitro in zelo dobro naučil slovenskega jezika (od prej je znal srbsko).

Težje je bilo za Bujarja, ki je ob prihodu v Slovenijo govoril samo albansko, saj v domačem kraju ni bil v stikih s Srbi. Najtežje mu je bilo zaradi jezika, a ga je sčasoma usvojil dovolj za sporazumevanje. Liridona in Pjetër sta Slovenijo poznala od prej in jima je bila vseč, tukaj je živela tudi Pjetrova sestra. Začetki so bili zelo težki, saj so jim tudi sorodniki odrekli pomoč. Slovenskega jezika nista znala, zato sta imela kopico težav pri urejanju birokratskih zadev. Liridona meni, da je bilo težje tudi zato, ker so se priselili konec devetdesetih, ko se je čutila tudi kriza med ljudmi. Ker ni znala jezika, se je počutila kot tujka. To, da jim je Slovenija preprosto vseč, jim je olajšalo začetke. Otroci so se hitro vklopili v družbo. Starejši je moral ponavljati prvi letnik, ker je bilo njegovo znanje slovenščine še prešibko. Pjetër selitve v Slovenijo ni videl kot selitve v tujino, saj je bila to včasih ena država, zato se ni počutil kot tujec in ni imel strahu, da ga ne bi sprejeli. Fjollino prilagajanje je bilo oteženo zaradi izogibanja s strani slovenskih vrstnikov, medtem ko se je slovenskega jezika hitro naučila.

Vsi raziskovanci, ki so se priselili kot odrasli, so **opazili razliko med Slovenci in Albanci**, in sicer v mentaliteti⁴⁴. Gjergj se spominja, da se je sprva čutil odrinjenega zaradi slovenske zaprtosti, na kar je ugotovil, da se Slovenci tudi med seboj ne družijo toliko, kar ga je pomirilo. Tudi Liridona opaža, da so Slovenci bolj zaprti, a to razume, saj smo si med seboj različni. Tudi sama se je navadila na manj razgibano družabno življenje in mir oz. bolj zasebnost zelo ceni in potrebuje. Bujar pogrša sosedsko druženje v bloku ter ne razume odtujenosti med Slovenci in nespoštovanja starejših, ki je pri Albancih vrednota. Gjergj izpostavlja slovensko delavnost in natančnost. Pjetër meni, da so Albanci zelo zaprta etnična skupnost, kar pripisuje neznanju slovenskega jezika in temu, da se počutijo kot tujci. Odprejo se šele, ko si finančno opomorejo in pridobijo na samozavesti.

Vsi imajo **prijatelje iz drugih etničnih skupnosti** oziroma so ta prijateljstva tesnejša kot tista s Slovenci, edino Liridona je omenila slovensko prijateljico, s katero sta se zelo hitro ujeli in redno vzdržujeta stike. Dokaj podobno **vidijo odnose med pripadniki različnih priseljenjskih skupnosti v Sloveniji**. Fjolla opaža, da so Slovenci najbolj nestrpni do Bosancev. Omenila je negotovanje, ker se družijo s Srbkinjo, ki je njena najboljša prijateljica. V takšni situaciji bi nesamozavestna oseba preprosto klonila pod pritiskom, da bi si ohranila status pri svojih rojakih, in ravnala skladno s tisti hip prevladujočimi stališči, kar so Šibra (1998, 100) konformistični predsodki. Konfliktnost odnosa (in hkrati nepotrebnost razmejevanja) je najbolj zaznala v času nogometne tekme med Albanijo in Srbijo. V vrtcu, ki ga je obiskovala, so bili tudi otroci iz drugih etničnih skupnosti, vendar so se je izogibali predvsem slovenski otroci.

Vsi, ki so v pogovoru omenili to temo, opažajo, da **Slovenci zviška gledajo na vse priseljence** iz nekdanje Jugoslavije, pri čemer se jim zdi, da so najmanj zaželeni Bosanci. Sindi je bila deležna nestrpnosti s strani Srbov in meni, da se Albanci manj spoštljivo vedejo do priseljenk iz nekdanje Jugoslavije kot do Slovenk ter da Slovenke in Slovence spoštujejo. Do Slovenk so sicer zadržani, ker so ukazovalne, a jih cenijo, če se izkažejo kot sposobne. Bujarjeva družina ima prijateljske odnose z družinami iz drugih etničnih skupnosti, kljub temu pa ti odnosi ne prehajajo v intimnejše (poroka). Liridonina in Pjetrova sinova imata dekleti Slovenki. Največ prijateljev in znanstev s Slovenci pa ima Gjergj, kar je glede na dolžino njegovega bivanja v Sloveniji in na udejstvovanje v kulturnem življenju Albancev povsem razumljivo.

Gjergj se ne spomni, da bi se zaradi albanske etnične pripadnosti on ali njegovi otroci kdaj srečali z **nestrpnostjo in predsodki s strani Slovencev**. Iz časa šolanja otrok mu je v spominu ostal napotek učiteljice, ki mu je svetovala, naj doma govorijo albansko, saj se otrokom, ki govorijo dva jezika, bolj

⁴⁴ Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, 2016, 20. april) mentaliteto definira kot *skupeke misli, pojmov, sodb o življenju, svetu, morali; miselnost* (SSKJ), medtem ko moji raziskovanci ta pojem razumejo tudi kot način vedenja in občevarja z drugimi ljudmi oziroma narodov značaj.

razvije intelekt. Pjetër je povedal, da profesorica na fakulteti njegovega sina vprašala, koliko jih je doma, ko je izvedela, da je Albanec. Omeni še, da je bila natarica iz kavarne, kamor je pogosto zahajal, presenečena, ko je izvedela, da je Albanec (ni pričakovala, da se kot Albanec družijo s Srbi, Makedonci, Slovenci in Bosanci). Zaveda se, da ljudje pač imajo predsodke, vendar to ni vplivalo na njihovo vedenje do njega. Liridona je povedala, da so otroci v šoli včasih občutili, da niso zaželeni. Za razliko od Gjergja so ga v šoli poučili, da bi morali doma govoriti slovensko, da se bo otrok (ki je slovensko znal že iz vrta), naučil jezika. Liridona izvor predsodkov vidi v nepoznavanju Albancev. Prepričana je, da Slovenci Albancev ne poznajo, jim ne dajo priložnosti, da bi jih spoznali, zato ohranjajo distanco oz. nekakšen ščit. Fjolla je nestrpnost občutila že v vrtcu, ko so jo otroci odpravili stran, odklanjali igro z njo in jo ščipali. Kasneje je bilo izkazovanja nestrpnosti manj, kar ona pripisuje temu, da so se tako Slovenci kot priseljenci navadili na to, da je tujka. Sindi se je v šoli enostavno stepla, ko je bila deležna zmerjanja, da je Šiptarka. Kasneje je bilo tega zmerjanja manj. Tudi Fjollo so otroci že v vrtcu tako poimenovali. Obe sta to besedo občutili kot žalitev (Sindi je omenila še, da je odvisno od intonacije in osebe, ki jo izreče, kako občuti to besedo), medtem ko Pjetër in Bujar trdita, da zanju beseda Šiptar preprosto predstavlja legitimno albansko poimenovanje za Albanca. Pjetër vse skupaj obrne na šalo, da se tak človek v bistvu potruji in ga poimenuje v njegovem jeziku. Nimata pa izkušnje, da bi njiju kdo tako poimenoval. Vsi so se torej srečali s tradicionalnimi predsodki, za katere je po Šibru (1998, 100) značilno, da se prenašajo s socializacijo in so kulturna dediščina, ki jo posameznik preprosto prevzame od okolja kot vrsto resnice, jih sprejme in izraža. Kot pove Fjolla: ne da bi vedeli zakaj. Sama sem mnenja, da je uporaba izraza Šiptar zgolj izraz nestrpnosti, saj gre za podcenjevalni jezik, ki razvrednoti, poniža, kar je eden od pokazateljev nestrpnosti (UNESCO).

Pjetër, ki je v Slovenijo prihajal že pred preselitvijo, meni, da je **nestrpnosti več** odkar je Slovenija samostojna. Prej ni nikoli slišal za besedo čefur. Fjolla in Sindi na drugi strani menita, da se je **nestrpnost Slovencev do Albancev omilila**. Liridona in Gjergj menita, da so se odnosi v družbi na splošno poslabšali, ker so se življenjske razmere vsem spremenile in ogrozile materialno varnost. Njihove percepcije nestrpnosti se v precejšnji meri pokrivajo z rezultati javnomnenjskih raziskav (glej Kirbiš in sodelavca, 2012). Ob tem se mi vsiljuje vprašanje, če gre res za zmanjšanje nestrpnosti (in posledično etnocentrizma in ksenofobije) ali so se zgolj omilili naši kriteriji za zaznavanje le-teh.

Da bi se **odnosi med pripadniki različnih etničnih skupin izboljšali**, je treba začeti pri vzgoji otrok, so soglasni raziskovanci. Tudi Musek (1997) meni, da se zavestne in nezavedne kognitivne sheme, ki tvorijo etnično pripadnost, razvijajo zgoraj. Pjetër pove, da je vzgojen tako, da ne dela razlike med ljudmi in tako vzgaja tudi svoje otroke. Odrasli so otrokom zgled. Učiti jih morajo sprejemanja in spoštovanja drugačnosti. Ne sme se gledati na vero in etnično pripadnost. Tudi v šoli je treba otroke učiti strpnosti, ne samo doma. Otroci so ogledalo družine, mladina pa je ogledalo države. Liridona stavi

na spoznavanje različnih ljudi, saj je vsak človek preveč edinstven, da bi se ga trpalo v neke predalčke. Bolje bi bilo, če bi se ljudje bolj mešali med seboj. Oba poudarjata, da se je okolju, v katerega se priseliš, treba prilagoditi. Tudi Fjolla vzroke nestrpnosti vidi v domači vzgoji: otroci slišijo, kaj se pogovarjajo starejši in nato nekritično prenašajo naprej svoj odpor do tujcev. Tudi šola bi po njenem mnenju lahko otroke učila, da smo vsi ljudje, ne glede na barvo kože, vero, jezik in geografsko poreklo. Supek (178-182) prav tako poudarja pomen primarne socializacije, saj že le-ta oblikuje ljudi s predsodki in avtoritarno osebnostjo. Prevladujoče kulturne vrednote in vzgojni stil so tiste, ki oblikujejo značilnost naroda, še dodaja (prav tam, 115). Jenkins (2001) opozori, da predsodki ostanejo prisotni v spominu posameznika, čeprav se jih le-ta zaveda in skuša preseči.

Udeleženci raziskave oz. v intervjujih z njimi zbrani podatki so potrdili, da **albanski priseljenci v Sloveniji zaznavajo etnocentrizem in ksenofobijo. Vsak jih zaznava v različni obliki, pretežno pa gre za izražanje predsodkov, nestrpnost, izogibanje stikom z njimi in zbujanje občutka manjvrednosti.** Pjetër je izpostavil **uporabo besede čefur in obstoj predsodkov do Albancev** (da se družijo le med seboj, da imajo velike družine). Liridona je izpostavila **zadržanost oz. distanco v vsakdanjih odnosih** ter neprimeren odnos učiteljev do njenih otrok v šoli, ki ji je dal **občutek, da so nezaželeni.** Fjolla in Sindi sta se v času svojega šolanja srečali z **zmerjanjem, da sta Šiptarki.** Fjolla je omenila, da so se dijaki v razredu družili glede na etnično pripadnost (Slovenke skupaj, priseljenke skupaj), da **Slovenci zviška gledajo na Albance** in da je dobila občutek, da jih **nočejo v svoji državi.** Sindi meni, da **imajo Slovenci slabo mnenje o Albancih** (da so nasilni, da se ukvarjajo s kriminalom). Obe sta dodali, da je nestrpnosti sedaj manj, kot je bilo pred leti. Gjergj je omenil le, da se **Slovenci ne želijo družiti**, a to pripiše razliki mentaliteti. Bujar je opazil predvsem **izogibanje druženju** z njim in njegovo družino, čeprav se je sam trudil vzpostaviti neke normalne sosedske odnose, medtem ko na delovnem mestu ni imel težav zaradi svoje etnične pripadnosti.

Obstoja etnocentrizma in ksenofobije v slovenski družbi ne gre podcenjevati. Menim, da ga moji raziskovanci zaznavajo manj oziroma ga ne dojemajo izključno kot grožnjo, ker je vsem uspelo zgraditi dokaj pozitivno samopodobo. To jih hkrati ščiti pred tem, da bi sami zapadli v etnocentrizem. Najtežje je bilo Sindi, ki se je morala znajti sama in se je lahko zanašala predvsem na zavedanje, da je sposobna sama poskrbeti zase in za svojo finančno varnost (v bistvu je prevzela za njeno izvorno okolje moško vlogo). Veliko lažje je bilo ostalim, ki imajo oporo ali izvor smisla v družini. Vsi moji intervjuvanci so svojo samopodobo razvili na sprejemljiv način, zato nimajo potrebe po kategorizaciji: ne potrebujejo predsodkov in stereotipov do drugih skupin, da bi dosegli občutek pozitivne socialne identitete (Ule 1999, 312). Sama etnična pripadnost ni vse, kar imajo v življenju. Rot (1983, 389) meni, da lahko navezanost na nacijo postane vir predsodkov pri posamezniku, kadar je to njegova edina lojalnost. Vsi udeleženci raziskave, razen Bujarja, so odraščali v multietničnem okolju in so imeli veliko stikov s

pripadniki drugih kultur. Bujar ožje gledano izhaja iz etnično homogenega okolja, a je odraščal v času, ko je država s poudarjanjem bratstva in enotnosti krepila jugoslovansko nacionalno identiteto in s tem spodbujala druženje med ljudmi različnih narodov in narodnosti. Skladno z modelom interkulturalne občutljivosti (Bennet in Bennet 2004) so torej vsi vsaj v prvem stadiju etnorelativizma, ki predstavlja sprejemanje razlik. Najbolj odstopa Liridona, ki se doživlja kot oseba v nenehnem razvoju in ji pripadnost določenim kulturnim skupinam ne predstavlja nobenega pomena, zato bi jo uvrstila v najvišji stadij interkulture občutljivosti – konstruktivna marginalnost. Vsi ustrezajo ugotovitvam Kymlicke (2011), ki poudarja, da se »večina priseljencev želi integrirati v novo družbo, da si želi boljšega življenja zase in za svoje otroke«. Vsi priseljenci, ki nameravajo ostati v novi domovini, si po njegovem mnenju »želi spodobnega življenja, ki pomeni tudi možnost njihove participacije v družbi. /.../ Razumejo in sprejemajo, da se morajo prilagoditi državi gostiteljici.«

Glede na majhnost in nereprezentativnost vzorca pridobljene ugotovitve niso posplošljive na celotno populacijo albanskih priseljencev v Sloveniji⁴⁵, tudi ne na populacijo albanskih priseljencev s Kosova, so pa nek korak k zmanjševanju distance med Slovenci in Albanci. Zgodbe selivcev namreč govorijo o konkretnih ljudeh in njihovih življenjskih odločitvah ter vsebujejo skupne zgodovine različnih držav in družb, meni Hladnik Milharčičeva (2007). Zelo se strinjam z Liridono, ki poudarja, da si je treba pri spoznavanju ljudi dati možnost za preseganje ukalupljenih prepričanj ter tako in z osmišljanjem sveta okoli sebe osebnostno rasti. Nisem pa samo jaz tista, ki je iz procesa raziskovanja izstopila z novimi spoznanji. Moje raziskovanje je v zavesti raziskovancev zagotovo sprožilo določene spremembe, ki se nanašajo na njihovo zaznavanje svojega položaja ter zaznavo odnosa okolja do njih, kot opozarjata tudi Toš in Hafner-Fink (1998, 46). Želim si, da so jim te spremembe pomagale odkriti kak nov vidik v dojemanju svoje priseljske izkušnje, jim povečale občutek sprejetosti in spoštovanja s strani Slovencev ter s tem moč za soočanje z novimi izzivi⁴⁶. »«

⁴⁵ Seveda sem si na začetku želela pridobiti raziskovance iz različnih izvornih okolij, vendar nekako nisem mogla dostopiti do njih ali pa niso bili primerni zaradi jezikovne bariere. Verjamem, da so raziskovanci (morda je bil izjema Gjergj, ki se precej giblje v intelektualnih krogih) potrebovali precej poguma, da so se odločili za intervju. Zagotovo ni bilo lahko razkriti svoje zgodbe neznanki, ki pogovor posname in nato povedano na nek način objavi.

⁴⁶ V času, ko se je pisanje pričujočega dela približalo koncu, sem pri svojem prijatelju B. poizvedela, kaj se dogaja z mojimi udeleženci raziskave. Samo pri Gjergju je (površno gledano) »vse po starem«. Sindi je našla delo v Luksemburgu in občasno pride v Ljubljano obiskat svojo mater in sestre. Liridona in Pjetër pogosto obiskujeta sinova, ki sta dobila službo v Švici, in pomagata sinu, ki se je lotil posla v Sloveniji. Bujar in Liridona z ostalimi člani družine živita v Nemčiji, saj je Bujarjeva pokojnina prenizka, da bi lahko ostali tukaj.

5 SKLEP

Natančno ocenjevanje oz. merjenje družboslovnih pojavov je kljub prizadevanju za objektivnost v veliki meri subjektivno početje. To velja tudi za etnocentrizem in ksenofobijo. Obstaja sicer neka splošna, širše sprejeta definicija obeh pojmov, vendar je težko opredeliti mejo, ko je delovanje posameznika še strpno oz. ko preide v etnocentrično oz. ksenofobno. Vsako človeško ravnanje je vpleteno v nek družbeni okvir in se v interakcijah z drugimi nenehno spreminja. Zaznavanje sebe, sveta in sebe v svetu je »od zibelke do groba« podvrženo različnim dejavnikom. Zadovoljstvo s samim seboj je pri tem ključnega pomena, pa naj se železna poved sodobnih priročnikov za samopomoč »Imej se rad pa te bodo imeli radi tudi drugi«, sliši še tako obrabljena.

Če zanemarimo genetski vidik, se vsak človek rodi kot nepopisan list (če privzamemo, da je človek rezultat vpliva dednosti, okolja in lastnega delovanja). V resnici ta list že pred rojstvom vsebuje neke osnovne postavke iz naslova vpliva okolja, s katerimi bo odraščal in mu bodo grenile ali sladile življenje. Precej tega, kar je ena od udeleženk raziskave označila kot breme, zapišejo starši: določijo etnično pripadnost in versko opredelitev ter svojega potomca vzgajajo skladno s svojimi prepričanji in v dobri veri, da je tako prav. Pa jim ne gre očitati tega, ker se to od njih pričakuje. Naša življenja so tako zelo prežeta z etničnim in religioznim, da se zdita etnična in verska pripadnost naravna pojava. V to se človek rodi. Težava nastane, ko posameznikova verska in/ali etnična identiteta trčita ob svoje različice. V tem primeru je veliko lažje tistim, ki so bili vzgojeni, da so se sicer res rodili v neko skupnost, a so jim bile hkrati posredovane neke obče človeške vrednote, ki presegajo tovrstne delitve in omogočajo posamezniku, da svobodneje izbira svojo pripadnost.

V primeru selivcev je pomembno, da pridejo v okolje, ki jih je pripravljeno sprejeti kljub drugačnosti, hkrati pa morajo sami po svojih močeh prispevati k sožitju. Prepričana sem, da je mojim sogovornikom pripravljenost na prilagajanje novemu okolju v veliki meri olajšala življenje. Sprejemno okolje igra s svojo priseljsko in integracijsko politiko pomembno vlogo pri vključevanju priseljencev v obstoječi družbeni okvir. S tem, ko jim pomaga doseči različne stopnje integracije in dopušča, da ohranijo svojo etnično identiteto, daje tudi svojim avtohtonim prebivalcem sporočilo, da je tako prav in da se tako ravnanje pričakuje tudi od njih. Pri tem slednji ne smejo dobiti občutka, da bodo zaradi prišlekov (ta izraz uporabljam brez kakršnekoli negativne konotacije) prikrajšani, kar je v svetu, ki ga poganjajo materialni interesi, iluzorno pričakovati. Še tako zaveden in strpen Slovenec - podjetnik se bo kmalu znašel v skušnjavi, da zaposli priseljenca, ga manj plača in kasneje brez težav odslovi, pri tem pa prihrani kupček denarja za vzdrževanje svoje udobnosti ali zgolj za preživetje na trgu dela. Kot uporabniki storitev, bodo/bomo zavedni Slovenci izbrali cenejšega ponudnika, čeprav bodo/bomo vedeli, da neprimerno ravna s svojimi (priseljenimi) zaposlenimi, ker imajo/imamo vsi na razpolago

omejeno količino sredstev, ker imajo/imamo kup potreb in še več želja. Želim povedati, da lahko naše vrednote hitro preglasijo preživetveni nagoni in da težka zapustimo svojo cono udobja.

Glede na rezultate moje raziskave, ki je bila oizvedena pred začetkom begunske krize, in lastne percepcije si upam trditi, da je bilo življenje v Sloveniji do tistega časa kljub občasnim neprijetnostim zaradi trka kultur za veliko večino ljudi obvladljivo. Potem so se zgodili begunci in skupaj z njimi množstvo nasprotujočih si informacij iz medijev, ki so povzročile pravi preplah. Vsak verjame in ukrepa skladno s svojim prepričanjem in osebnimi okoliščinami: prvi se na pol vojaško organizirajo ali protestirajo proti sprejemu beguncev, drugi pomagajo v nastanitvenih centrih, tretji so strpni in protestirajo proti prvim, četrti nimajo mnenja. Samo ugibam lahko, če bi moji raziskovanci v intervjujih izpostavili begunsko problematiko in če bi jo, kako bi se do nje opredelili. Ne vem niti, kaj bi povedala jaz, če bi se znašla na mestu udeleženke raziskave na temo priseljevanja.

V zadnjih povedih strokovnega ali znanstvenega dela se običajno predlaga, kako k obravnavani temi pristopiti v prihodnje, kakšne raziskave bi še bilo smiselno opraviti, kje in na kakšen način lahko uporabimo izsledke raziskave in podobno. Daleč najbolj koristno spoznanje je po mojem mnenju to, da je treba znati živeti drug z drugim ne glede na naše in njihove sociodemografske značilnosti, da se take države učimo od malih nog ter da vse življenje delamo na sebi. Torej bi rekla, da je treba v vse pore življenja vključiti učenje medkulturne (in interpersonalne) občutljivosti in gojenje občutka lastne vrednosti.

6 LITERATURA

- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso: London, New York.
- Armstrong, John. 1991. Pristop k nastanku narodov. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 39–50. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Awad, Ibrahim. 2009. *The global economic crisis and migrant workers: Impact and response*. Dostopno prek: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_126183.pdf (20. April 2011).
- Bakić, Jovo. 2006. *Teorijsko istraživački pristupi etničkoj vežanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji*. Sociologija (3): 231–264.
- Barna LaRay M. 1998. Stumbling Blocks in Intercultural Communication. V *Basic Concepts of Intercultural Communication: Selecting Readings*, ur. Milton J. Bennett. 173–190. Yarmouth, Maine, Intercultural Press.
- Barth, Fredrik. 1998. *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Illinois: Waveland press.
- Bennett, Janet M. in Milton J. Bennett. 2004. Developing intercultural sensitivity. V *Handbook of Intercultural Training*, ur. Dan Landis, Bennett, Janet M. in Bennett, Milton J.:147–165. Sage publications.
- Berishaj, Martin 2004a. Albanci v Sloveniji. Različnost percepcij. *Razprave in gradivo* (45): 144–159.
- 2004b. *Skrita moč bese. Ženske v imaginariju albanskega tradicionalizma. Dodatek: Skenderbegov kanon*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Bešter, Romana. 2003. Migracijska politika Slovenije in Evropske unije: primerjava zakonodaje, strateških dokumentov in priporočil, s poudarkom na integracijski politiki: raziskava v okviru programa raziskovalnih štipendij Mirovnega inštituta 2002. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Bešter, Romana. 2007. Socialno-ekonomska integracija priseljencev iz prostora nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. V *Priseljenci. Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Mojca Medvešek in Miran Komac, 219–256. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Billig, Michael. 1999. *Banal nationalism*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage.
- Brezigar, Sara. 2005. Etnična diskriminacija na trgu delovne sile. *Razprave in gradivo* (47): 168–189.
- Bufon, M. 2004. *Med teritorialnostjo in globalnostjo. Sodobni problemi območij družbenega in kulturnega stika*. Koper: Univerza na Primorskem. Znanstveno-raziskovalno središče. Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Canefe, Nergis. 2008. Xenophobia. V *International Encyclopedia of the Social Sciences*. 2nd edition (9), ur. William. A. Darity Jr.,158–161. Macmillan Reference USA.
- Cashmore, Ellis. 1996. Ethnicity. V *Dictionary of race and ethnic relations*, ur. Ellis Cashmore, 119–124. London, New York: Routledge.

Castles, Stephen 2006. *Guestworkers in Europe: A Resurrection?* V IMR 40 (4):741–766. Dostopno prek: http://meme.phpwebhosting.com/~migracion/rimd/documentos_miembros/17033SC%20IMR%20Guestworkers%20in%20W%20Europe%2011%2006.pdf (19. Februar 2011).

Central intelligence Agency. *The world factbook*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> (20. april 2016).

Coates, Rodney D. 2008. Multiculturalism. V: *International Encyclopedia of the Social Sciences. 2nd edition (5)*, ur. William. A. Darity Jr., 316-318. Macmillan Reference USA.

Connor, Walker. 1994. *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton (N.Y.): Princeton University Press.

Dolenc, Danilo 2005. Priseljivanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po II. Svetovni vojni. V: *Percepcije slovenske integracijske politike (Zaključno poročilo)*, ur. Mojca Medvešek in Miran Komac, 69–102. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Dolenc, Danilo 2007. Priseljivanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. V: *Priseljenci. Študije o priseljivanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 37–87. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Dragojević, Sanjin 1999. Multikulturalizam, interkulturalizam, transkulturalizam, plurikulturalizam. Suprotstavljeni ili nadopunjujući koncepti. V: *Kultura, etničnost, identitet*, ur. Jadranka Čačić – Kumpes, 77–90. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Encyclopædia Britannica. Dostopno prek: <http://www.britannica.com/topic/Albanian-language> (20. april 2016).

Eriksen, Thomas Hylland. 1993. *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.

Gellner, Ernest. 2008. *Nations and nationalism*. Cornell university press: Itaka, New York.

Gjoni, Ralph. 2006. *The Albanian Diaspora – Foreign Policy Actor*. Dostopno prek: <http://Ralfgjoni.Blogspot.Com/2006/06/Albanian-Diaspora-Foreign-Policy-Actor.Html> (2. avgust 2008)

Gombač, Jure. 2009. Priseljenska zakonodaja in politika v Sloveniji. V: *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in zaposlovanje v Slovenski vojski*, ur. Janja Žitnik Serafin, 49–57. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Grizold, Anton in Rok Zupančič. 2008. Analiza konflikta v Makedoniji. *Teorija in praksa* 45 (3-4): 324–44.

Grubor, Jelena in Darko Hinić. 2011. Dominantne dimenzije stereotipa u etničkim i nacionalnim vicevima. *Sociologija* 53 (4): 385–399.

Guba Egon G., Yvonna. S. Lincoln. 2004. Competing Paradigms in Qualitative research: Theories and Issues. V: *Approaches to Qualitative Research*, ur. Sharlene. N. Hesse-Biber. in Patricia Leavy. New York: Oxford University Press. 17–38.

Hafner-Fink, Mitja 2005. Državljanstvo, (nacionalna identiteta) in integracija »priseljencev«. V *Percepcije slovenske integracijske politike (Zaključno poročilo)*, ur. Mojca Medvešek in Miran Komac, 423–452. Ljubljana. Inštitut za narodnostna vprašanja.

Hervardi. Dostopno prek: <http://www.hervardi.com/> (20. april 2016)

- Hobsbawm, Eric. J. 2007. *Nacije in nacionalizem po letu 1780. Program, mit in resničnost*. Ljubljana: Založba /*c.
- Hogg, Michael A. 2006. Intergroup relations. V *Handbook of Social Psychology*, ur. John Delamater. New York: Springer Science-Business Media, LLC.
- Hooghe, Marc. 2008. Ethnocentrism. V *International Encyclopedia of the Social Sciences, 2nd edition (3)*, ur. William A. Darity Jr. 2008. MacMillan reference USA. 11–12.
- Horvat, Branko. 1989. *Kosovsko pitanje*. Zagreb: Globus.
- Huddleston, Thomas, Jasper Dag Tjaden, Louise Callier. 2015. *Immigrant Citizens Survey. How Immigrants experience integration in 15 European cities*. Dostopno prek. http://www.immigrantsurvey.org/downloads/ICS_ENG_Full.pdf (31. januar 2016).
- Informacije za tujce*. Dostopno prek: <http://www.infotujci.si/> (20. april 2016)
- Islami, Himzi 1989. Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje. V: *Kosovo - Srbija – Jugoslavija*, ur. Slavko Gaber in Tonči Kuzmanić, 39–65. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
- Jenkins, Richard. 2001. *Etnicitet u novom ključu; argumenti i ispitivanja*. Zemun: Biblioteka XX vek, Beograd: Čigoja štampa.
- Josipovič, Damir 2009. Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji. V: *Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in zaposlovanje v Slovenski vojski*, ur. Janja Žitnik Serafin, 13–40. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Južnič, Stane. 1993. *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kadaré, Ismail. 2006. *Zlomljeni april*. Ljubljana: Tuma.
- Kellas, James. G. 1998. *The Politics of Nationalism and Ethnicity. Second Edition: Revised and Updated*. London: Macmillan.
- Kirbiš, Andrej, Sergej Flere, Marina Tavčar Krajnc. Netolerantnost v Sloveniji in Evropi: Primerjalna in longitudinalna analiza. *Družboslovne razprave*. 50: 27–50.
- Klinar, Peter. 1992. O mednacionalnih odnosih v Sloveniji. avtohtoni in imigranti. *Teorija in praksa*. 28 (3-4): 370–383.
- Komac, Miran in Medvešek, Mojca. 2005. *Percepcije slovenske integracijske politike. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran. 2007. Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V *Priseljenci. Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Korunič, Petar. 2005. Nacija i nacionalni identitet. *Revija za sociologiju* 36 (1–2): 87–105.
- Kralj, Anja 2008. Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. V: *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*. (27): 169-190.
- Krek, Janez. 2000. Vzgoja k strpnosti. *Sodobna pedagogika*. 51 (1): 82–103.

- Kržišnik-Bukić, Vera. 2003. *Raziskava Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v RS*. Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kuhar, Roman. 2009. *Na križiščih diskriminacije. Večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuzmanić, Tonči. 2002. Post-socialism, Racism and the Reinvention of Politics. V *Xenophobia and Post-socialism*, ur. Mojca Pajnik in Tonči Kuzmanić, 17–36. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kymlicka, Will. 2005. *Sodobna politična filozofija: uvod. 2. izdaja*. Založba Krtina.
- Kymlicka, Will. 2011. *Obstaja občutek, da multikulturalizem ni pošten do večine, kar pa ne drži*. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/53464/dr-will-kymlicka-obstaja-obcutek-da-multikulturalizem-ni-posten-do-vecine-kar-pa-ne-drzi/> (20. april 2016)
- Lakičević, Dragan. 2002. *Arhipelag Balkan. Politička autoritarnost i ksenofobija u novim balkanskim državama*. Beograd: Institut za evropske studije. Centar za rešavanje sukoba.
- Leskošek, Vesna. 2005a. Uvod: med nestrpnostjo in sovraštvom. V: *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. Vesna Leskošek, 9-20. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Leskošek, Vesna. 2005b. Sovražni govor kot dejanje nasilja. V: *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. Vesna Leskošek, 81-95. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lipovec Čebren, Uršula. 2010. Slepa pega evropskega zdravstva : analiza nekaterih vidikov zdravja migrantov. V: *Migranti v Sloveniji - med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukič in Milan Bufon, 57–81. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Lukič, Goran. 2010. Delavci migranti v času ekonomske in socialne krize ali kakšna je razlika med delavci in delovno silo. V: *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukič in Milan Bufon, 129–146. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Lukšič Hacin, Mirjana. 2011. Multikulturalizem kot spoštljivo sobivanje v raznolikosti. V: *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ur. Marina Lukšič-Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Mitja Sarđoč, 147–159. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Malcolm, Noel. 1998. *Kosovo – a short history*. London: Macmillan.
- Mandelc, Damjan. 2010. *Multikulturalizem, medkulturni dialog in demokratično državljanstvo v pogojih nacionalnega in globalizacije. Nova državljanstva v dobi globalizacije*. Dostopno prek: http://www.drzavljanstva-vzgoja.org/Portals/0/Dokumenti/clanki/Prispevek%20za%20Dr%20C2%A7avljan_stvo_%20v%20novi%20dobi,%20Mandelc.pdf (5. Avgust 2012)
- Medica, Karmen 2010. Sodobni integracijski procesi in kontroverznosti krožnih migracij. V *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica Goran Lukič in Milan Bufon, 37–56. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Medica, Karmen, Ana Kralj in Blaž Simčič. *Raziskava o ekonomskih migracijah in delavcih migrantih*. Datoteka podatkov. Slovenija, Koper: Univerza na Primorskem, Center za raziskovanje javnega mnenja, Znanstveno-raziskovalno središče Koper. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/ekomig10/> (20. april 2016).

- Medvešek, Mojca 2007. Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi. V *Priseljenci. Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 188–217. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Medvešek, Mojca in Vrečer, Natalija. 2005. Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. V *Percepcije slovenske integracijske politike (Zaključno poročilo)*, ur. Mojca Medvešek in Komac, Miran, 271–378. Ljubljana. Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Mesec, Blaž. 1998. Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Dostopno prek: <https://sites.google.com/site/kvalitativnametodologija/kvalitativna-metodologija/uvod-v-kvalitativno-raziskovanje-v-socialnem-delu-knjiga-> (10. Julij 2013)
- Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Aktualno/Strategija_vkljucevanje_priseljencev_2007.doc (20. april 2016)
- Mrdjen, Snežana. 2002. *Narodnost u popisima. Promjenljiva i nestalna kategorija*. Dostopno prek: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982x/2002/0038-982X0201077M.pdf> (20. april 2016)
- Musek, Janek. 1997. Psihološke prvine narodne identitete in analiza slovenske samopodobe. V *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas*, ur. Dušan Nečak, 174–203. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Nikoletić, Dragana. 2011. *Bračna lutrija: Srbin i Albanka*. Dostopno prek: <http://www.nationalgeographic.rs/reportaze/clanci/736.html> (20. april 2016)
- Ortakovski, Vladimir T. 2001. *Interethnic Relations and Minorities in the Republic of Macedonia*. Dostopno prek: <http://www.seep.ceu.hu/issue21/ortakovski.pdf> (20. april 2016)
- Pajnik, Mojca. 2010. Socialno državljanstvo, migracije in trg dela. V: *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica Goran Lukič in Milan Bufon, 13–36.. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Petković, Brankica, ur. 2001. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Petrovec, Dragan. 2007. Mozaik slovenskega značaja skozi portrete o (ne)strpnosti ali "entiteta z identiteto". *Anthropos* 39 (3-4): 343–349.
- Phinney, Jean S. 1990. Ethnic identity in adolescents and adults: A review of research. *Psychological Bulletin* (108): 499–514. Dostopno prek: <http://www.mltei.org/cqn/Adolescent%20Development/Resources/Gender,%20Race,%20Ethnicity%20&%20SES/Phinney,%20Ethnic%20Identity%20in%20Adolescents%20and%20Adults-Review%20of%20Research.pdf> (15. julij 2012)
- Pollo, Stefanaq in Puto, Arben. 1981. *The history of Albania. From its origins to the present day*. London, Boston & Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Radiotelevizija Slovenija*. 600 let staro krvno maščevanje v Albaniji še živi. Trije bratje ujetniki v lastni hiši. Dostopno prek: <http://www.rtvsllo.si/svet/600-let-staro-krvno-mascevanje-v-albaniji-se-zivi/301056> (20. 4. 2016).

- Ramani, Albulena, Merita Xhini in Diellëza Xhini. 2014. *Slovenija – moja druga domovina. Raziskovalna naloga*. Celje: I. osnovna šola.
- Rizman, Rudi. 1991. Teoretske strategije v študijah nacionalizma. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 79-107. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- 1998. Radikalna desnica na Slovenskem. *Teorija in praksa*, 33 (4): 249-270.
- 2006. Perspektive raziskovanja etničnosti in manjšin v 21. stoletju. *Razprave in gradivo*. (50-51): 328–346.
- Rot, Nikola. 1983. *Osnovi socialne psihologije*. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Roter, Petra. 2007. Pojmovanje in opredeljevanje manjšin. V Komac, Miran, ur. *Priseljenci. Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, 7–34. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Shimp, Terence A. in Subhash Sharma. 1987. *Consumer ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE*. *Journal of Marketing Research* (24): 280–289.
- Skenderi, Skender H. 1993. Položaj in možnosti Kosova. *Teorija in praksa*, 30 (7-8): 726–738.
- Smith, Anthony D. 1991a. Genealogija narodov. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 79–107. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- 1991b. *National identity*. London: Penguin books.
- 2005. *Nacionalizem: teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana: Krtina.
- 2007. The power of ethnic traditions in the modern world. V *Nationalism and Ethnosymbolism. History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*, ur. Athena. S. Leoussim in Steven Grosby, 325–336. Edinburgh University Press.
- Statistični urad Republike Slovenije. Popis 2002. Dostopno prek: http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_slovenija_prebivalstvo_dz.htm (20. april 2016).
- Supek, Rudi 1992. *Društvene predrasude i nacionalizam. Socijalno-psihološka razmatranja*. Zagreb: Globus.
- Šabec, Ksenija. 2006. *Homo europeus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Fakulteta za družbene vede: Založba FDV.
- Šiber, Ivan. 1998. *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Šircelj, M. 2003. *Verska, jezikovna in narodnostna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921-2002*. [Posebna publikacija]. Statistični urad Republike Slovenije.
- Toš, Niko. 1997. *Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968-1990*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Toš, Niko. *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990-1998*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
- Toš, Niko. *Vrednote v prehodu III. Slovensko javno mnenje 1990-1998*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.

- Toš, Niko in Mitja Hafner-Fink. 1998. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, Mirjana. 1997. *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 1999. Socialna psihologija predsodkov. V *Predsodki in diskriminacije*, ur. Mirjana Ule. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 2000. *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 2009. *Psihologija komuniciranja in medosebnih odnosov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- UNESCO. 1994. Tolerance: The Threshold of Peace. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000981/098178e.pdf>. (20. april 2016)
- United Nations development programme. *Human development reports. Country profiles*. <http://hdr.undp.org/en/countries> (20. april 2016)
- Van den Berghe, Pierre L. 1991. Biologija nepotizma. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 79–107. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- Van den Berghe, Pierre L. 2006. Enfant terrible študij nacionalizma: intervju s profesorjem Pierrom van den Berghejem. *Teorija in praksa*. 43 (5-6): 846–864.
- Vijavaja*. 2. avgust 2011. (Od leta 2012 spletni portal ne deluje več.)
- Vogrinc, Janez. 2008. *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Vrečer, Natalija. 2011. Medkulturne kompetence kot prvi pogoj za uspešen medkulturni dialog. V *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ur. Marina Lukšič-Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik in Mitja Sardoč, 179–200. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Wallace, Clarie 1999. *Xenophobia in post-communist Europe*. Center for the study of public policy. University of Strathclyde.
- Zakon o osnovni šoli (ZOsn-UPB3). Ur. l. RS, št. 63/06.
- Zakon o tujcih (ZZSDT). Ur. l. RS, št. 45/14.
- Zavratnik, Simona, Ana Kralj, Zorana Medarič in Blaž Simčič. 2010. *Migracije, integracija in multikulturalnost*. Datoteka podatkov. Slovenija, Koper: Center za raziskovanje javnega mnenja, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovano središče Koper. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/ekomig10/> (20. april 2016).
- Zupančič, Jernej. 2008. Albansko vprašanje v luči političnoteritorialne rekonstrukcije Balkana. *Razprave in gradivo*. (55): 6–49.
- Zefi, Shan (2006). *Islamization of Albanians through centuries*. Prizren: Drita.
- Žitnik Serafin, Janja 2010. Družbena marginaliziranost največjih priseljskih skupin v Sloveniji. V: *Etnolog* (20): 17–30.

7 PRILOGE

7.1 PRILOGA A - Intervju s Pjetrom

V: Vem že od vaše žene, da ste s Kosova šli v Vojvodino in tam delali ter prišli sem. Povejte mi kaj o tem, kako so vas sprejeli v Vojvodini in potem tu. Katere težave ste imeli tam ali tukaj?

P: Povesod, meni osebno so me fajn sprejeli. Nikamor, kamor sem šel do sedaj nisem imel slabe izkušnje. Na začetku, ko nekam prideš, ne poznaš nikogar, in dokler se ne vklopiš v to sredino in jaz se lahko vklopim v katerokoli sredino. Zame ni problema, ali živim v Sloveniji ali na primer na Švedskem, Jaz takoj dobim prijatelje. V Vojvodini tudi na začetku, ko prideš ne poznaš ljudi. Čez čas, na primer, se usedeš v kavarni in vzpostaviš kontakt z ljudmi, ti ljudje spoznajo, kdo ti si, ter te potem sprejmejo. Zato jaz nisem imel nikakršne težave. Ljudje tukaj se čudijo in pravijo kako to, da imaš v 10 letih toliko prijateljev. Jaz pa pravim saj ne grem in jih ne čakam od zunaj in jim ne rečem pridite in se pogovarjajte z mano. Pridejo in se potem pogovarjamo. Tako, da jaz nimam nobenih težav s tem in tudi moja družina ne, ne tam ne tukaj.

V: Kaj pa administracija? Se vam je kdaj zdelo da vas kdo zaradi denarja

P: Tudi to, tudi to. V Vojvodini še niso naredili nobenih težav, jaz se z otroci pogovarjam v albanščini, to so vsi vedeli in me niso nič grdo gledali. In ko je bila vojna so vsem drugim Albancem razbili izložbe, mojo pa ne.

V: So bili drugi Albanci muslimani?

P: Nekateri so bili muslimani, nekateri ne. Katoličani, Albanci, pekarji in so jim razbili izložbe. Ampak ko sem stopil v kontakt s temi so rekli, da glede mene drugače razmišljajo. Ne vem zakaj, ampak so vsi vedeli zame. Moj brat je tam živel in tudi njemu so razbili, meni pa ne. On ima ženo Slovakinjo, nima Albanke tako kot jaz in so mu vseeno razbili. To je odvisno od ljudi. Ne vem zakaj. Ali pa je odvisno od osebe kakšna je. Tudi moj brat in imel nikakršnih težav, ampak to se mu je zgodilo. Z administracijo nisem imel nikakršnih težav. S ta malim, na začetku leta, sedaj ima 18 let, so me spraševali kako mi govorimo doma in so vedeli, da smo mi iz Vojvodine. In so rekli, da če v albanščini in srbščini, da je to narobe, da moramo samo v slovenščini, zato ker ta mali ne zna dobro govoriti slovensko. In sem rekel kako mi lahko pravijo da ne zna dobro govoriti slovensko, če je bil 2 leti v vrtcu in na začetku prvega leta v osnovni šoli in so rekli: » Ta mali govori, kot da je rojen tukaj«. In zdaj na enkrat ne zna govoriti lepo slovensko. » Ja bilo bi fajn, da se vi pogovarjate po slovensko«, in sem rekel, da se bova trudila.

Ampak to ni šlo. Tudi sedaj, lažje govorimo v srbsčini kot v slovenščini, zato ker se oni med seboj pogovarjajo slovensko. Ampak jaz se ne morem z njim pogovarjat slovensko, mogoče če je kakšna stranka tukaj ali pa sem zunaj se pogovarjam z njim slovensko, zakaj bi vedeli, da sem od drugod. Če znam ta jezik, zakaj ga tudi nebi uporabljal. Delam na tem, da izpopolnim slovenščino, zase. Zakaj se jaz zdaj nebi znal pogovarjat slovensko kot pravi Slovenec. Ampak tudi če si pravi Slovenec je tudi razlika med enim krajem in drugim krajem, zato se jaz vklapljam v slovensko. Nekateri pridejo in pravijo: » Ali si ti Primorec?« in pravim: » Ne, zakaj?« in potem pravijo: » Imate takšen naglas«.

V: Se vam je kdaj zgodilo, da ste s kom govorili albansko in se je kdo obregnil ob to in grdo pogledal?

P: Grdo, mislim, grdo ne. Tukaj sem šel v Ježa in so prišli prijatelji, ti so malo bolj glasni in ni vedla, da sem jaz Albanec in je vprašala kakšen jezik to govorite in je stala in me gledala. To se pravi tudi ti si takšen, ker sem že dosti tam bil, vendar ne z Albanci. Jaz imam širok krog prijateljev npr. Bosancev, Makedoncev in iz Vojvodine tudi pridejo. In ona je stale in gledala kako pa sedaj en Albanec ima takšne prijatelje. Ima Slovenca, Bosanca in Makedonca, vsake sorte. Oni niso navajeni na to in so mislili, da se Albanci samo z Albanci družijo. In sedaj mi pravijo: » Ti si Albanec?«, jaz pa » Zakaj pa ne?«.

V: Za Albance na splošno vsi pravijo, da je to zaprta skupina. In tudi meni je par let nazaj rekla mentorica, če bo kdo hotel govoriti z mano zaradi tega ker so bolj zase. Kaj vi pravite na to?

P: To je ena zelo slaba lastnost ampak je to zaradi tega ker ne poznajo jezika in se zato držijo skupaj. Zato ker se počutijo kot tujci. Če prideš ti v mesto in se počutiš kot tujec imaš potem fobijo... Jaz ko sem prišel sem tega občutka nisem imel. Jaz sem prišel sem kot v svojo državo, ker sem rojen v tej veliki Jugoslaviji in sem razmišljal, da je Slovenija Jugoslavija.

V: čeprav ste sem prišli po osamosvojitvi.

P: Ja ampak takrat, ko sem prišel kot fant sem imel punco iz Brežic in sem imel prijateljice iz Slovenije. Za novo leto sem tudi prišel v grad Mokrice in v Postojno, Koper tako, da Slovenija mi ni bila tuja, neznana. Slovenija mi je bila enaka kot Vojvodina in Hrvaška, Srbija. Jaz kamorkoli grem, v Makedoniji nisem bil tako veliko krat. Morda ti Albanci, ki pridejo so iz kakšnih zaprtih sredin, vasi in ko pridejo sem se pol držijo tako kot se znajo. Ali pa so bili tukaj samo kot vojaki, in če so potem so bili čisto na meji kot obmejni vojaki. Potem so bili ob meji, nato so šli domov in kaj bi oni potem iskali tu. To je to kar se tiče zaprtosti. Nekateri, ki pridobijo premoženje in imajo denar so čisto odprti. Potem imajo prijatelje.

V: Se pravi ko oni dobijo nekakšno samozavest, zaupanje v sebe.....

P: Tako je. Potem oni gredo ven in jih tudi sredina drugače gleda. Zato ker če se na primer usedete v hotel Union nobeden vas ne bo vprašal ali ste Albanec. Če pa se usedete v kakšen Birbio tam vsak gleda, tam se sliši samo dialekt ali ta jezik in če prideš kot tujec se vprašajo kdo je ta, kaj išče tukaj. Mogoče to vse dela ekonomska situacija.

V: Glede na to, da so nekateri Albanci muslimani, drugi katoliki, pravoslavcev niti ne poznam toliko oz. ne vem koliko jih je v Sloveniji. Ali je kakšna razlika med njimi glede na to kako se vključijo?

P: Niti ne. Ker nobenemu ne piše ali je musliman ali Albanec. Odvisno od osebe.

V: Pa se vam zdi, da vera vpliva na to kako se obnašajo?

P: Sedaj vpliva več, na začetku ne. Mogoče zato ker se zdaj potencira povsod ta muslimanska vera. Prej se nobeden ni držal tega ramazana. Redki. In sedaj je to masovno. Vi se mogoče spomnite kdaj so šli v športni dvorani se klanjat in molit. Nikoli. Tudi takrat je bila svobodna veroizpoved ampak sedaj je to masovno. Kdaj je bilo, da bi Slovenke spremenile vero in gredo v islam. Nikoli.

V: In zakaj vi mislite, da je tako?

P: Moje mnenje je, da je ta katoliška vera naredila nekaj napak in sedaj pravijo, da so muslimani čiste vere, da oni nimajo takšnih in sedaj gredo na to stran. In se potem poročijo z muslimani, pri katerih ženska muslimanka če se je poročila s katoličan je sprejela katolicizem, nobeden katolik je ni prisilil.

V: Tam pa je nujno, da se prevzame moževa vera.

P: Tako je. Če hočeš, moraš. Tudi če se ne znaš klanjat, ti moraš nositi ruto, če si v kakšni provinci vendar v mestu ne, ampak doma obrezovanje in takšne stvari počno. Oni želijo da čim več muslimanizirajo, potencirajo. In oni so rekli, da bo muslimanizem vladal svetu. Ampak zame je bistveno, da človek verjame, da Bog je. Bog je za vsakogar Bog. Ljudje so prišli iz izmislili Alaha, Jezusa... Vera je da naj bi ljudje ločili, da se lahko skregajo med sabo in potem je lahko logično. Če bi bilo vso ljudstvo tako in če bi bila ena vera potem nebi bilo lomljenja. Kot ste videli prej je bila Jugoslavija ena močna država in kako so jih uredili. Osamosvoji se eden, drugi, tretji če hočeš to tako, in sedaj so vsiTo je ta logika, filozofija. Če hočeš nekoga zlomit, eno družino pojdí in skregaj jih med sabo in je konec. In tako kar se tiče vere.

V: Ali imate dosti prijateljev med muslimani? Oz. ali se družite z njimi?

P: Ne družim se tako veliko, ampak jih imam. V šoli sva bila samo 2 katoličana in tam je bil večinski del naroda muslimanske vere. In jih imam tudi sedaj. S sosedi vsak dan pijemo kavico in me ne moti če si ti musliman. Poznam eno zgodbo. Ko je bila vojna v Vojvodini in so rekli: » Uu oni Albanci, četniki,

Hrvati », in sem rekel če si bolan in si v bolnišnici in rabiš kri, kakšno kri iščeš. Iščeš srbsko, iščeš hrvaško, katoliško? Ne ampak iščeš skupino A, B, 0? Mi smo vsi enaki. Ena sama kri nas deli, skupine krvi. Da gledamo kakšne nacije si, vere je največja neumnost. Najpomembnejše je, da si človek. In če si človek in če se znamo pogovarjat in poznamo jezik, potem je zame vse ok. Jaz gledam s tega stališča, da smo vsi božji ljudje, odgovora na to kako smo prišli sem še ne poznamo. Mi ne izbiramo v kateri naciji se želimo roditi ali vere. Mi ne izbiramo svojih staršev, mi pridemo sem, usoda je da je moj oče bil ta in ta in je bil siromašen ali bogat. Tega mi ne izbiramo. To nam je dano in to je potrebno sprejeti. Sem smo prišli in če hočeš živeti moraš sprejeti, ne moram jaz sedaj tukaj belo kapo če to ni mesto za belo kapo. Tukaj se govori slovensko in moraš se učiti ta jezik, če hočeš tu živet. Ne moreš ti govoriti srbsko ali albansko. Lahko doma jaz govorim kakor hočem in gledam televizijo katero hočem. Ampak tukaj moram ravnati drugače. Zdaj če tukaj začnem predvajati albanske pesmi kaj je potem to, kakšen lokal? Ja če bi bil specifičen albanski lokal ali pa npr. mehiški. In greš tja, da slišiš njihovo glasbo ampak če imaš zlatarno bi morala glasba biti slovenska ali mednarodna.

V: Naše radijske postaje vrtijo hrvaško zabavno glasbo? Tu je vse v redu. Potem bosanske glasbe že ne, srbske sploh ne. Edino Toše Proeski je bil izjema. V čem je sedaj smisel (fora) ?

P: Mogoče je tukaj to, od kdaj je Slovenija samostojna, pa malo se je tukaj ta ego dvignil. Zakaj bi sedaj poslušali makedonske pesmi? Če jih ni tukaj. In Slovenijo niti ne vežejo z Makedonijo. Več jih veže Srbijo. A vidite tukaj ko pridejo nastopajoči na koncert s Srbije in gre več ljudi na takšen koncert kot pa na makedonske ali pa gredo na hrvaške. Npr. ko pridejo te klape in napolnijo Stožice. Navajeni so, ker so zmeraj šli tja na morje in so se sedaj povezali, mogoče so imeli fante, in jim je bilo lepo in je to sedaj ena nostalgija. Jugo nostalgiki. Ta Jugoslavija je obstajala dosti časa in vse jih spominja na dobro. Nič slabega ni bilo takrat. Meni je bilo takrat boljše. Moja generacija to ve, ta nova ne. Prej če si imel lokal nisi smel ga nisi smel odpreti če nisi imel sliko Tita. Predsednik države je bil Tito in ti si moral imeti njegovo sliko na vidnem mestu. In ko je bila Oluja, so iz Hrvaške prišli v BačkuPalanku masovne kolone, tam je meja med Hrvaško in Vojvodino in tam obstaja en most, 25. maj so mu rekli, odprli so ga ko je imel Tito rojstni dan. Čez ta most so prišli in jaz sem delal, jaz sem imel bistok titovko. Prišel je en fant, mogoče je imel 14 let ali 13 in potem gleda, gleda, gleda ter dvigne glavo in pravi: »Kaj če on havkerakrep tle?« Akrep je škorpion. »Kaj dela on tle?« Jaz samo gledam in ga vprašam: »Zakaj je on zate akrep, škorpion? A ga poznaš?«, in mi pravi »Ne. Kako pol lahko rečeš za enega človeka da je škorpion če ga ne poznaš. Zame je bil on najboljši človek, zate ne moraš reči ker sem ga jaz poznal, jas sem se rodil ko je on živel zato ne moreš reči za nekoga da je grd če ga ne poznaš. Hočem to povezati s tem, da se veliko ljudi ne pozna med sabo ampak slišijo nekaj in potem na podlagi tega govorijo in pol ko pridejo v stik s takšnimi ljudmi in ti potem niso to kar so slišali obstanejo z odprtimi usti. In pravijo da to ni res, da obstajajo še takšni.

V: Se vam zdi, da Slovenci dosti tega slišijo? Da imamo dosti predsodkov?

P: Slovenci. Vsi, ne samo Slovenci. Jaz pravim, da nimam takšnih izkušenj. S komer koli sem se usedel nisem imel takšnih izkušenj, da bi ljudje ki govorijo z mano tako čutili. Vsi so bili v redu z mano. Potem se čudijo in pravijo kako obstaja takšen kot vi, takšna družina. Ne jaz kot oseba ampak kot družina. Oni obstanejo in gledajo. Obstaja tak. » Ja seveda«, sem rekel. Js nisem nič. Jaz sem dal predlog, da vidite še boljše. Njegov sin se je poročil s Slovenko in je povedal...Slovenka vse dela, pite in vse ampak nič ni pod mus, pod pritiskom.. njegov sin ni nič njo silil v to. Pač živijo čisto evropski. Samo da greste vi v njihovo hišo da vidite to je čisto evropsko. Mogoče js tud ko pravim da gredo iz šole tle in jih vidim nekateri gredo tako po 5, 6 pa se aaaaaaa na velik glas in pol moji otroci kritizirajo in pravijo: » Oče poglej kakšne neumnosti delajol« Oni grejo v skupini po 5, 6 skupaj in pol so močni in potem govorijo na albanskem na velik glas. Mogoče delajo to zaradi tega ker tudi Bosanci ne puščaju muziko in zdejal pa Srbi isto in zakaj bi oni mogli in jaz nebi. Mogoče ta reci prociitet. Mogoče hočejo, mislijo da je to to. Odvisno od vzgoje doma. Jaz sem pač vzgojen, da ne delam razlike med ljudmi. Obstaja dober in slab. In mojim otrok sem rekel obstaja takšen in takšen. Tle smo 12, 13 let ne vem kolk in zmeri ko grem dol tko nas čakajo da ne utegnemo k enemu na kosilo pol k drugemu na kosilo. Pa ženi pravijo pridi k nam spat, če bi bli slabi jaz mislim da nas nebi. Zato ker mi nism gledali nacije. Mi mamo botra, mi smo bili botri enim Madžarom, sosedam.

P: Moj oče, ko je umrl..mi smo ga šli pokopat v Prizren, njim pa smo pustili ključe. In ko smo prišli doma ko je končalo vse, nas je čakala večerja v štedilniku noter. Vse spucano, vse zrihtano, bolj kot bi js to zrihtal. To so delali ti sosedi. Dok so nas spoštivali. In kako naj pol rečem, da imam kakšen pritisk.

V: Kaj pa sosedje Srbi iz Prizrena. Tam imate kake prijatelje?

P: Evo jaz meni rečem. Danes molim, vsakdan ko se spominjam, molim za mojo sosedo. Pravoslavna Srbkinja je bila. Ona ni mela otrok. Ona je mene tok imela rada, da se jaz dandanes spomnim nje. In zmeri, ko grem v Prizren ne vem kje je pokopana. Bi šou ji prižgat svečo. In zdej moj brat je šou, je končal gimnazijo na srbščinu, zat bi imel lažje če bi šel studirat, je hotostudirat, lažje se učil na fakulteti. Ne da ostane v Prištini, ampak močnejše so na hrvaškem.

V: V Jugoslaviji se je dalo povsod s tem jezikom lažje študirat...

P: Tako. In je šou ...to se pravi on je imel toliko prijateljev. Vsi so ga sprejeli. Js danes ko grem v Prizren, tam obstajajo ti Srbi in zmerom: » O kje si, ajde dođi, ajde očemo popiti«. Se pravi nikakršnih problemov s Srbi nisem imel v Prizrenu. Nikoli nismo imeli, nikoli. Takrat jaz sem bil čisto mlad fant, ne vem. Jaz sem imel eno belo kapo tko pa sem samo, pa sem sam risal skenderbega na tej kapi. To in sem skroz Srbijo in stane avtobusstaneš pit. Nič noben mi ni reko. Takrat te noben ni spraševal. Od

moje žene sestra, od njene tete. Ona je poročena s Srbinom. Se pravi nikakršne razlike. Ampak zdej ta nacionalizem, to je nekdo vrgel kost in smo prišli na to.

V: A vam je kdo kdaj rekel Šiptar? Tko ne v hecu, ker verjetno med sabo...

P: Meni. Meni osebno ne. Sinu je. Na primer tudi v Vojvodini so mu rekli, tle ne, tle ta mali je imel in to zdaj v četrtem letniku in to pred koncem je profesorica rekla: » Edi, a si ti Albanc?« Zato ker niso vedli do zdaj, ampak škoda, da ga niste slišali evo on glih pred enim tednom je prvi na tekmovanju za mladi podjetnik v Gea kolidžu in je osvojim prvo nagrado. In zato je rekla profesorica če je on Albanec. In je reko. » Pa kolk vas je doma, a vas je velik?« Zato sam hotel vam povedat na začetku. To sem slišal a vas je velik. Pa tud Slovence js berem so družine tudi po sedem otrokov.

V: Kak pa vi čutite ta izraz Šiptar pa Albanec?

P: Nč mene to ne moti. To ni nič grdo. Ljudje mislijo, da hočejo vas užalit s tim zato ker ne poznajo tu besedo, Šiptar. To je Šiptar na albanskom, je Šiparija. Ja Albanija. In to je ta prava beseda za nas. Ampak Srbi so to prevedli na Albanec in zdej misleči da te bodo ožalili oni ti rečejo Šiptar. Oni na originalnom povejo Šiptar. Ampak gre za to da se čutite užaljenega. Js ne čutim. Zato pravim js nisem izbral kaj se bom rodil, zakaj bi se čuto užaljenega. To se pravi če vam rečem js Slovenec, vi trebate se čutit užaljenega. Neumnost. Js nimam te fobije.

V: Nvmjs nobenemu Albancu, ki ga poznam nebi rekla tega, tko. Bi recimo rekla...., ko ga dobro poznam, ker bi ne vem nekaj hecal se, pa ne bi mislila s tem kaj grdega. Ampak se mi zdi, da je prav, da spoštujem če mi nekdi reče: » Lej mi smo to«. Če sem jaz Vesna sem Vesna, nisem Vesnica pa ne vem kaj. Že čisto zaradi tega se mi zdi da je osnovno spoštovanje do človeka da, ga kličeš tako..

P: Je, ampak pravim, zdaj Angleža ne, po slovensko rečete Angleži. Ampak Srbi rečejo Englezi, zdaj ne vem kak rečejo zase ...Englishpeople. In zdaj če bi rekli Angležu: » Ti si Anglež,« on bi nas gledal tako belo. Kaj praviš. Če bi mu rekel » You are Englishpeople«, on bi rekel »Yea«. Jes zdaj če bi mi rekli: » Ti si Šiptar«, bi rekel »Ja«.

V: A vas čisto nič ne moti?

P: Ne, zakaj?

V: Mislim ravno zaradi tega, ko ste rekli, da je to uporabljeno vedno z nekim namenom.

P: Ja zato ker ljudi niso vedli se postaviti tej besedi, oni so zmeri mislili, da to je grda beseda. Da se on podrugiva meni s to besedo. Ne zakaj bi se podrugival. Čak on je naprotiv originalen. In mu je treba hvala lepa. Vi se trudite, da govorite moj jezik. Vi me na originalen način imenujete.

V: Ja samo sem slišala, da Albance iz Albanije pa imenujejo Albanci.

P: Ja zato ker oni pravim, oni se ne čutijo. Če bi jim rekli Šiptar bi vas gledal tako. A mi s Kosova reagiramo kot, da smo užaljeni. Razumete. Zato ker jaz pravim treba sam malo razmišljati. Nočeš, da te nekdo izbaci iz tira. Zakaj bi se, čist si flegmatičen. In če se ti upiraš tej besedi je on postigo svoj cilj.

In on zmeri ti bo tako povedal. Mi smo ljudje različni. Jaz tako mislim. Mene nič ne moti.

V: Pa bi veliko ljudi, ki pridejo sem ali pa naši ko gredo kam. Priseljenci kjer koli v novem okolju imajo negativne izkušnje. Se vam zdi, da bi jih mogoče imeli manj če bi na tak način gledali. Se pravi, da ni vsaka stvar: Aha napadajo me, ampak da..

P: Manjš bi blo. Manjš bi blo če bi bili liberalni ljudi. Js sem liberalen. Prideš oni, tretji, četrti in se trudim govorit vsaki jezik ko pride stranka. Zakaj bi zdaj govoril angleški. Ja tle je Slovenija, govorim slovensko. Al pa pride kakšen drug. Treba bit tud z onim revežem dober in tud z onim ko ma. Js ne morem delat zdaj razlike če pride: » A lahko pogledam«?. » Ne ne moreš, če nočeš kupit, pejd stran«.

Tud z drugimi. Se pravi če pride kakšen. Tle če tudi ni Slovenec bo mogoče boljši kot Slovenci. Obstaja tudi kakšen da ni, da te je sram da ti je sonarodnjak. Da se sramiš. Kot da pride kakšen črnc ali Kitajec al pa kakšen Albanc. Zato pravim ljudi treba v šoli vzgojit, da ne gledajo nacijo, da ne gledajo vero. Gledat v človeka kot človeka. V človeka, če gledamo mi človeka, zdaj kaj čem ja ako ne vem kaj me bo spraševala, ono tretje pa kaj če mi denar, nočem ja. To je zaprtost. Zakaj se nebi pogovarjali, zdaj fajn mi pride in jezik lomim. Dolgo časa sem pa ne govorim pro, ampak spet me razumete. Kot tam, ko se zgodi, da ne govorim ampak razumete tu besedo kaj hočem povedati. Tu je poanta. Treba v šoli vzgajat, povsod ne samo tle. Jaz sem tudi na primer zdaj tle v Kosovu naučio srbščino. Jaz sem čisto protiv tega. Ene neprijatelje mogoče sovražim ampak mreš znat tud ta jezik. Tle moreš znat slovenščino, če hočeš tle živet. Povsod morejo znat vsak jezik. Kolk jezikov znaš toliko si vreden. In pol vzgojiš na tem. Človek, moreš biti. In pol če so ljudje dobri en do drugega ne bo ne kraje ne sovraštva. Pol bi bil raj na tej zemlji. Treba it za tem.

V: Se strinjam ja. Če se vsak zase briga in svoje posle ...pa čist lepo pristopa k drugim je takoj drugače. Prej ste omenili, da so se Slovenci po osamosvojitvi malo dvignili. Na kak način ste to mislili? Oz. kako se je poznalo to?

P: Kako naj povem...pozna se po tem ker te gledajo tako. Kot sem rekel na začetku: » Ah to je čefur«. Tu je ta poanta. Kdo je rekel prej čefur? Ta beseda čefur do takrat ni obstajala.

V: Se pravi do osamosvojitve?

P: Da. Do takrat čefur nobeden ni reko, ker niso niti vedli kaj je čefur. Zato ker je bila ena država. Tle si lahko govoril kakšen srbski, hrvaščino zato ker so večinoma bili vojaki in ti...Pa u tem firmama je bilo mešano. In zdej, zdejs sem na svojem. Jaz sem na svojem, ti nisi na svojem. Ampak js se ne čutim, da nisem na svojem. Js sem na svojem zato ker sem to kupo in je to moje. Tud če je to Slovenija. Mogoče imam denar in bom jutri šel v Nemčijo. To je moje. Vse kar kupiš je tvoje. Ampak zakaj bi se jszdejpočuto tok močen če je to moje. Zdej vi pridete in vi ste slabši kot js. Potenciram na to, ne treba gledat kdo je kaj. Treba skup živet. In otroci, ne bi bilo teh...kar je, otroci bi živeli boljše, starši bi se več družili. Pomeni to je to..

V: Najlažje je tle imaš televizijo...in glej

P: Nije to to. 30 let živiš z ženo in samo televizijo...če ne pride nobeden s tabo, pa spiješ eno kavio pa mal ne klepet, pa da greste mal odzuni na morje al pa na hribe. Nikamor se usest. To je pač eno veselje. Ljudi živijo na primer v Sloveniji pa ne poznaj Slovenije. Mi smo živeli v Jugoslaviji in smo rekli ah Jugoslavija. In kaj poznaš? Poznaš Jadransko morje in pa Ljubljano, glavno mesto, nič drugega nismo znali. Treba poznati državo. Js tle hodim, po onih tretjih hribih sem šou, pa pravijo: » Kako ti«? Js sem šou s kolesom, naredil Medvode- Kranj- Škofja Loka- Medvode. Pol sem šou Medvode-Ljubljana. In pravijo: » Kako ti moreš«. Če drugi morejo zakaj js nebi. Če je to za svoje zdravlje. Zakaj bi bila jaz zaprt. Js gledam in uživam, ko grem z otrocimi. Kolo, oče, mama pa 2 otroka, s kolesom. Ta mali oni učijo da to delajo. Če jih tko učijo kolo da vozijo, zakaj nebi jih ne bi učili da se družijo z drugima. Oni so s tim. On ti je prijatelj. Ni pomembno kdo je. Bistveno, da je prijatelj, če geste v šolo, isti jezik govorite. Ni pomembno ali je un Slovinc ali ni Slovinc. Pejte. Js sem v Vojvodini, moji se družili pa tle tud. Oni grej z onim pa s tretjim pa četrtim. Nisem jim reko: Ej, ti moreš z Albancem, ti moreš z onim«. Sem reko: Posluš ti moreš imeti vsake sorte prijatle, tud narkomane«, zato ker moraš vedeti kaj je narkoman. Če ti jesprepovedam, če ti jes rečem: » Ej ne s tim, moraš gledat elito, njegov oče če ima denar«. Če imaš slabega boš dobil tudi dobrega. Če imaš dobrega boš dobil slabega. In pol ne boš vedal se najdit. Treba se družit. Imet prijatelje. Tudi pijanca. Zakaj bi jaz bil pijanc če nočem bit. Vidim, da je to slabo in nočem. Če pa meni paše bom 10 krat večji pijanec.

V: Kaj mislite, da je glavni problem ljudi, ki imajo težave z ljudmi druge nacije? Pa naj bodo to Slovenci ali Albanci.

P: Vzgoja, vzgoja...Doma so jih tako vzgojili. To je največji problem vzgoje. Če moj otrok sliši, da se jaz pogovarjam z mojo ženo mogoče, slušam poročila: » Aaaaaa vidi ti, ide oni Srbin, majko jim jebem« , ono veš ..to treba zaklati pa ono tretje. Vidi te Slovence, vidiš kako oni ne vole tujce. Ne če si ti doma, če on sliši doma. Ma to je samo trenutno, bo boljše. Al pa če rečemo, kot sem povedal on je človem, tam on tretji je človek, ni nacije, ni nacije. Vera normalno obstaja kakor pač. Pravim mi nismo izbrali

vero. Mi smo rojeni v to. On je rojen, js spoštujem njegovo, naj on mene spoštuje. Tud spoštujem tvojo nacijo, spoštuj tud mene. In tu je ta poanta. Da nije tega, vzgoje mi bi bili idealen svet.

V: Se čisto strinjam. Pa da greš okrog in vidiš kaj je...se pravi razgledanost

P: Razgledanost. Da se razgledaš in uživaš v naravi. Uživaš kar je Bog stvorio. Kar je Bog ustvario. Bog je ustvaril i slabe i dobre. In zakaj pol ti, moreš hranit to kar je dobro. Zakaj bi uničili ono kar je dobro. Če znaš kaj slabega in če znaš kaj dobro. Naravo je treba čuvat. Zakaj bi vrgli, zakaj bi požgali gozdove če jutri rabimo kisik. Ali pa vodo? Vodo mi zmerom iščemo. Treba se kopat v tu reko. In zdaj js vržem tle kiseline pa ona gre tam in kaj smo naredili. In zato pravim to je vzgoja. Če delam doma, js vržem vse skozi okno, tud moj otrok bo pol to delal. Če jaz doma vzamem smeti, eno vrečko ali pa dam te biološke ko so zdaj naredili plastiko notri in on sam gledal: » Oče kam greš? Vreči smeti, on bo enkrat, dvakrat, trikrat gledal in bo on to delal. Tu je ta vzgoja. Vse je v vzgoji. Vse. Če je domača vzgoja, je najboljša. Ampak je tudi vzgoja ceste. Kakor družba. Tudi to vpliva na našo mladino. Lahko jes vzgajam na tem principu ko sem vam povedal, ampak on ko gre ven in družba je slaba on ne more reči meni je oče reko, da to ni dobro kar vi delate. »Aaaaa vidi ga, peder, pejt stran, ne rabimo te« .

V: Torej če hoče, da bo sprejet mora spejet njihovo...

P: Tako je. » Ti ne kadiš, kaj je to, daj kadi« . » Daj spij en pir al pa dva, daj bova se napila« . Današnja vzgoja mladine je uživanje brez alkohola nula. Današnje. Js rečem svojim otrokom, ko se vsedemo za kosilom: » A boste kaj spili, boste en žganje al pa pivo« ? Bomo skupaj. Če bi rekel: » Dej ne smeš ti to, js sem oče, to naredi« . On b šel ven 2, 3, 5, bo spil dokler s ene bo fajn. Oče zdey spi, pride domov čist pijan. Vse kar je zaprto, vse kar ga drži stisnjeno je slabo. Ampak druga strana, če preveč pustiš je tud... je bistvena vzgoja. Ogledalo ene družine so otroci. Ogledalo ene države je omladina. To se pravi, takšna je mladina, takšna je država.

7.2 PRILOGA B – Kodiranje intervjuja s Pjetrom

CITATI	IZKUSTVENE POSPLOŠITVE	POJMI
<p>Danes molim, vsakdan ko se spominjam, molim za mojo sosedo. Pravoslavna Srbkinja je bila. Ona ni mela otrok. Ona je mene tok imela rada, da se jaz dandanes spomnim nje. In zmeri, ko grem v Prizren ne vem kje je pokopana. Bi šou ji prižgat svečo.</p>	<p>Spomin na srbsko sosedo</p>	<p>Življenje na Kosovu</p>
<p>Js danes ko grem v Prizren, tam obstajajo ti Srbi in zmerom: » O kje si Filipe, ajde dođi, ajde očemo popiti«.</p>	<p>Današnji odnosi s Srbi</p>	
<p>Se pravi nikakršnih problemov s Srbi nisem imel v Prizrenu. Nikoli nismo imeli, nikoli.</p> <p>Takrat jaz sem bil čisto mlad fant, ne vem. Jaz sem imel eno belo kapo tko pa sem samo, pa sem sam risal skenderbega na tej kapi. To in sem skroz Srbijo in stane avtobusstaneš pit. Nič noben mi ni reko. Takrat te noben ni spraševal. Od moje žene sestra, od njene tete. Ona je poročena s Srbinom.</p>	<p>Dobri odnosi s Srbi pred vojno</p>	
<p>Ampak zdej ta nacionalizem, to je nekdo vrgel kost in smo prišli na to.</p>	<p>Zdaj je drugače</p>	
<p>V Vojvodini še niso naredili nobenih težav, jaz se z otroci pogovarjam v albansčini, to so vsi vedeli in me niso nič grdo gledali. In ko je bila vojna so vsem drugim Albancem razbili izložbe, moja pa ne.</p> <p>Nekateri so bili muslimani, nekateri ne. Katoličani, Albanci, pekarji in so jim razbili izložbe</p>	<p>Odnos someščanov</p>	<p>Življenje v Vojvodini</p>
<p>Ampak ko sem stopil v kontakt s temi so rekli, da glede mene drugače razmišljajo. Ne vem zakaj, ampak so vsi vedeli zame. Moj brat je tam živel in tudi njemu so razbili, meni pa ne. On ima ženo Slovakinja, nima Albanke tako kot jaz in so mu vseeno razbili. To je odvisno od ljudi. Ne vem zakaj. Ali pa je odvisno od osebe kakšna je. Tudi moj brat ni imel nikakršnih težav, ampak to se mu je zgodilo. Z administracijo nisem imel nikakršnih težav.</p>	<p>Vzroki razlik</p>	
<p>Moj oče, ko je umrl... mi smo ga šli pokopat v Prizren, njim pa smo pustili ključe. In ko smo prišli doma ko je končalo vse, nas je čakala večerja v štedilniku noter. Vse</p>	<p>Odnosi s sosedi</p>	

<p>spucano, vse zrihtano, bolj kot bi js to zrihtal. To so delali ti sosedi. Tok so nas spoštivali. In kako naj pol rečem, da imam kakšen pritisk.</p>		
<p>Povsod, meni osebno so me fajn sprejeli. Nikamor, kamor sem šel do sedaj nisem imel slabe izkušnje. Na začetku ko nekam prideš ne poznaš nikogar in dokler se ne vklopiš v to sredino in jaz se lahko vklopim v katerokoli sredino. Zame ni problema ali živim v Sloveniji ali na primer na Švedskem, Jaz takoj dobim prijatelje.</p> <p>V Vojvodini tudi na začetku, ko prideš ne poznaš ljudi. Čez čas, na primer se usedeš v kavarni in vzpostaviš kontakt z ljudmi, ti ljudje spoznajo kdo ti si ter te potem sprejmejo. Zato jaz nisem imel nikakršne težave. Ljudje tukaj se čudijo in pravijo kako to, da imaš v 10 letih toliko prijateljev. Jaz pa pravim saj ne grem in jih ne čakam od zunaj in jim ne rečem pridite in se pogovarjajte z mano. Pridejo in se potem pogovarjamo. Tako, da jaz nimam nobenih težav s tem in tudi moja družina ne, ne tam ne tukaj.</p>	<p>Odprtost</p>	

<p>S ta malim, na začetku leta, sedaj ima 18 let, so me spraševali kako mi govorimo doma in so vedeli, da smo mi iz Vojvodine. In so rekli, da če v albanščini in srbsščini, da je to narobe, da moramo samo v slovenščini, zato ker ta mali ne zna dobro govoriti slovensko. In sem rekel kako mi lahko pravijo da ne zna dobro govoriti slovensko, če je bil 2 leti v vrtcu in na začetku prvega leta v osnovni šoli in so rekli: » Ta mali govori, kot da je rojen tukaj«. In zdaj na enkrat ne zna govoriti lepo slovensko. » Ja bilo bi fajn, da se vi pogovarjate po slovensko«, in sem rekel, da se bova trudila. Ampak to ni šlo.</p>	<p>Pritiski s strani šole</p>	
<p>Tudi sedaj, lažje govorimo v srbsščini kot v slovenščini, zato ker se oni med seboj pogovarjajo slovensko. Ampak jaz se ne morem z njim pogovarjat slovensko, mogoče če je kakšna stranka tukaj ali pa sem zunaj se pogovarjam z njim slovensko, zakaj bi vedeli, da sem od drugod. Če znam ta jezik, zakaj ga tudi nebi uporabljal. Delam na tem, da izpopolnim slovenščino, zase. Zakaj se jaz zdaj nebi znal pogovarjat slovensko kot pravi Slovenec.</p>	<p>Pomen govorenja slovenščine</p>	<p>O Slovencih in Sloveniji</p>
<p>Ampak tudi če si pravi Slovenec je tudi razlika med enim krajem in drugim krajem, zato se jaz vklapljam v slovensko. Nekateri pridejo in pravijo: » Ali si ti Primorec?« in pravim: » Ne, zakaj?« in potem pravijo: » Imate takšen naglas«.</p>	<p>Naglas</p>	
<p>Jaz imam širok krog prijateljev npr. Bosancev, Makedoncev in iz Vojvodine tudi pridejo.</p>	<p>Prijatelji različnih narodnosti</p>	

<p>Če prideš ti v mesto in se počutiš kot tujec imaš potem fobijo... Jaz ko sem prišel sem tega občutka nisem imel.</p>	<p>Občutek domačnosti</p>	
<p>Ja ampak takrat, ko sem prišel kot fant sem imel punco iz Brežic in sem imel prijateljice iz Slovenije. Za novo leto sem tudi prišel v grad Mokrice in v Postojno, Koper tako, da Slovenija mi ni bila tuja, neznana. Slovenija mi je bila enaka kot Vojvodina in Hrvaška, Srbija. Jaz kamorkoli grem, v Makedoniji nisem bil tako veliko krat.</p>	<p>Stiki s Slovenijo pred priselitvijo</p>	
<p>Ampak js se ne čutim, da nisem na svojem. Js sem na svojem zato ker sem to kupo in je to moje. Tud če je to Slovenija. Mogoče imam denar in bom jutri šel v Nemčijo. To je moje.</p>	<p>Ne čuti se tujca</p>	
<p>Ljudi živijo na primer v Sloveniji pa ne poznaj Slovenije. Mi smo živeli v Jugoslaviji in smo rekli ah Jugoslavija. In kaj poznaš? Poznaš Jadransko morje in pa Ljubljano, glavno mesto, nič drugega nismo znali. Treba poznati državo. Js tle hodim, po onih tretjih hribih sem šou, pa pravijo: » Kako ti? Js sem šou s kolesom, naredil Medvode- Kranj- Škofja Loka- Medvode. Pol sem šou Medvode-Ljubljana. In pravijo: » Kako ti moreš«. Če drugi morejo zakaj js nebi. Če je to za svoje zdravlje. Zakaj bi bila jaz zaprt. Js gledam in uživam, ko grem z otrocimi.</p>	<p>Omejenost Slovencev</p>	

<p>Tukaj sem šel v Ježa in so prišli prijatelji, ti so malo bolj glasni in ni vedla, da sem jaz Albanec in je vprašala kakšen jezik to govorite in je stala in me gledala. To se pravi tudi ti si takšen, ker sem že dosti tam bil, vendar ne z Albanci. In ona je stale in gledala kako pa sedaj en Albanec ima takšne prijatelje. Ima Slovence, Bosanca in Makedonca, vsake sorte. Oni niso navajeni na to in so mislili, da se Albanci samo z Albanci družijo. In sedaj mi pravijo: » Ti si Albanec?«, jaz pa » Zakaj pa ne?«.</p> <p>zdaj v četrtem letniku in to pred koncem je profesorica rekla: » Edi, a si ti Albanc?« Zato ker niso vedli do zdaj, ampak škoda, da ga niste šlišali evo on glih pred enim tednom je prvi na tekmovanju za mladi podjetnik v Gea kolidžu in je osvojim prvo nagrado. In zato je rekla profesorica če je on Albanec. In je reko. » Pa kolk vas je doma, a vas je velik?«. Zato sam hotel vam povedat na začetku. To sem šlišal a vas je velik. Pa tud Slovence js berem so družine tudi po sedem otrokov.</p>	<p>Predsodki o Albancih</p>	<p>Dojemanje odnosa Slovencev</p>
<p>Vsi, ne samo Slovenci (imajo predsodke, op. avtorice). Jaz pravim, da nimam takšnih izkušenj. S komer koli sem se usedel nisem imel takšnih izkušenj, da bi ljudje ki govorijo z mano tako čutili. Vsi so bili v redu z mano.</p>	<p>Ni občutil predsodkov</p>	
<p>Kdo je rekel prej čefur? Ta beseda čefur do takrat (do</p>	<p>Porast</p>	

<p>osamosvojitve, op. avtorice) ni obstajala. Da. Do takrat čefur nobeden ni reko, ker niso niti vedli kaj je čefur. Zato ker je bila ena država. Tle si lahko govoril kakšen srbski, hrvaščino zato ker so večinoma bili vojaki in ti...Pa u tem firmama je bilo mešano.</p>	<p>nestrpnosti po osamosvojitvi</p>	
<p>To je ena zelo slaba lastnost ampak je to zaradi tega ker ne poznajo jezika in se zato držijo skupaj. Zato ker se počutijo kot tujci. Morda ti Albanci, ki pridejo so iz kakšnih zaprtih sredin, vasi in ko pridejo sem se pol držijo tako kot se znajo. Ali pa so bili tukaj samo kot vojaki, in če so potem so bili čisto na meji kot obmejni vojaki. Potem so bili ob meji, nato so šli domov in kaj bi oni potem iskali tu. To je to kar se tiče zaprtosti.</p>	<p>Zaprtnost</p>	
<p>Nekateri, ki pridobijo premoženje in imajo denar so čisto odprti. Potem imajo prijatelje. Tako je (dobijo samozavest, zaupanje v sebe, op. avtorice). Potem oni gredo ven in jih tudi sredina drugače gleda. Zato ker če se na primer usedete v hotel Union nobeden vas ne bo vprašal ali ste Albanec. Če pa se usedete v kakšen Birbio tam vsak gleda, tam se sliši samo dialekt ali ta jezik in če prideš kot tujec se vprašajo kdo je ta, kaj išče tukaj. Mogoče to vse dela ekonomska situacija.</p>	<p>Pomen gmotnega stanja</p>	
<p>Ker nobenemu ne piše ali je musliman ali Albanec. Odvisno od osebe.</p>	<p>Vera ne vpliva</p>	
<p>Mogoče js tud ko pravim da gredo iz šole tle in jih vidim nekateri gredo tako po 5, 6 pa se aaaaaa na velik glas in pol moji otroci kritizirajo in pravijo: »Oče pogledj kakšne neumnosti delajo!« Oni grejo v skupini po 5, 6 skupaj in pol so močni in potem govorijo na albanskem na velik glas. Mogoče delajo to zaradi tega ker tudi Bosanci ne puščaju muziko in zdejal pa Srbi isto in zakaj bi oni mogli in jaz nebi. Mogoče ta reciprocitet.</p>	<p>Razlogi za izpostavljanje albanstva v javnosti</p>	<p>Albanska etnična skupnost</p>
<p>Nč mene to ne moti. To ni nič grdo. Ljudje mislijo, da hočejo vas užalit s tim zato ker ne poznajo tu besedo, šiptar. To je šiptar na albanskem, je šiparija. Ja Albanija. In to je ta prava beseda za nas. Ampak Srbi so to prevedli na Albanec in zdej misleči da te bodo ožalili oni ti rečejo šiptar. Oni na originalnom povejo šiptar. Ampak gre za to da se čutite užaljenega. Js ne čutim. Zato pravim js nisem izbral kaj se bom rodil, zakaj bi se čuto užaljenega. To se pravi če vam rečem js Slovenec, vi trebate se čutit užaljenega. Neumnost. Js nimam te fobije. Ja zato ker ljudi niso vedli se postaviti tej besedi, oni so zmeri mislili, da to je grda beseda. Da se on podrugiva meni s to besedo. Ne zakaj bi se podrugival. Čak on je naprotiv</p>	<p>Odnos do izraza Šiptar</p>	

<p>originalen. In mu je treba hvala lepa. Vi se trudite, da govorite moj jezik. Vi me na originalen način imenujete.</p> <p>Ja zato ker oni pravim, oni se ne čutijo. Če bi jim rekli šiptar bi vas gledal tako. A mi s Kosova reagiramo kot, da smo užaljeni. Razumete. Zato ker jaz pravim treba sam malo razmišljati. Nočeš, da te nekdo izbaci iz tira. Zakaj bi se, čist si flegmatičen. In če se ti upiraš tej besedi je on postigo svoj cilj.</p>		
<p>Sedaj vpliva več, na začetku ne. Mogoče zato ker se zdaj potencira povsod ta muslimanska vera. Prej se nobeden ni držal tega ramazana. Redki. In sedaj je to masovno. Vi se mogoče spomnite kdaj so šli v športni dvorani se klanjat in molit. Nikoli. Tudi takrat je bila svobodna veroizpoved ampak sedaj je to masovno. Kdaj je bilo, da bi Slovenke spremenile vero in gredo v islam. Nikoli.</p>	Islamizacija	
<p>Moje mnenje je, da je ta katoliška vera naredila nekaj napak in sedaj pravijo, da so muslimani čiste vere, da oni nimajo takšnih in sedaj gredo na to stran. In se potem poročijo z muslimani, pri katerih ženska muslimanka če se je poročila s katoličan je sprejela katolicizem, nobeden katolik je ni prisilil.</p>	Vzrok islamizacije	
<p>Tudi če se ne znaš klanjat, ti moraš nositi ruto, če si v kakšni provinci vendar v mestu ne, ampak doma obrezovanje in takšne stvari počno. Oni želijo da čim več muslimanizirajo, potencirajo. In oni so rekli, da bo muslimanizem vladal svetu</p>	Širjenje islama	
<p>Ampak zame je bistveno, da človek verjame, da Bog je. Bog je za vsakogar Bog. Ljudje so prišli iz izmislili Alaha, Jezusa...</p>	Pomembna je vera	
<p>Vera je da naj bi ljudje ločili, da se lahko skregajo med sabo in potem je lahko logično. Če bi bilo vso ljudstvo tako in če bi bila ena vera potem nebi bilo lomljenja. Kot ste videli prej je bila Jugoslavija ena močna država in kako so jih uredili. Osamosvoji se eden, drugi, tretji če hočeš to tako, in sedaj so vsiTo je ta logika, filozofija. Če hočeš nekoga zlomit, eno družino pojdi in skregaj jih med sabo in je Zloraba vere konec. In tako kar se tiče vere.</p>	Vera kot izvor konflikta	
<p>Ne družim se tako veliko, ampak jih imam (prijatelje med muslimani, op. avtorice). V šoli sva bila samo 2 katoličana in tam je bil večinski del naroda muslimanske vere. In jih imam tudi sedaj. S sosedi vsak dan pijemo kavico in me ne moti če si ti musliman.</p>	Odnosi z muslimani	

<p>Poznam eno zgodbo. Ko je bila vojna v Vojvodini in so rekli: » Uu oni Albanci, četniki, Hrvati », in sem rekel če si</p>	Človečnost pred	
---	-----------------	--

<p>bolan in si v bolnišnici in rabiš kri, kakšno kri iščeš. Iščeš srbsko, iščeš hrvaško, katoliško? Ne ampak iščeš skupino A, B, O? Mi smo vsi enaki. Ena sama kri nas deli, skupine krvi. Da gledamo kakšne nacije si, vere je največja neumnost. Najpomembnejše je, da si človek. In če si človek in če se znamo pogovarjat in poznamo jezik, potem je zame vse ok. Jaz gledam s tega stališča, da smo vsi božji ljudje, odgovora na to kako smo prišli sem še ne poznamo.</p>	<p>narodnostjo</p>	
<p>Mi ne izbiramo v kateri naciji se želimo roditi ali vere. Mi ne izbiramo svojih staršev, mi pridemo sem, usoda je da je moj oče bil ta in ta in je bil siromašen ali bogat. Tega mi ne izbiramo. To nam je dano in to je potrebno sprejeti. Sem smo prišli in če hočeš živeti moraš sprejeti, ne moram jaz sedaj tukaj belo kapo če to ni mesto za belo kapo. Tukaj se govori slovensko in moraš se učiti ta jezik, če hočeš tu živeti. Ne moreš ti govoriti srbsko ali albansko. Lahko doma jaz govorim kakor hočem in gledam televizijo katero hočem. Ampak tukaj moram ravnati drugače. Zdaj če tukaj začnem predvajati albanske pesmi kaj je potem to, kakšen lokal? Ja če bi bil specifičen albanski lokal ali pa npr. mehiški. In greš tja, dališ njihovo glasbo ampak če imaš zlatarno bi morala glasba biti slovenska ali mednarodna.</p>	<p>Nujnost prilagajanja</p>	<p>Odnos do lastne etnične in verske identitete</p>
<p>A vidite tukaj ko pridejo nastopajoči na koncert s Srbije in gre več ljudi na takšen koncert kot pa na makedonske ali pa gredo na hrvaške. Npr. ko pridejo te klope in napolnijo Stožice. Navajeni so, ker so zmeraj šli tja na morje in so se sedaj povezali, mogoče so imeli fante, in jim je bilo lepo in je to sedaj ena nostalgija. Jugo nostalgiki.</p> <p>Ta Jugoslavija je obstajala dosti časa in vse jih spominja na dobro. Nič slabega ni bilo takrat. Meni je bilo takrat boljše.</p>	<p>Jugonostalgija</p>	
<p>(Sin nekega Albanca, op. avtorice) se je poročil s Slovenko in je povedal....Slovenka vse dela, pite in vse ampak nič ni pod mus, pod pritiskom.. njegov sin ni nič njo silil v to. Pač živijo čisto evropski. Samo da greste vi v njihovo hišo da vidite to je čisto evropsko.</p>	<p>Evropskost</p>	
<p>veliko ljudi ne pozna med sabo ampak slišijo nekaj in potem na podlagi tega govorijo in pol ko pridejo v stik s takšnimi ljudmi in ti potem niso to kar so slišali obstanejo z odprtimi usti. In pravijo da to ni res, da obstajajo še takšni.</p>	<p>Sledenje predsodkom</p>	
<p>Odkvisno od vzgoje doma. Jaz sem pač vzgojen, da ne delam razlike med ljudmi. Obstaja dober in slab. In mojim otrok sem rekel obstaja takšen in takšen. Tle smo 12, 13 let ne vem kolk in zmeri ko grem dol tko nas čakajo da ne utegnemo k enemu na kosilo pol k drugemu na kosilo. Pa ženi pravijo pridi k nam spat, če bi bli slabi jaz mislim da nas nebi. Zato ker mi nism gledali nacije.</p> <p>Zato pravim ljudi treba v šoli vzgojit, da ne gledajo nacijo,</p>		

<p>da ne gledajo vero. Gledat v človeka kot človeka. V človeka, če gledamo mi človeka, zdaj kaj čem ja ako ne vem kaj me bo spraševala, ono tretje pa kaj če mi denar, nočem ja. To je zaprtost. Zakaj se nebi pogovarjali, zdaj fajn mi pride in jezik lomim. Dolgo časa sem pa ne govorim pro, ampak spet me razumete. Kot tam, ko se zgodi, da ne govorim ampak razumete tu besedo kaj hočem povedati. Tu je poanta. Treba v šoli vzgajat, povsod ne samo tle.</p> <p>Kolo, oče, mama pa 2 otroka, s kolesom. Ta mali oni učijo da to delajo. Če jih tko učijo kolo da vozijo, zakaj nebi jih ne bi učili da se družijo z drugima. Oni so s tim. On ti je prijatelj. Ni pomembno kdo je. Bistveno, da je prijatelj, če geste v šolo, isti jezik govorite. Ni pomembno ali je un Slovinc ali ni Slovinc. Pejte. Js sem v Vojvodini, moji se družili pa tle tud. Oni grej z onim pa s tretjim pa četrtim. Nisem jim reko: Ej, ti moreš z Albancem, ti moreš z onim« . Sem reko: Posluš ti moreš imeti vsake sorte prijatle, tud narkomanek«, zato ker moraš vedeti kaj je narkoman. Če ti jes prepovedam, če ti jes rečem: » Ej ne s tim, moraš gledat elito, njegov oče če ima denar« . Če imaš slabega boš dobil tudi dobrega. Če imaš dobrega boš dobil slabega. In pol ne boš vedal se znajdit. Treba se družit. Imet prijatelje. Tudi pijanca. Zakaj bi jaz bil pijanc če nočem bit. Vidim, da je to slabo in nočem. Če pa meni paše bom 10 krat večji pijanec.</p> <p>Vzgoja, vzgoja...Doma so jih tako vzgojili. To je največji problem vzgoje. Če moj otrok sliši, da se jaz pogovarjam z mojo ženo mogoče, slušam poročila: » Aaaaaa vidi ti, ide oni Srbin, majko jim jebem« , ono veš ..to treba zaklati pa ono tretje. Vidi te Slovence, vidiš kako oni ne vole tujce. Ne če si ti doma, če on sliši doma. Ma to je samo trenutno, bo boljše. Al pa če rečemo, kot sem povedal on je človem, tam on tretji je človek, ni nacije, ni nacije. Vera normalno obstaja kakor pač. Pravim mi nismo izbrali vero. Mi smo rojeni v to. On je rojen, js spoštujem njegovo, naj on mene spoštuje. Tud spoštujem tvojo nacijo, spoštuj tud mene. In tu je ta poanta. Da nije tega, vzgoje mi bi bili idealen svet.</p> <p>Ogledalo ene družine so otroci. Ogledalo ene države je omladina. To se pravi, takšna je mladina, takšna je država.</p>	<p>Pomen vzgoje</p>	<p>Vzroki za nestrpnost</p>
<p>Manjš bi blo (negativnih izkušenj, op. avtorice). Manjš bi blo če bi bili liberalni ljudi. Js sem liberalen. Prideš oni, tretji, četrti in se trudim govorit vsaki jezik ko pride stranka. Zakaj bi zdaj govoril angleški. Ja tle je Slovenija, govorim slovensko. Al pa pride kakšen drug. Treba bit tud z onim revežem dober in tud z onim ko ma. Js ne morem delat zdaj razlike če pride: » A lahko pogledam«?. » Ne ne moreš, če nočeš kupit, pejd stran«.</p>	<p>Liberalnost</p>	
<p>Obstaja tudi kakšen da ni, da te je sram da ti je sonarodnjak. Da se sramiš. Kot da pride kakšen črnc ali</p>	<p>Spoštovanje</p>	

<p>Kitajec al pa kakšen Albanc.. Jaz sem tudi na primer zdaj tle v Kosovu naučio srbščino. Jaz sem čisto protiv tega. Ene neprijatelje mogoče sovražim ampak mreš znat tud ta jezik. Tle moreš znat slovenščino, če hočeš tle živet. Povsod morejo znat vsak jezik. Kolk jezikov znaš toliko si vreden. In pol vzgojiš na tem. Človek, moreš biti. In pol če so ljudje dobri en do drugega ne bo ne kraje ne sovraštva. Pol bi bil raj na tej zemlji. Treba it za tem.</p>	druge etničnosti	
<p>Uživaš kar je Bog stvorio. Kar je Bog ustvario. Bog je ustvaril i slabe i dobre. In zakaj pol ti, moreš hranit to kar je dobro. Zakaj bi uničili ono kar je dobro. Če znaš kaj slabega in če znaš kaj dobro. Naravo je treba čuvat. Zakaj bi vrgli, zakaj bi požgali gozdove če jutri rabimo kisik. Ali pa vodo? Vodo mi zmerom iščemo. Treba se kopat v tu reko. In zdaj js vržem tle kiseline pa ona gre tam in kaj smo naredili. In zato pravim to je vzgoja. Če delam doma, js vržem vse skozi okno, tud moj otrok bo pol to delal.</p>	Trajnostni razvoj	